

HATÁRTALAN

RÉGÉSZET

ARCHEOLÓGIAI

MAGAZIN

VII. évfolyam 1. szám - 2022

ára: 990 HUF

5,8 EUR

510 DIN

19,86 RON

www.hatartalanregeszet.hu

A KERESZTES HADJÁRATOK RÉGÉSZETE

◆ KERESZTESEK ASZTALÁNÁL

◆ A TEMPLOMOS LOVAGREND VÁRAI

◆ KERESZTES HADJÁRATOK — LOVAGRENDEK

◆ MAGYAR KUTATÁSOK A KERESZTES SZENTFÖLDÖN

Zarándok-
jelvény

Cserkész-
ásatás

Zászló-
történet

◆ KONTEXTUS ◆ HELLÓ, TUDOMÁNY! ◆ RECEPT ◆ KINCÁSÁS HALOTTAL ◆

A Martin Opitz Kiadó újdonságai

Információ:
+36 30 321 1288

kiado@martinopitz.hu

www.martinopitz.hu

Stílus és elegancia
AZ ALFÖLD SZÍVÉBEN

Élje át a 30-as évek
nemesi életének hangulatát

Kóstolja meg bisztró
konyhánk ételremekeit

Tapasztalja meg a végtelen
nyugalmat a Körös partján

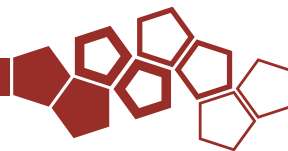

HERCEGASSZONY BIRTOK
WELLNESS & GARDEN

Veled lesz teljes...

5400 Mezőtúr, Hercegasszony útja 1.
Telefon: +36 56 200 166 info@hercegasszony.hu
WWW.HERCEGASSZONY.HU

Határtalan Régészet

Régészeti ismeretterjesztő magazin

Megjelenik: negyedévente

Ára: 990 Ft

Előfizetve: 750 Ft

Főszerkesztő, szerkesztőségvezető

Felföldi Szabolcs

Szerkesztőségi referens, szakmai koordinátor

Bácsmegi Gábor

Képszerkesztő

Keresztes Noémi Ninetta

Litauszki Zoltán

Olvasószerkesztő, korrektor

Szell Katalin

Grafika, nyomdai előkészítés

Hodák Eszter (Móra Ferenc Múzeum)

Magyar Milán (Móra Ferenc Múzeum)

Donka Gergely

Szerkesztőség

Cím: 6720 Szeged, Roosevelt tér 1–3.

Telefon: +36-62-549-040

Fax: +36-62-549-049

E-mail: info@mfm.u-szeged.hu

A magazin hivatalos weboldala

www.hatartalanregeszt.hu

A magazin Facebook-oldala

Határtalan Régészet

Kiadja

Móra Ferenc Múzeum, 6720 Szeged, Roosevelt tér 1–3.

Felelős kiadó

Fogas Ottó igazgató

Nyomdai kivitelezés

Generál Nyomda Kft., 6728 Szeged, Kollégiumi út 11/h

Felelős vezető

Hunya Ágnes

Terjesztés

LAPKER Zrt. országos hálóján keresztül,

Relay, Inmedio üzletekben, hipermarketekben és üzletláncokban,

kiemelt postahivatalokban

Terjesztés gondozása

HIRVILÁG Press Kft.

Telefon/fax: +36-1-411-0491

E-mail: hirvilag.press@hirvilagpress.com

Előfizetésben terjeszti

Magyar Posta Zrt. Hírlap Igazgatóság,

Postacím: 1900 Budapest

Előfizethető az ország bármely postáján,
a hírlapot kézbesítőknél, valamint megrendelhető:

e-mailben a hirlapelofizetes@posta.hu címen
és telefonon a +36-80-444-444-es számon.

Továbbá a szerkesztőségben:

e-mailben a hatartalanreg@gmail.com címen
és telefonon a +36-20-310-8707-es számon.

Észrevételeiket a +36-1-767-8262-es számon jelenthetik be.

Éves előfizetési díj: 3.000 Ft

Hirdetéssel kapcsolatos információ

+36-20-221-9299

Terjesztéssel és előfizetéssel kapcsolatos információ

+36-20-310-8707

ISSN 2416-3074

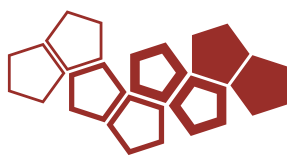
A kereszties hadjáratok régészete

Egy helyreigazítással kell kezdenem. Előző, „Pénz, pénz, pénz” című számunk egyik fontos apropóját adta a hamarosan megnyíló első hazai pénzmúzeum. Ennek gyűjteményével, épületével több remek cikkünk is foglalkozott, ezekben helyesen jelent meg az információ, hogy a pénzmúzeum megálmodója, megteremtője és

fenntartója a Magyar Nemzeti Bank, sajnos azonban az előszóban hibásan a Magyar Nemzeti Múzeum neve jelent meg. Tehát a Magyar Pénzmúzeum és Látogatóközpont a Magyar Nemzeti Banknak köszönhetően jön létre.

Tavaly múlt 730 éve, hogy Akko 1291-es visszafoglalásával „hivatalosan” is véget ért a szentföldi kereszties hadjáratok közel kétszáz éves periódusa, ami a középkori Európa egyik legnagyobb szabású vállalkozássorozata volt. Noha keresztiesnek nevezett háborúkat még jóval később is vívtak (gondoljunk csak az Ibériai-félsziget felszabadításához vezető, muszlimok ellen indított katonai akciókra, a Balti-tenger melléki pogány törzsek ellen a Német Lovagrend által irányított hadjáratokra vagy épp az európai eretneknek nyilvánított közösségek, így a bogumilok vagy épp az albigensek elleni háborúkra), ezek kivétel nélkül már csupán az európai kontinensre korlátozódtak. Eddigre azonban épp a Szentföldért vívott háborúknak köszönhetően a középkori európai társadalmakban, azok technikai, gazdasági és kulturális univerzumában már döntő változások zajlottak le. A nagybetűs Kelettel való közvetlen találkozás, az interakciók tömkelege gyökeres változásokat hozott az európaiak életében, amely változások a 14. század eleji nagy pestisjárvány hatásaival kiegészülve megteremtették egy új korszak alapjait. A szentföldi kereszties háborúk régészeti szempontból is kiemelkedő fontossággal bírnak. Nem csupán elképesztő méretű várak megépítését eredményezték a Közel-Keleten, de a Kelet-Mediterráneumból Európába jutó szellemi értékek, technológiák, sőt konkrét termékek/tárgyak is e korszak régészeti kutatásának homlokterében állnak. Ráadásul a kereszties háborúknak és azok régészeti kutatásának számtalan magyar vonatkozása is van. Közismert, hogy az ötödik kereszties hadjárat egyik motorja épp II. András magyar király volt, így magyar katonák tömegei harcoltak és estek el Keleten a kereszties eszmények szolgálatában. De az utóbbi évtizedekben közvetlen magyar régészeti kutatások is megindultak – zömmel szíriai helyszíneken –, melyek a kereszties háborúk korához kapcsolódó régészeti kutatások nemzetközi térképére is felhelyezték országunkat. 2022. évi első számunkat éppen ezért a kereszties háborúk modern régészeti kutatásának szenteljük.

Felföldi Szabolcs
Főszerkesztő

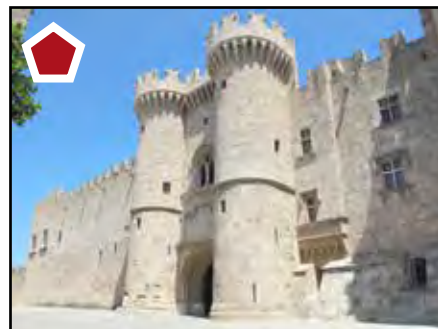
◆ Címlapsztori 5

Keresztes hadjáratok – lovagrendek. Keresztes régészet – lovagrendek régészete? – LASZLOVSKY JÓZSEF 5

II. András léptei nyomán – Magyar kutatások a keresztes szentföldön – MAJOR BALÁZS. 10

A Templomos Lovagrend várai – HUNYADI ZSOLT 16

A Johannita Lovagrend és várai – MAJOR BALÁZS. 22

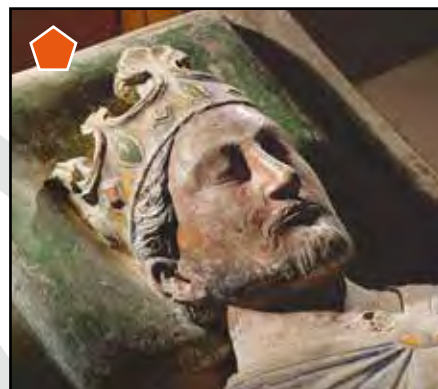

◆ Kontextus 27

A keresztes lovag: a felfedező zárandok? – CSERNUS SÁNDOR. 27

A Szentföld ábrázolása középkori térképeken – SZÁNTÓ RICHÁRD. 32

Az örök zárandok: Fekete Fulkó, Anjou grófja – GÁLFY LÁSZLÓ. 37

◆ Lelő-hely 42

Kőről kőre – A középkori kőfaragójelek kutatása – BOJTÁR ERZSÉBET 42

Falképfestészet a keresztes Szentföldön – MÁRK ZSÓFIA 47

Keresztesek asztalánál – Étkezés és asztali kultúra a keresztes kori Közel-Keleten – BURÁNSZKI NÓRA. 50

◆ „Fegyvert, s vitézt” 55

Trebuchet, manjánig, helepoleisz... – Ostromok és ostromgépek a Szentföldön a keresztes háborúk idején – KOTÁN DÁVID 55

A „középkori tüzéség” régészeti leletanyaga az arszúfi és a margati várakban végzett kutatások tükrében – KOTÁN DÁVID 60

Keresztesek kardjai az iszlám arzenáljában – TÖLL LÁSZLÓ. 66

Míves lószerszámdísz a keresztes háborúk korából – LICHENSTEIN LÁSZLÓ – RÓZSA ZOLTÁN 70

◆ Kincsásás halottal 74

A bugaci Pétermonostora a keresztes hadjáratok idején – ROSTA SZABOLCS. 74

„Utad értelme nem a cél, hanem a vándorlás” – Árpád-kori zárandokjelvény Homokbödögéről – PÉTERVÁRY TAMÁS – P. HORVÁTH VIKTÓRIA. 80

◆ Archeokaland 84

Isten szent harcosai – STRAUB PÉTER 84

◆ Helló, tudomány! 87

„Légy résen!” – Az első magyarországi cserkészászatás (rövid) története – SZABADVÁRY TAMÁS 87

Egy kis zászlótörténet – KÓFALVI TAMÁS 90

◆ Mizújs? 94

Rövid hírek a világból – BÁCSMEGI GÁBOR 94

◆ Indiana Jones és barátai 95

Játék. 95

Recept – Út a mesés Kelettől a 21. századi nemzeti édességig – avagy milyen ételeket köszönhetünk a keresztes hadjáratoknak? – ZAY ORSÓLYA 96

Laszlovszky József

Keresztes hadjáratok – Lovagrendek

5

A második keresztes hadjáratot ábrázoló miniatúra (14. század)

Keresztes régészet?
Lovagrendek régészete?

A keresztes hadjáratok iránti érdeklődés az elmúlt két évtizedben jelentősen megnövekedett, és ez nem csupán a középkorral foglalkozó kutatók és szakemberek miatt van így. A szent háború eszméje napjaink eseményeitől sem választható el, sok helyen sajnos újabb háborúkat és pusztulást előidézve. A látványos mozifilmek vagy éppen a videójátékok világában a lovagok harca és küzdelmeik mindig vonzó témaként jelennek meg, de a mai kor politikusai is gyakran hirdetnek „keresztes hadjáratokat” a legkülönbözőbb okokra hivatkozva. A különböző lovagrendek manapság reneszánszukat élik, azok is, amelyek hivatalosan már nem is léteznek, de amelyeket különböző csoportok újjáalakítottak. E lovagrendek többsége ma már teljesen eltérő célokat fogalmaz meg, ahhoz képest, amik létrejöttek idején vagy akár évszázadokkal később is jellemezték ezeket a szervezeteket. Mindez jogosan veti fel azt a kérdést, hogy a múlttal foglalkozó tudományok, és ezek között is a régészet hogyan kutatja ezeket a témákat és korszakokat. Mi az, amit ez a tudomány tud hozzátenni a történeti képhez, és miként változott meg napjainkban a keresztes hadjáratokhoz és a lovagrendekhez kapcsolódó régészeti kutatás? Egyáltalán beszélhetünk-e keresztes vagy lovagrendi régészetről, és ha igen, akkor mit is jelent ez ma?

Rögtön az elején érdemes azt leszögezni, hogy ez a két kifejezés (azaz a keresztes hadjáratok és a lovagrendek), bár szorosan összefügg egymással, valójában két külön dolgot jelentett abban a korban, amikor döntő szerepük volt a történelmi események sorában. A pápa által a 11. század végén meghirdetett első keresztes háború, majd az azt követő hadjáratok eredetileg az iszlám által elfoglalt szent területek és helyek visszafoglalására irányultak. De ezek a szent háborúk évszázadokon keresztül folytak, és nem csupán a Közel-Keleten, azaz a Szentföldnek nevezett „tengerentúli” részeken. Keresztes hadjáratokat számos más helyen is hirdettek (a Balkánon vagy Franciaországban különféle eretneknek nyilvánított mozgalmak ellen, a mai Spanyolország és Portugália területén a területet korábban megszálló muszlimok ellen vagy a Baltikumban egyes, „pogány” tartott csoportok ellen), és a kései hadjáratok már a késő középkor vagy éppen a kora újkor időszakához tartoznak. Ezt azért is érdemes megjegyezni, mert a „keresztes régészet” alatt legtöbbször csak a korai hadjáratok által érintett, ma leginkább Izrael, Egyiptom, Libanon és Szíria területére koncentrált régészeti kutatásokat szokták érteni. Ugyanígy az úgynevezett „lovagrendek” fogalom mögött is többféle

Lovagrendi egyenruhák (balról jobbra: Szent Sír Lovagrend, Máltai Lovagrend, Templomos Lovagrend, Santiago Lovagrend, Német Lovagrend)

tartalom rejtőzik. Ezek eredetileg egyházi lovagrendek voltak, amik sokkal inkább az ispotályos rendek közé tartoztak, és így a szerzetesség egy egészen speciális formáját képviselték. Később azonban erősödött a katonai jellegük, militarizálódtak, és a korai keresztes hadjáratok

A keresztesek meghódítják Konstantinápolyt 1204-ben (15. századi festmény)

későbbi szakaszában már valóban döntő jelentőségük volt e rendeknek, vagy épp az általuk épített lovagrendi váraknak. Még akkor is, ha eredetileg a „keresztet felvevők” és a lovagrendek tagjai között számos különbség is volt. A kapcsolat azonban mégis csak fontos elem, ahogyan például a Német Lovagrend történetét követve annak poroszországi, baltikumi vagy éppen erdélyi tevékenysége sem választható el a keresztes hadjáratok, pontosabban a keresztények és más vallások közötti harctól, vagy éppen a „pogányok” elleni küzdelemtől.

Ezek után a gondolatok után mindenképpen érdemes feltenni azt a kérdést, hogy mióta foglalkozik egyáltalán a régészet a keresztes hadjáratok és a lovagrendek emlékeivel. A keresztes hadjáratok története mindig is fontos részét képezte a középkor történetét bemutató munkáknak, hiszen a nyugat-európai országok uralkodói közül a hagyományos történelemszemléletet követve a középkori lovagi eszmény legjobb megtestesítőjeként éppen a hadjáratokban résztvevő királyok és császárok voltak a leghíresebbek. Legyen szó akár Oroszlánszívű Richárdról, Szent Lajosról vagy épp Barbarossa Frigyesről, az ő alakjuk elválaszthatatlan a hagyományos európai középkorképtől. Az ő tetteikről szóltak a legfontosabb krónikák, évszázadokra mintát nyújtva a lovagi eszménykép megalkotásához.

Ugyanígy a hadjáratok, illetve a szentföldi keresztes jelenlét legnagyobb, legjelentősebb épített emlékei (zömmel a keresztések várai) voltak sokáig a régészeti érdeklődés középpontjában. Ugyanakkor, amikor az Európában található középkori várak és nagy egyházi építmények iránti érdeklődés megélénkölt, akkor számolhatunk azzal is, hogy a szentföldi vagy a baltikumi épületek is érdekessé váltak. A 18–19. században számos esetben romantikus képzetek kapcsolódtak hozzájuk, más esetekben a nemzeti múlt gyökereit kezdték el bennük látni, mint például a Német Lovagrend hatalmas építményeiben. A várak, s különösen a hatalmas lovagrendi építmények viszont ebben a korszakban vagy az Oszmán-Török Birodalom területén helyezkedtek el, vagy a nyugati hatalmak gyarmati területeihez tartoztak. Az európai építmények pedig vagy az egyre erősödő birodalmak (így az egységesülő Németország, Oroszország) vagy az önállósulni vágyó nemzetállamok (Lengyelország, balti országok) területére estek. Így az első nagy kutatások, legyenek azok akár erődítmények, akár templomépületek, zömmében ezen országok kutatóihoz kapcsolódtak. A francia, angol vagy német várkutatás például a saját területükön található erődítményekkel kapcsolatban tárgyalta a szentföldi vagy

I. (Oroszlánszívű) Richárd (ur. 1189–1199)

baltikumi építményeket is, így már ekkor is megjelentek nagy monografikus munkák a legjelentősebb várakról. Az olyan építmények, mint a Crac des Chevaliers, Margat vagy Belfort vára hatalmas falaik, jól megmaradt építészeti részleteik miatt a középkori várépítészet egyfajta csúcsmemlékeinek számítottak, megjelenítve a lovagkor történetét és eszmevilágát. Más esetekben már nagyszabású műemléki helyreállítások is kapcsolódtak ilyen várakhoz, mint például a mai Lengyelország területén található Malbork várában, amely a Német Lovagrend központi épülete volt.

Ezen emlékek összetett története abban is jól megfogható, hogy mindegyiknek számos neve van, hiszen a különböző korszakokhoz kapcsolódóan az egyes hatalmak, a várakat elfoglaló katonai erők vagy az ott élő népesség mind-mind más szempontból értékelte ezeket a helyeket. Így például ahány különböző névforma használatos a talán leghíresebb vár, Crac esetében (Crac des Chevaliers, Krak des Chevaliers, Crac de l'Ospital, Hisn al-Akrād), annyi különböző értelmezés is kapcsolódott ehhez az erődítményhez. Attól függően, hogy ki foglalkozott az egyes építményekkel, más-más korszakra esett a hangsúly, a különböző kultúrák és vallások szerepét kiemelve. De ugyanezt mondhatjuk Marienburgról is, vagy ahogy ma inkább hivatkoznak rá, Malborkról. A modern kori politikai viszonyok mindig is befolyásolták a keresztes korszakról

Arábiai Lawrence (Thomas Edward Lawrence), angol régész

vagy annak emlékeiről alkotott képet. Például az I. világ-háború idején kitört arab nemzeti felkelésben kiemelkedő szerepet játszó Arábiai Lawrence (Thomas Edward Lawrence), angol régész és katona kalandos életével is hozzájárult a keresztes emlékek iránti érdeklődéshez, amiket műveiben mindig nagy lelkesedéssel emlegetett. Az Oszmán-Török Birodalom viszont nyilvánvalóan másként viszonyult ezekhez az emlékekhez, legyenek azok várak vagy a korszakból származó keresztény templomok, mint az európai gyarmati hatalmak, vagy később az ezekből az országból érkező kutatók, illetve e területek kutatásának céljából alapított brit, francia, német vagy olasz intézetek. De a 20. században létrejött modern Izrael állam történetében is viszonylag hosszú idő telt el, amíg intenzívebben elkezdtek foglalkozni a szentföldi keresztes hadjáratok

és a lovagrendek emlékeivel, hiszen hosszú ideig inkább a zsidó történelem szempontjából kiemelkedő fontosságú régészeti lelőhelyek voltak a kutatás középpontjában.

A keresztes emlékek régészeti kutatása tehát mindig is nagyon nemzetközi diszciplína volt, de az utóbbi időben egyre inkább megfigyelhető, hogy mindazon országok, amelyek területén zajlottak ilyen küzdelmek, ma már kiemelt fontosságúnak tartják, hogy saját kutatóik is foglalkozzanak ezekkel az emlékekkel, legyenek azok akár Szíriában vagy Izraelben, a balti országokban vagy épp Lengyelországban, nem is beszélve Spanyolországról és Portugáliáról, sőt Észak-Afrika különféle országairól. De mindeközben mind a keresztes hadjáratok, mind pedig a lovagrendek vizsgálatában egyre nagyobb szerepe van olyan országok kutatóinak is, amelyek csak

Crac des Chevaliers vára

bizonyos időszakban játszottak szerepet ezekben a folyamatokban, vagy ahol viszonylag kevés emléket kapcsolhatunk a korszakhoz. Ide sorolható Magyarország is, ahol az elmúlt két évtizedben jelentős mértékben megnőtt az érdeklődés ebben az irányban, és nemzetközi konferenciák, tanulmánykötetek, vagy éppen a Szentföldön folytatott régészeti ásatások is megvalósulhattak.

Mindezek kapcsán azt is érdemes megjegyezni, hogy az említett történelmi korszakok miatt leginkább a középkori régészet az, amely ezzel a régészeti emlékcsoporttal, ha úgy tetszik, korszakkal foglalkozik, így annak módszertanát és elméleti kereteit követi sok régész. A téma speciális jellege miatt azonban mind a keresztény régészet, mind az iszlám régészet jogosan illeszti be ezeket az emlékeket kutatási profiljába. Az utóbbi két évtizedben ugyanakkor az is megfigyelhető, hogy a kutatók egy csoportja már nem csupán a nagy várakkal, avagy a kiemelkedő fontosságú templomokkal foglalkozik a korszak kapcsán (amikről ma már hatalmas monográfiák és katalógusok is rendelkezésünkre állnak), hanem a kisebb építészeti emlékek és a kisleletek is kellő mértékben felkeltették az érdeklődést. A keresztes államok berendezkedését ugyanis nem lehet megérteni anélkül, hogy ne vázolnák fel azt, hogy mi volt az eredetileg itt élő keresztény és muszlim népesség viszonya az Európából

A komplex régészeti szemléletnek az egyik legkitűnőbb példája az a nemzetközi kutatás volt, amelyet az Európai Kutatási Tanács (ERC) támogatásával végeztek brit, lengyel, lett, észt és litván kutatók, és amely azt vizsgálta, hogy miként változott meg az észak-lengyelországi és baltikumi területek élete, növény- és állatvilága az ottani keresztes hadjáratok és a lovagrendek megtelepedésének hatására. Mindehhez az ottani mocsarokból és tavakból vett pollenmintákat, az erődítmények farészleteiből vett fámintákat használtak, majd a faévgűrűkre épülő dendrokronológiai és radiokarbon vizsgálatok segítségével keltezték őket. Így lehetett kimutatni, hogy milyen volt a táj a keresztesek érkezése előtt, és miként alakult át mindez az ott megtelepedett lovagrend hatására. És ugyanilyen részletes elemzést végeztek az állatcsontanyag segítségével. Vagyis a nagy várak és kisebb erősségek vizsgálata mellett ugyanolyan hangsúllyal szerepelt a korabeli környezet bemutatása, valamint a településhálózat elemzése, vagy a régió városainak (pl. Gdansk) vizsgálata, amely ugyanúgy fontos eleme ennek a komplex képnek.

érkező keresztesekhez, vagy éppen miképpen hatott egymásra a Bizánci Birodalom, a különböző iszlám államalakulatok és a lovagrendek várépítészete. Ehhez például a nagy várak mellett fel kellett kutatni a sokkal kevésbé látványos kis keresztes tornyokat is, amelyek vizsgálatában éppen a Magyarországról ebbe a nemzetközi világba bekapcsolódó Major Balázs ért el fontos eredményeket. De ugyanígy a keresztes központok kerámiaanyagának vagy más leleteinek az összehasonlítása más települések hasonló leleteivel nyújt fontos adalékokat ahhoz, hogy megértsük, miként változott meg a helyi lakosság élete a keresztesek megérkezésével, avagy éppen mit vettek át a keresztes kori Jeruzsálem vagy Akkó lakói a környezetükből, és mi az, ami a távoli európai országokból érkezett. Éppen emiatt váltak a környezetrégészeti kutatások is különösen fontossá.

A keresztes régészet tehát több mint egy évszázad alatt jutott el oda, hogy ne csupán egy-egy kiemelkedő erődítmény építéstörténetével foglalkozzon, hanem egy egész korszak megismerésének igényéről szóljon. S ugyanezt mondhatjuk el az egyházi lovagrendek kutatásáról, legyen szó a Szentföldről, Máltáról vagy bármely európai vagy közel-keleti országról.

Malbork vára, a Német Lovagrend központja

Major Balázs

10

II. ANDRÁS LÉPTEI NYOMÁN

MAGYAR KUTATÁSOK A KERESZTES SZENTFÖLDÖN

A Szíriai-Magyar Régészeti Misszió logója

A keresztes hadjáratok és a velük kapcsolatos források legfőbb célpontja mindig is Palesztina területe volt. Jeruzsálem mellett itt koncentrálódott a zarándokokat vonzó szent helyek abszolút többsége, és nem meglepő, hogy a keresztes korszak emlékeivel

foglalkozó kutatás is elsősorban ezzel a vidékkel foglalkozott. Az ettől

északra elhelyezkedő egykori tripoliszi és antiókhiai területek

jó állapotban megmaradt építményei, elsősorban a vá-

rak, természetesen ismertek

voltak, de kutatásuk messze

nem volt olyan alapos,

mint a feldolgozottabb

déli területeké. A körü-

löttük elterülő vidék

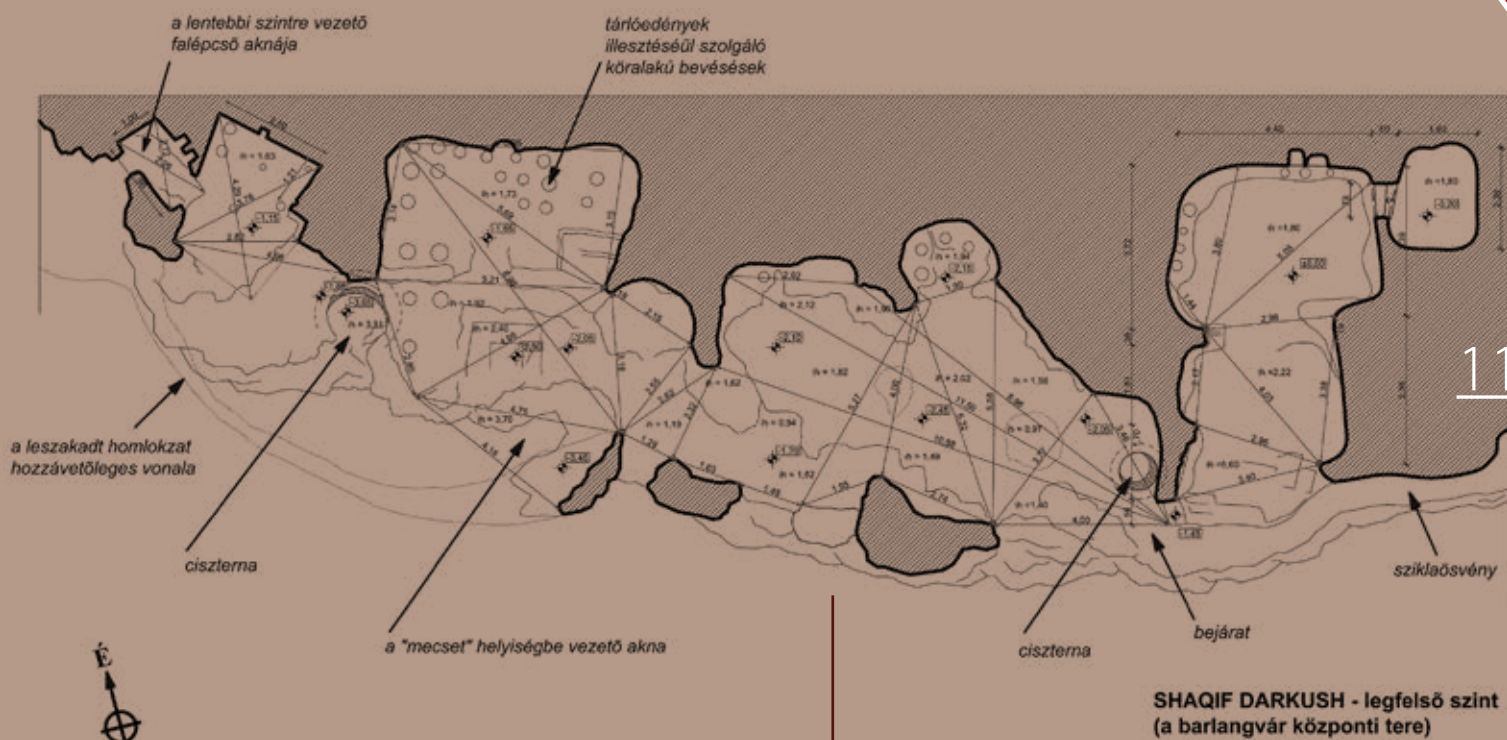
viszont szinte teljesen

feltérképezetlennek

számított.

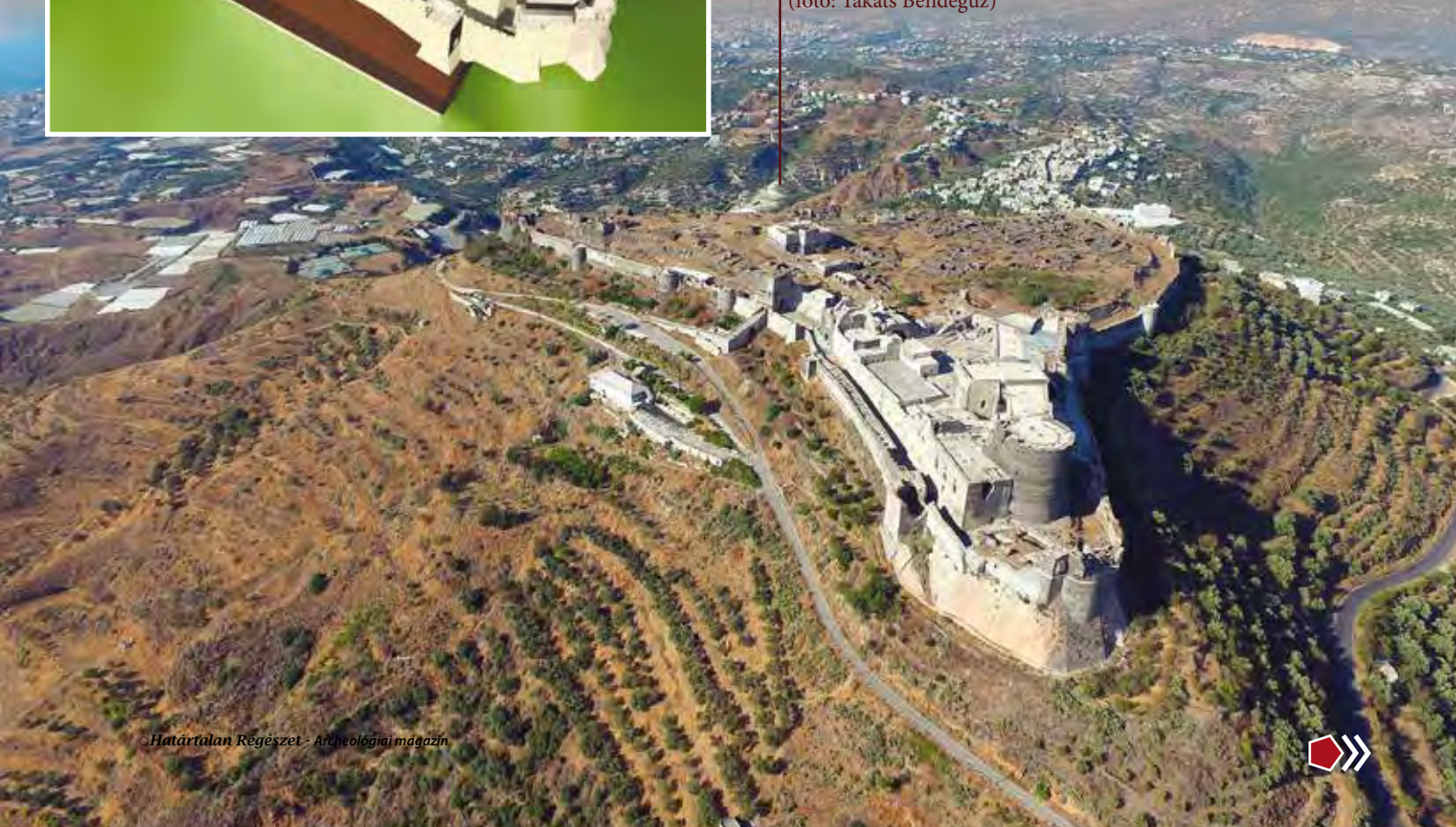
Umm Húsh keresztes lakó-
tornya tipikus példája a vi-
déki rezidenciáknak: az alsó
dongaboltozatos helyiség
raktár volt, a felső, tágasabb
keresztboltozatos szobában
lakott a lovag és családja
(fotó: Major Balázs)

A darkushi barlangvár alaprajza

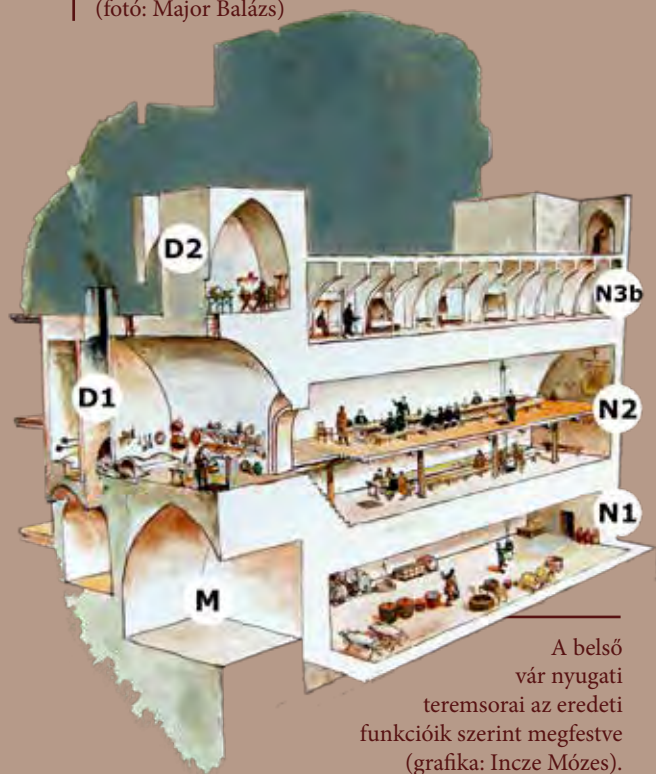
A johannita belsevár digitális makettje
(készítette: Buzás Gergely)

Margat vára légifelvételen, a kép bal oldalán a hegyoldalt
egykor a 13. századi város építményei foglalták el
(fotó: Takáts Bendegúz)

A vártemplom hajója a nyugati homlokzattal és a bent folyó falképkutatási és kerámiarestaurálási munkákkal (fotó: Major Balázs)

A belső vár nyugati teremsorai az eredeti funkcióik szerint megfestve (grafika: Incze Mózes).

Jelmagyarázat: M – a raktárcsarnok; N1 – a borospince; D1 – a központi konyha; N2 – a refektórium, felül a lovagok, alul a fegyver-nők testvérek étkezőrészével; N3b – a lovagok betegszobája; D2 – a betegszoba konyhája

A feltárásokon előkerült középkori tálak restaurálás után (fotó: Galambos Éva)

Itt, a szíriai tengerparti régióban kezdte meg munkáját 2000-től a Pázmány Péter Katolikus Egyetem kutatási programjaként működő Szíriai-Magyar Régészeti Misszió (SHAM). Az első évek terepi munkái a kereszties kori vidéki településhálózat maradványainak felkutatására és dokumentálására összpontosítottak. Mivel maguk a falvak a kerámiafoltokon kívül kevés látható felszíni nyomot hagynak, elsősorban a kisebb adminisztrációs központokat, váracskákat, illetve a szintén maradandóbbra épített középkori templomok maradványait kellett megtalálnunk a buja vegetációval borított tengerparti síkságon és a mellette fekvő hegyvidéken. Gyakran előfordult, hogy egy-egy lovag a családjával együtt kiköltözött a neki adott kis hűbértokra, és annak központi falujában egy családi rezidenciaként és raktárként szolgáló, európai típusú lakótornyot építtetett. A misszió az összes ismert, de még nem dokumentált lakótorony felmérése mellett több mint fél tucat, a tudomány számára eddig ismeretlen torony és udvarház maradványainak azonosításával gyarapította a kereszties kori partvidékről korábban alkotott képet. Több olyan kisebb erődítésről is tudtunk, ami hasonló funkciót töltött be, de helyüket korábban még nem sikerült beazonosítani. Köztük volt az a három, középkori forrásokban is említett barlangvár, amit végül az Orontész folyó északi völgyrendszerében a SHAM terepbejárásai azonosítottak. A régió régészeti anyagának feldolgozatlansága miatt a legváratlanabb helyeken is kerültek elő igen fontos emlékek. Egy meglepően ép (fél évszázada még használt) kereszties kori malomépületet az egyik part menti város étteremövezetében sikerült megtalálni, míg egy eltemetett középkori barlangvárat egy völgy alján, a templomos lovagok híres szafitai erődjének közelében.

A közel egy évtizedes terepi munkák egyértelműen bizonyították, hogy a kereszties fennhatóság alatt nagyon sűrű településhálózat jött létre e prosperáló vidéken. A kereszties uralom első felében ezek egy részébe európai lovagok és családjaik is kiköltöztek s nem kizárt, hogy Palesztinához hasonlóan latin (európai kereszties) telepesfalvak is létrejöttek itt.

A szíriai kulturális minisztérium felkérésére a SHAM 2007-től kezdte meg a johanniták egyik legfontosabb szentföldi központjának, Margat várának átfogó kutatási programját. Az erődítmény amellet, hogy rendkívüli épségben maradt meg, régészetileg teljesen kutatatlan lelőhely volt. Ráadásul a helyszín magyar történelmi vonatkozással is bír, hiszen kereszties hadjáratáról hazatérőben II. András magyar király és serege nemcsak felkereste e várat, de az uralkodó 100 márkányi évjáradékot is rendelt ennek fenntartására. Az édesanyja, Châtillon Ágnes (később Anna) révén félig szentföldi latin András ezzel évi 24 kg ezüst Margatba küldését rendelte el. A magyar és szír

szakemberek, valamint diákok tucatjai mellett számos külföldi kutató részvételével is zajló munkálatok eddigi 15 éve alatt számos komoly eredményt sikerült elérni. A legfontosabbak közé tartozik a középkori Margat valós kiterjedésének meghatározása. Az eddig ismert hathektáros erődítmény és a belsővár mellett sikerült egy teljes kereszties kori város nyomaira is rábukkanni a várhegy nyugati lejtőjén. A körülbelül tízhektáros, fallal védett településen eddig két, egykor freskókkal díszített templomot, egy temetőt, közel egy tucat igényesen megépített lakóház maradványait sikerült azonosítani és ezek egy részét feltárni.

A margati várban folyó munkák másik nagy eredménye a hely építéstörténetének rekonstruálása volt. A földregéztani vizsgálatokkal is egybekötött munkák során az is kiderült, hogy a hatalmas, többszintes belső várat kevesebb mint 15 év alatt építtette fel a lovagrend. Az 1187-ben megvásárolt Margat új várában egyik utolsó elemként megépített központi lakótornyon ugyanis azonosíthatóak voltak az 1202-es nagy földrengés nyomai. Nagyon kevés olyan szentföldi vár van, ahol a helyiségek többségének egykori funkcióját is sikerült megállapítani. Az összetett kutatómunka eredményeképp Margat mostanra ezek közé tartozik. Az egyértelmű templom mellett sikerült azonosítani a lovagok és a helyőrség szállástermeit, a káptalan-

A belső várudvar rekonstrukciója középen a vártemplommal, a tőle balra levő épület tetején a taposókerekes emelődaruval, ami a templom tetején levő hajítógépet szolgálta ki (grafika: Incze Mózses)

A johannita fürdőház a feltárást követően, a főbb vízvezetékek vonalának jelölésével (fotó: Major Balázs)

A margati vár 13. század végi állapotának digitális rekonstrukciója (grafika: Vasáros Zsolt)

A Szíriai-Magyar Régészeti Misszió tagjai 2016 nyarán a vártemplom előtt (fotó: Balog Gellért)

termet, a konyhát és a kétszintes étkezőcsarnokot, a parancsnok rezidenciáját, a kancellár szállását és a kancellária helyiségét, a püspöki rezidenciát és a templomot szolgáló fél tucat pap szálláshelyét, a kenyérsütő helyiséget, a borospincét és több különböző raktárhelyiséget.

Az ásatások bizonyították, hogy az első Jeruzsálemi Királyság bukását követő nehéz időszakban épült vár a kor egyik legkorszerűbb erődítése volt, ahol gazdag anyagi kultúra nyomait sikerült a felszínre hozni. Az erődítés igényes kivitelezését bizonyítják a misszió által feltárt falképek is, melyek nemcsak a vártemplomra korlátozódtak, hanem több más épület díszítése során is használták ezeket. A feltárások egyik meglepetése egy, a vártemplom mellett talált sír volt, amelyben egy 45 év körüli, melléklet nélkül eltemetett férfi csontváza feküdt. A temetkezés elhelyezkedése és a mellékletek teljes hiánya miatt a sír akár egy johannita lovagé is lehetett, akinek koponyájáról arc-rekonstrukció is készült. A várban folyó ásatás technikorténeti leleteket is produkált. Ezek egyike az a hatalmas, kör alakú kőalapozás volt, amely egy taposókerekese emelődarut tartott. A kutatásban ismert volt, hogy a védők a hajítógépeiket a nagyobb lőtávolság elérése érdekében a várak magas épületeinek tetejére is rakták időnként. Az viszont, hogy a hajítógépek hatalmas, fából és vasból készült elemei, valamint a lövedékek hogyan kerültek fel oda, eddig nemigen foglalkoztatta a kutatást. A margati lelet egyértelmű választ ad arra, hogy a várudvarról daru segítségével emelték fel a gépek elemeit és a kőgolyókat a vár legmagasabb pontjának számító templom és lakótorony tetejére. Más kutatások magukat a feltárt lövedékeket és a várfalakra kifejtett hatásukat vizsgálták.

A margati munkálataink kiemelt figyelmet fordítottak a szentföldi várak egyik legfontosabb problémájának kérdésére, a vízellátásra is. Margat vára egy vulkáni kúpra épült, tehát itt a vizet csak a téli csapadék összegyűjtésével és biztonságos tárolásával lehetett biztosítani a feltehetően több ezer fős helyőrség, a városlakók és a hátszállat-állomány számára. A kutatások során sikerült feltérképezni azt a rendszert, amely a várra lehullott minden egyes esőcseppet gondosan felhasznált. A tisztán tartott lapostetőkre hulló csapadékot

Crac des Chevaliers várában 2017-től magyar koncesziós kutatás és helyreállítás zajlik (fotó: Márk Zsófia)

a hatalmas ivóvízgyűjtő ciszternákba gyűjtötték és ott tárolták. A víz szállításáról egy saját vezetérendszer gondoskodott, ami kerámiacsövekből állt. Külön köcsatornák gyűjtötték össze az úgynevezett szürke vizet, ami első sorban az udvarokra hulló esővízből és a már felhasznált vízből állt. Ezt igyekeztek a latrinaaknákon keresztül vezetni, hogy azokat is kiöblítsék, mielőtt a szennyezett víz elhagyja a vár területét. Talán az eredeti kórházfenntartó hivatásukból fakadt a johanniták különös figyelme a higiéniára. Margatban nemcsak a vízöblítéses latrinák száma, de a fürdőkultúra színvonala is kiemelkedően magas volt. A központi várudvaron egy 200 m² alapterületet meghaladó fürdőházukat is sikerült feltárni, de a váron belül még volt két fürdőhelyiség, az egyik egy fejlett hypocaustumos fűtési rendszerrel ellátva [a hypocaustum az ókori rómaiak által kifejlesztett speciális padlófűtés – a szerk.]. A várhegy oldalában álló városnak is volt egy saját hatalmas fürdőépülete. Mindez erősen árnyalja az „elmaradott” középkori fürdőkultúráról alkotott sztereotípiákat.

A 2010-ben kezdődött szíriai háború előtt több mint 150 külföldi régészeti misszió dolgozott az országban, amiből csak a Szíriai-Magyar Régészeti Misszió folytatta a terepi jelenléttel egybekötött munkát. A margati kutatások mellett a misszió felkérést kapott az UNESCO részéről a háborúban súlyos károkat szenvedett világörökségi helyszín, Crac des Chevaliers kereszties várában történő munkákra is. A világhírű erőd első koncessziós időszakának kiadása pont 2017-re, a magyar kereszties hadjárat 800. évfordulójának évére esett. A várat felkereső II. András Cracnak is évi 100 márkányi ezüstjárandóságot rendelt annak idején. A még most is többségében keresztények lakta vidéken álló várban ma a Hungary Helps Ügynökségen keresztül támogatja Magyarország a legszükségesebb helyreállításokat, ami széles körben biztosít megélhetést a helyieknek. A misszió tagjai a helyreállítási munkákhoz szükséges régészeti kutatások és a tervezés folyamatában is részt vesznek. Mindez számtalan új tudományos eredményt hozott az ismét magyar vonatkozásúvá lett várban, mind az anyagi kultúra, mind a középkori építkezések periodizációja, mind pedig a vár funkciói kapcsán,

méréseket a Templomos Lovagend tartúsi (középkori Tortosa) és szafitai (középkori Chastel Blanc) váraiban és több más helyszínen is.

A kereszties kori lelőhelyeken végzett magyar régészeti kutatások azonban nemcsak Szíria területére korlátozódnak. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Régészettudományi Intézete a libanoni Université Saint-Esprit du Kaslikkal közösen Észak-Libanonban kezdte meg a középkori Felicium (Menjez) várának feltárási programját. Az egykor szintén johannita kézben levő várat a lovagrend a jelek szerint soha nem fejlesztette komolyabban, az megmaradt egy kisebb birtokközpontnak, amihez egy erődített település is tartozott. A lelőhely így kivételes bepillantást ad a kisebb várak életébe és anyagi kultúrájába.

Az egyre nehezebb közel-keleti helyzet miatt a terepi munkák mellett nagyon fontos az oktatás terén nyújtott segítség is. A Stipendium Hungaricum ösztöndíjprogramon keresztül a Szíriai-Magyar Régészeti Misszió anyain-tézménye, a Pázmány Péter Tudományegyetem Régészettudományi Intézete több tucat szíriai, valamint libanoni, egyiptomi és jordániai hallgatónak biztosít jelenleg is régészeti képzést. Ők mindannyian hazájuk régészeti lelőhelyeivel kapcsolatos kutatási témákon dolgoznak, és sokan a Szentföld kereszties kori váraiból és a Szíriai-Magyar Régészeti Misszió által az elmúlt több mint két évtizedben napvilágra hozott anyagokból készítik a disszertációikat a velük dolgozó magyar hallgatókkal együtt. A magyar jelenlét tehát ismét kézzelfogható, sőt, még jóval sokoldalúbb is a keresztiesek egykori szentföldi váraiban, mint 800 évvel ezelőtt...

A craci feltárásokon előkerült kerámialeletek restaurálása közben (fotó: Márk Zsófia)

A gótikus kerengő háborúban felrobbant elemeinek összerakása a dokumentálás előtt (fotó: Major Balázs)

amiben nagy segítséget nyújtottak a testvérvár Margatban végzett korábbi kutatások.

A Margatban és Cracban végzett munkák mellett a misszió más középkori vonatkozású helyszíneken is segíti a helyi kulturális örökség dokumentálását, kutatását és mentését. Így a magyar kutatók dolgoztak a damaszkuszi citadellában, a legépebb 12. századi kereszties várnak tartott Saone-ban (Qala'at Szaladin), végeztek geofizikai

A Templomos Lovagrend várai

Hunyadi Zsolt

16

A középkori szerzetes-lovagrendek közül elsőként militarizálódó testület tagjai Salamon templomának szegény lovagjai voltak, akik rendként 1120 elejére önállósodtak, és a jeruzsálemi Sziklatemplom közelében alakították ki első központjukat. Az eredendően világi lovagokból verbuválódott közösség 1129-ben a troyesi zsinaton kapta meg a pápai jóváhagyást, és első szabályzatukat is ekkor foglalták írásba. Szent János testvéreihez, azaz a johannitákhoz hasonlóan eredeti feladatuk a Szentföldre érkező zarándokok számára nyújtott segítség volt: a Szent Városba, illetve a szent helyekre való eljutásukat kellett felügyelniük. Ennek során részben az észak felől szárazföldön érkező, részben pedig a tengerparti városokból a Jeruzsálembe vezető utakon, valamint onnan a sűrűn látogatott zarándokcélpontokhoz (Betlehembe, Názáretbe, a Jordán folyóhoz) igyekvő európai keresz-

tények biztonságos útját felügyelték. A feladat kettős volt: egyrészt fegyveres kíséretet biztosítottak a zarándokoknak, másrészt szállást, illetve menedéket nyújtottak, hiszen például a Jaffa [ma: Yafo, Izrael] és Jeruzsálem közötti távolságot nem lehetett egy nap alatt megtenni. Mind a fegyveres kíséret, mind a szállás biztosítása olyan logisztikai háttérintézmény-rendszert követelt, amelynek legkézenfekvőbb formája az erődített pontok összefüggő láncolata volt. A várak létrejötte kapcsán azonban már első közelítésre is számos kérdés vetődik fel: hol, mikor, hogyan, kik, mivel, mennyi idő alatt, mennyiért? – és még sorolhatnánk. A kérdések jelentős része ugyan a szentföldi várak mindegyike kapcsán megfogalmazható, alább azonban arra fogunk válaszokat keresni, hogy miben más egy lovagrendi, vagy még inkább egy templomos vár, mint a világiak által emelt vagy fenntartott építmények.

Darbsak várának maradványai
(fotó: Major Balázs)

A mai Izrael, Libanon, Szíria, Törökország és Ciprus területén az európai keresztények által a keresztes mozgalom idején emelt várak sok tekintetben (mindenekelőtt funkciójukban és méretükben) emlékeztettek az öreg kontinensről hozott mintákra. A sikeres hadjáratok után a Tengerentúlon (*Outremer*) maradó telepések birtokaik

központjában olyan lakótornyokat emeltek, amelyek Európában már a 10. század vége óta épültek. A tehetősebbek már fallal is körbevették tornyaikat, sőt a régész szakma nagyjai úgy tartották, hogy a szentföldi várak a bizánci falak és az európai tornyok frigyéből jöttek létre. Ez tulajdonképpen a templomos várak esetében is megfigyelhető, hiszen az 1130-as évek végétől megjelenő objektumok elsősorban tornyok voltak, például a Jaffából Jeruzsálembé (pl. al-Burdzs, Kafr-rut), illetve onnan a Jordán folyóhoz vezető utak mentén (pl. Vörös ciszterna [*Cisterna Rubea*], ma: Bajt Dzsubr al-Tahtání) emelt épületek. Ezzel egyidőben, tehát még az Edesszai Grófság (1098–1149) fennállásának utolsó éveiben indult meg északon a templomos várak (Roche Roussel [ma: Çalan, Töröko.], Darbsak [ma: Trapesak, Töröko.], Gaston [ma: Bağras, Töröko.]) kialakításának első hulláma, amelyek az Amanosz-hegység

hágóinak ellenőrzésével Szíria északi kapuját tartották nyitva a zarándokok számára. Ez a terület – Kilíki (Kis-Örményország) és az Antiókhiai Fejedelemség (1098–1268) északi része –, bár változó intenzitással, de többnyire lovagrendi, jórészt templomos ellenőrzés alatt maradt közel fél évszázadon keresztül. Sajátos módon a templomosok az Antiókhiai Fejedelemségben, illetve a Tripoliszi Grófságban (1102–1289) jóval kevesebb erősséget hoztak létre, mint a johanniták. Ugyanakkor nehéz lenne a templomos várak egyenletes kialakulásáról, illetve fejlődéséről beszélni. Sokkal inkább időszakokat lehet elkülöníteni, amelyek karakterisztikus jegyeit lehet összegyűjteni. Az 1187-es hattíni csatavesztést, majd Jeruzsálem elestét követően Szaladin számos lovagrendi várat elfoglalt, lerombolt, illetve akadt olyan is, amelyet a templomos nagymester szabadságának fejében váltságdíjként adtak át a szultánnak. Az eddigre felépített várak többségének jellemzője, hogy vagy eredetileg bizánci, esetleg muszlim építői voltak, vagy lakótornyokból fejlődtek többszörös védművel rendelkező várakká. Szaladin seregével Kis-Örményorszáig is eljutott és számos lovagrendi várat foglalt el, amelyek egy részét le is romboltatta. Mind a johanniták, mind pedig a templomosok számára tehát komoly tanulság lett, hogy csak a megfelelő méretű és megfelelően kialakított várak tudtak ellenállni a muszlim ostromgépeknek.

Bár a 12. század legvégén a templomosok I. (Oroszlán-szívű) Richárd angol királytól (ur. 1189–1199) megszerezték Ciprust, hamar rájöttek, hogy a sziget várait nem tudják ellátni megfelelő létszámú helyőrséggel, így a 13. század elejétől mégis inkább a jelentősen megcsappant területű

Gaston vára délkeletről
(fotó: Major Balázs)

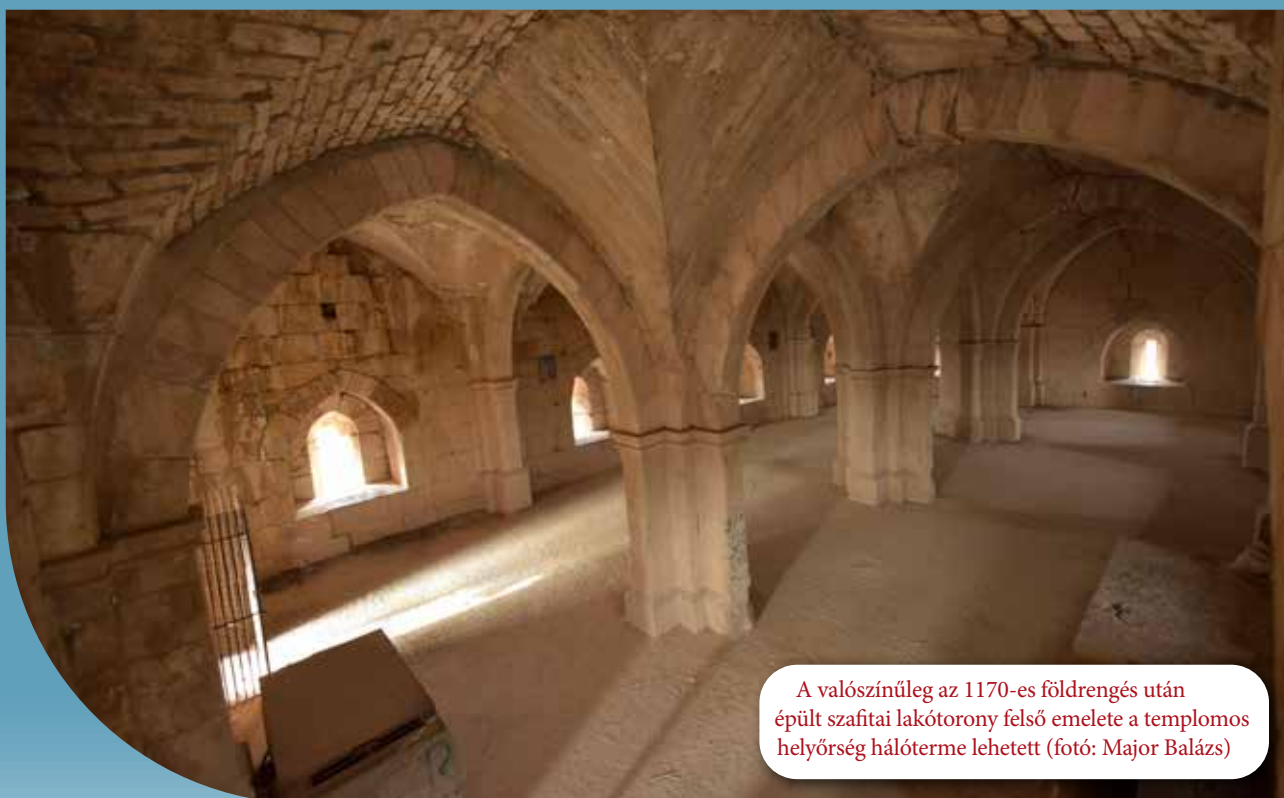

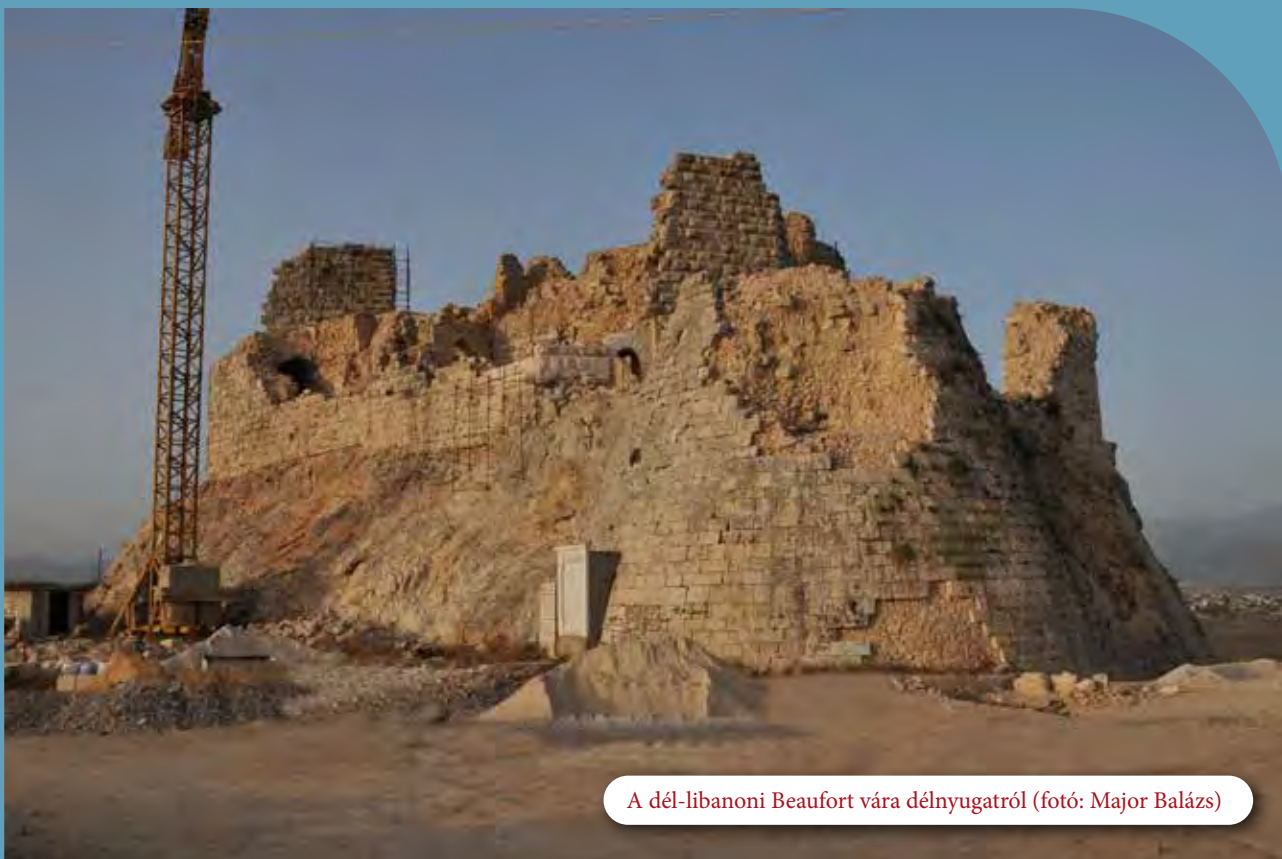
A templomosok a 12. század végén kezdték meg ciprusi központjuk, Gastria kiépítését, melyből mára már szinte csak a sziklaárkok maradtak meg (fotó: Major Balázs)

szentföldi keresztény területeken fogtak várépítésbe, illetve a meglévő váraik átépítésébe. Ennek kapcsán felmerült a régészekben, hogy sajátos lovagrendi minták alakultak ki, sőt még a johannita és a templomos várépítészetnek is vannak megkülönböztető jegyei. Eszerint Szent János lovagjai több európai mintát hoztak magukkal, míg a templomosok előszeretettel követték a bizánci mintákat. Ma már a régészet fősodra elveti ezeket az ötleteket, azzal érvelve, hogy a jegyek egy része inkább korszakosan mutatható ki: pl. a szögletes tornyok gyakoribbak a 12. századi várakban, míg az ostromgépeknek és a földrengéseknek jobban ellenálló kör alakú tornyok elsősorban a 13. században terjedtek el. E téren persze könnyen felismerhető

lovagrendi jegy tűnik fel: nagy méretű várakat a 13. században már csak a lovagrendek építettek. Az építkezés, majd a fenntartás hatalmas költségei a legtöbb világi előkelő lehetőségeit meghaladták, a lovagrendek európai birtokai azonban állandó pénzügyi utánpótlást biztosítottak a tengerentúlon állomásozó tagjai számára. A templomosok esetében a várépítés rejtelseibe a Földközi-tenger partján, Haifától délre 1218-ban felépült Zarándokvár (Château Pèlerin) és a Tiberiás tavától északnyugatra kialakított Szafed [ma: Zefad, Izrael] erődjének (át)építése enged némi bepillantást. A Szentföldre érkező zarándokok kegyes adományából, és részben tényleges munkájuk révén épült fel a tengerpart lenyűgöző hegyfokán a Zarándokvár,

A valószínűleg az 1170-es földrengés után épült szafitai lakótorony felső emelete a templomos helyőrség hálóterme lehetett (fotó: Major Balázs)

A dél-libanoni Beaufort vára délnyugatról (fotó: Major Balázs)

amelynek 4000 fős helyőrsége sikerrel állta ki az 1220-as muszlim ostromot. Ebből az is következik, hogy nagyon rövid idő alatt építették fel a várat, s éppen ezért bizonyos, hogy nemcsak zárandokok, hanem a rend alávetett népei, valamint rabszolgák is dolgoztak az építkezésen. A vár pontos helyét nagyon alapos vizsgálat jelölte ki, és még a falszakaszok megépítésének sorrendjét is hosszas mérlegelés alapján határozták meg. Bár minden adottsága megvolt a várnak, nincs nyoma, hogy a templomosok kikötőként is használták volna. Egyéb célokra azonban annál inkább. Egyrészt a rend vagyonának egy részét itt őrizték, s nem a királyság fővárosának ekkor számító Akkóban, ahol egyébként jelentős templomos épületkomplexum épült. Másrészt a rend egyfajta börtönként is használta a Zárandokvárat. A súlyos bűncselekményekkel vádolt rendtagokat a vizsgálat idejére, illetve a váltságdíjra váró foglyokat itt tartották fogva – mert egyébként a középkor nem ismerte a tartós szabadságvesztés intézményét.

A legrövidebb várépítés (Chastellet/Vadum Jacob, ma: Gesher Benot Yaakov, Izrael) egyébként 5 hónapig tartott, bár maga a Jordán folyónál felépült vár is nagyon rövid életűnek bizonyult: Szaladin még az építés évében (1187) elfoglalta és részben lerombolta. Az egyik leghosszabb (át)építés pedig az említett Szafed erődjét jellemezte, amely egyúttal a legjobban dokumentált szentföldi várépítés-

A templomosok
legendás körtemploma
Tomar várában
(fotó: Major Balázs)

Vrana vára az előtérben a templomosok kápolnájának romjaival (fotó: Major Balázs)

nek is bizonyult. A vár eredendően még 1163 előtt épült, de Szaladin 1188-ban, sok más templomos és johannita erődítménnyel együtt elfoglalta, és védműveit vélhetően lerombolt(atta). Ahogyan a Zarándokvár felépítésére az V. keresztes hadjárat, illetve az azt övező felbuzdulás kínált lehetőséget, Szafed helyreállításának pénzügyi fedezetét a bárók keresztes hadjáratával (1239–1241) felerősödő mozgalom segített előteremteni. Az általános fellendülésen túl azonban egy konkrét támogatója is akadt a rendnek Alignan-i Benedek prelátus személyében. Marseilles püspöke az 1239–1240-es tűzszünet idején Damaszkuszba látogatott, és útja során meglátogatta Szafed romjait is. A látottak arra sarkallták, hogy hazafelé tartván Akkóban felkeresse a templomos nagymestert, és a rend generális káptalanját szólítsa fel a vár újjáépítésére. Bár direkt pénzügyi segítséget nem tudott ígérni, azt vállalta, hogy prédikációival győzi meg a zarándokokot, hogy adományaikkal vagy munkájukkal támogassák az újjáépítést. Pontosán nem rekonstruálható, hogy az önkéntes munkáskész volt-e elégtelen vagy más oka volt annak, hogy számos muszlim fogoly dolgozott az építkezésen, az bizonyos, hogy két évtizeddel később, amikor a püspök újra a Szent-

I. Bajbársz mamlúk szultán

Szidón városát és a hozzá tartozó grófságot az 1260-as mongol támadást követően kapta meg a Templomos Lovagrend, ami tovább bővítette az úgynevezett tengeri várat (fotó: Major Balázs)

földre látogatott már egy lenyűgöző méretű (330×170 méter), káprázatos várat talált hét toronnyal és erős falakkal, ostromgépekkel. Legalább ennyire lenyűgözhetette az 1700 fős helyőrség is, amely ostrom idején 2200-ra is felduzzadt, és amelyben 300 számszeríjász és több száz fős személyzet is volt. Ehhez képest a templomos lovagok 50 fős kontingense egészen kicsinek tűnik, bár sejtéseink szerint a hasonló méretű templomos várak jó részében ez az arány lehetett általános. A vélhetően a püspök kíséretéből való és az újjáépítésről részletesen beszámoló ismeretlen írástudó, a *De constructione Sapheti* című mű szerzője az anyagiakról sem hallgatott. Állítása szerint csak az építkezés első két és fél évében 1,1 millió szaracén aranyat költöttek a templomosok a munkálatokra, amely messze meghaladta a közelben fekvő birtokaikról származó rendi bevételeket. Bármilyen tekintélyparancsolónak tűnt Szafed 1260-ban, 6 évvel később I. Bajbársz mamlúk szultán (ur. 1260–1277) mindössze 16 napig tartó ostrommal bevette a várat. A kétszer ekkora helyőrséggel bíró Zárandokvár viszont soha nem esett el. 1291 nyarán, Akkó, a Szentföld utolsó bástyájának eleste után a templomosok sorsára hagyták a várat. Az utolsó erősségük a szíriai Tortosa [ma: Tartús] partjainál található Ruad [ma: Arwád] (erőd)szigete volt, ahol a templomosok egészen 1302-ig kitartottak.

Szinte bizonyos, hogy ekkora építkezésekre sem világi előkelők, de még a szentföldi államalakulatok uralkodói sem vállalkoztak. Nemcsak a beruházás költségei voltak elképesztőek, de a felépült várak fenntartása is hatalmas és állandó terhet jelentett. A tengerparthoz közel, a mai Libanonban található Litáni folyó partján álló Beaufort [ma: Shaqif Arnún, Szíria] várának fenntartása évi 40.000 aranyába került a rendnek. Ezért sem meglepő, hogy a 13. században már szinte az összes jelentős szentföldi várat a lovagrendek kezelésében találjuk, és a világiak inkább rendszeres vagy alkalmi adományokkal segítették az erődök felépítését, fenntartását és javítását. Ezt a támogatást Salamon templomának szegény lovagjai természetesen nemcsak a Szentföldön, hanem a Peloponnészoszi-fél-

Szaladin egyiptomi szultánt ábrázoló miniatúra 1185-ből

szigeten (Morea), a Hispán-félszigeten (pl. a kasztíliai Segoviában és a portugál Tomarban) is megkapták. Sőt, az európai templomos tartományokban is, ideértve Közép-Európát is. A mai Horvátország területén található Vrana, eredetileg a magyar–szlavón tartomány vára volt, amelyet a templomosok 1311–1312-es feloszlata után „megörököltek” a johanniták, és 1328-ban arra a méltatlan sorsra jutott, hogy már nem a hitetlenek ellen védte a János-lovagokat, hanem a helyi martalócok támadásaitól.

Végül, de nem utolsósorban fontos kiemelni, hogy a világiak által épített vártól eltérő lovagrendi, s így módon templomos építészeti emlékek arról tanúskodnak, hogy ezek egyúttal egy szerzetesrend helyi központjaként is funkcionáltak, így az ehhez szükséges szakrális és egyéb épületrészeket is magukba foglalták, a korábban említett, zárandokok befogadására és ellátására kialakított terekkel együtt. Bár a számtalan át- és újjáépítés miatt a régészek számára rendkívüli kihívást jelent a várak építési kronológiájának pontos rekonstruálása, az utóbbi néhány évtized komoly előrelépést hozott a korábbi tévhitek lebontásában.

I. Bajbársz szultán ezüstdirheme

A keresztes hadjáratok a középkor legnagyobb összeurópai mozgalmak voltak. Az ezek eredményeképp létrejött keresztes államok védelmére a kontinens országai komoly erőforrásokat fordítottak, aminek eredményeképp a korszak legfejlettebb erődítményei közül sok épp a Szentföldön épült. A kivitelező gyakran a Johannita Lovagrend volt, ami a leghíresebb keresztes várat, a Crac des Chevaliers erődjét is építtette.

22

A JOHANNITA LOVAGREND ÉS VÁRAI

Major Balázs

A Szent Jánosról elnevezett betegápoló közösség eredetileg a Jeruzsálembé érkezők istápolására jött létre az 1060-as évek végén, de az első keresztes hadjárat sikerét követően megnyílt a gyors terjeszkedés lehetősége. Az egyre komolyabb adományokkal ellátott rend sorra építtette az új vendégházakat és kórházakat (kórházakat) szerte Európában és a Közel-Keleten. Kórházukban a krisztusi példát követve teljesen ingyenes ellátást biztosítottak vallási hovatartozásra való tekintet nélkül. Az egyre gyarapodó betegápoló rend a 12. század első felében kegyes cselekedetként

Johannita lovagi ruhát viselő hagyományőrök Margat várában (fotó: Major Balázs)

kezdett részt venni a szentföldi latin államok védelmében. Ez kezdetben várak építéséhez és fenntartásához történő hozzájárulást jelentett, de 1142-ben a Tripolisz bejáratát képező országrésznyi terület védelmét bízta rájuk II. Rajmund tripoliszi gróf. Ekkortájt jelentek meg a korabeli forrásokban a szerzetesi fogadalmat tett lovag testvérek, akik korábbi, nemesi életükben gyakorolt fegyverforgatási képességeiket és életüket a kereszties államok védelmére ajánlották fel. A szigorú fegyelemben élő, kiválóan képzett lovagrendi katonák a keresztiesek messze legütőképesebb egységeit alkották, akik a rendi előírások szerint mérlegelés nélkül vállalták az akár háromszoros túlerő elleni harcot is.

A johannitának vagy ispotályosnak is nevezett rend első várai kezdetben igencsak vegyes képet mutattak. E képet nagyon sokszor meghatározták az általuk átvett korábbi erődítmények építészeti elemei és a terepviszonyok. Az egyik olyan korai erődítés, ahol a rend saját maga kezdte meg az építkezéseket, a mai Libanon területén fekvő Coliath (Qal'at Qulay'át) vára volt. Itt a 12. században egy szabályos négyzetes alaprajzú vár épült a kerítőfal vonalából alig kiemelkedő sarok- és oldalazótornyokkal. Ezek egy részét később korszerűsítették, és kijebbolták

Crac des Chevaliers vára (fotó: Major Balázs)

a falsíkokból, hogy nagyobb oldalazótűzet tudjanak biztosítani. Coliath várában nem épült a világi várakra oly jellemző lakótorony. Erre az elsősorban nemesi rezidencia funkciót betöltő építészeti elemre egy szerzeteslovagok által lakott várban nyilvánvalóan nem volt szükség.

A 12. század második felére a muszlim világ megosztottsága csökkent, és egyre nagyobb fenyegetést jelentett a keresztények által ellenőrzött területekre. Ugyanakkor a haditechnika is gyorsan fejlődött a korábbiaknál sokkal hatékonyabb ellensúlyos hajtógépek elterjedésével. Erre a hadiépítészet részéről a koncentrikus várak megépítése volt a válasz. Az új erődítéseket dupla falgyűrűvel vették körül, melyek közül a belső a külső fölé magasodva fedezte azt, és a kettő együtt nagyobb védelmet biztosított

Belvoir vára légifelvételen (Wikipédia)

A Crac des Chevaliers koncentrikus falgyűrűi légifelvételen
(fotó: Takáts Bendegúz)

épültek a leghíresebb váraik is, melyek közül a Tripoliszi Grófság északkeleti határát őrző Crac des Chevaliers (Qala'at al-Huszn) maradt fenn a legjobb állapotban.

A ma látható várat egy 1170-ben bekövetkező nagy földrengés pusztítását követően kezdte el kiépíteni a rend a grófságba

vezető völgyrendszer torkában. A korai erődöt a század végén felgyorsuló építkezések formálták a ma látható alakra a 13. század közepére. Az új Crac két hatalmas falgyűrűre osztható, melyet kifalazással erősített szárazárok és a leginkább támadható déli oldalról egy sziklába vágott elővár is védett. A külső falgyűrű tornyai már nem a 12. századi kereszties hadiépítészetben megszokott négyzetes, hanem félkör alaprajzú tornyok voltak. A lekerekített formák sokkal jobban ellenálltak az új típusú és erősebb hajtógépek lövedékeinek. A falak tetejének pártázatfelépítményéből két szintről, a tornyok belsejében levő helyiségből pedig további egy szintről lehetett tűz alá venni az ellenséget. A falak aljának védelmére korábban nem látott mennyiségben épültek a falsíkból kiugró dobozlőrések. A várfalon egyetlen főkapu nyílt, ahonnan egy meredeken emelkedő, részben beboltozott rámpafolyosón lehetett továbbjutni a külső várgyűrűbe, majd a belső várba. A zárt folyosó biztosította, hogy a kaput áttörő ellenséget is tűz alatt lehetett tartani.

az ostromlók ellen. A koncentrikus kereszties várak legkorábbi datált példái a johanniták által emelt erődök. Az új típusú erődítések legtokéletesebb korai példája az 1170-es években épült Belvoir (Kawkab al-Hawá) erődje. A Jordán folyó fölötti platón emelt, szinte teljesen szabályos vár két egymásba helyezett *castrum* alaprajzú erődből állt. A négyzetes falgyűrűk sarkain szintén négyzetes tornyok álltak, és az alacsonyabb külső falgyűrűn négyzetes oldalazótornyok is el voltak helyezve. A vár falainak belső oldalain boltozott termek futottak végig, melyek mellett, hogy statikai támogatást nyújtottak a falaknak, szállásként és raktárhelyiségekként is működtek. A várat egyfajta harmadik védvonalként még egy 20 méter széles és 12 méter mély sziklaárok is övezte, melybe a tornyok alján kitörőkapuk nyíltak. 1187 nyarán Szaladin szultán megsemmisítő vereséget mért a kereszties államok seregére, és az ezt követő hadjáratok során a régi típusú és világi lovagok által védett erődök rendszerint gyorsan elestek. Az elszánt rendi lovagok által védett Belvoir viszont közel másfél évig tartotta magát az ellenségtől körülzárva.

A 13. században a kereszties államok fennmaradásukat jórészt a lovagrendeknek (a johannitáknak, a templomosoknak és a teutonoknak) köszönhatték. Európai birtokállományaik és az adományok révén csak ők tudták finanszírozni az új típusú, monumentális védelmi rendszerek kiépítését és fenntartását. A johannita rend elsősorban az északi területekre koncentrált erőforrásait, ahol a helyi lakosság többsége is még keresztény volt. Itt

A belső várudvar nagy részét boltozott terek fedik
(fotó: Major Balázs)

A várparancsnok szobája
(fotó: Major Balázs)

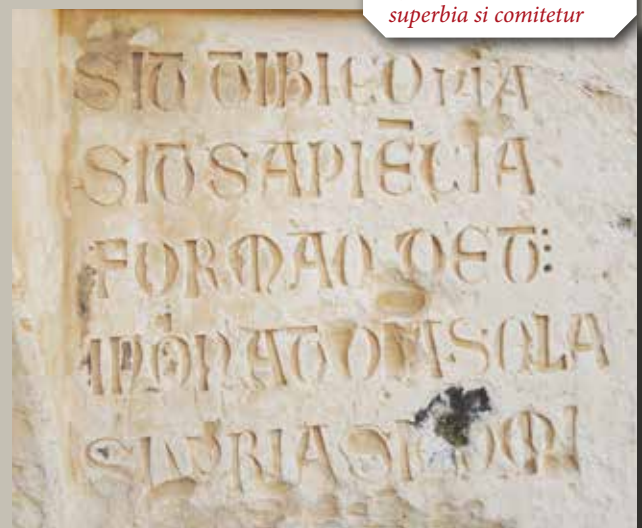
A belső várfalgyűrű több mint 25 méterrel magasodott a külső udvar szintje fölé, de a legkönnyebben támadható déli oldal faltömbjeinek és tornyainak magassága meghaladta a 30 métert is. Ezeket az óriási falsíkokat gigantikus falrészük támasztották meg. A déli és a nyugati falak előterébe épült úgynevezett *glacis* meredek részűi nemcsak az ostromgépek lövedékei, de a térségben gyakori földrengések ellen is hatékonyan védtek. Mivel ezekben is futott egy lőrésekkel ellátott védőfolyosó, és a bennük levő termekből is nyíltak további lőrések, a déli oldalon összesen hat szintről lehetett tűz alá venni az ellenséget. A lőrések egy része eleve messzirehordó dárdavető gépek kilövényílásának készült. A déli oldalon a külső és belső várfal között egy gigantikus, sziklába vágott ciszterna is helyet kapott, ami békeidőben elsősorban a vár állatállományának vízszükségeit fedezte.

Míg a külső várban elsősorban istállók, raktárhelyiségek és valamennyi legénységi szállás kapott helyet, addig a belső várban voltak a lovagok legfontosabb helyiségei. Közülük alapvető fontosságú volt a vártemplom, valamint a szentföldi gótika legkiválóbb alkotásai közé sorolt káptalanterem és gótikus „kerengőfolyosója”. A belsővár szinte teljes területe be volt boltozva. A hatalmas boltozott csarnokokban kaptak helyet a raktárak és hálótermek, valamint a speciális funkciókat ellátó terek, mint például a kancellária és a kincstár vagy az öt méter átmérőjű ke-

mencével bíró sütőhelyiség. A vár legmagasabb tornyában kapott helyet a parancsnok szobája, mely rendhagyóan díszesnek számított a maga korában. A kör alaprajzú, gótikus falpillérekkel és boltozati bordákkal díszített szoba falpárkányán faragott virágmotívum futott körbe. A tervezők figyelembe vették a praktikus szempontokat is. A vártól északra elterülő huzatos völgyrendszerre nyíló oldalon került elhelyezésre a vár szinte összes latrinahelyisége, ami hatékonyan segítette a „legtisztítást”. A Crac építésével kapcsolatos erőfeszítéseket jól

Latin felirat a kerengőn
(fotó: Major Balázs)

*sit tibi copia
sit sapiencia
formaque detur
inquinat omnia sola
superbia si comitetur*

Margat vára (fotó: Major Balázs)

illusztrálja, hogy míg a vár maga egy vulkáni nyúlványra épült, a falfelületek túlnyomó többsége a távoli mészkőbányákban fejtett kváderkövekből épült.

Bár a Crac volt a korszak egyik legtekélyesebb védelmi rendszere, a johannita rend hatalmas északi területeinek központja mégis a közeli testvérvár, Margat (Qala'at al-Marqab) volt. Nemcsak területe és a hozzá csatlakozó település volt nagyobb, de a színe is teljesen eltért a fehér Cractól. A vulkáni hegykúpon épült Margatot teljes egészében a helyben bányászott sötét bazaltkőből építették. A rend által 1187 februárjában megvásárolt korábbi várat a johanniták szinte teljesen lebontották és az új kihívásoknak megfelelően itt is egy koncentrikus erődítményt emeltek. Bár a Közel-Kelet maga is rendkívül fejlett építészeti tradíciókkal rendelkezett, a keresztések várait európai építészek tervezték. Ez talán Margat rendhagyó lakótornyán a legszembetűnőbb. Az építész a belső vár déli csúcsára egy olyan kör alaprajzú *donjont*, azaz lakótornyot tervezett, amely a korszak francia várépítészetében épp ekkor jött divatba Fülöp Ágost uralkodása (1180–1223) alatt. A „militarizálódó” trend ellenére Szent János rendje továbbra is alapfeladatának tartotta a betegápolást és a kórházak fenntartását. Mindezt olyan komolyan vették, hogy a 13. századi akkori johannita központi erőd egy részét is ennek a funkciónak szentelték. Nem kizárt, hogy a többi nagy várban is álltak közkórházként funkcionáló épületek.

Noha 1291-ben a szentföldi kereszties államok maradványát is megsemmisítették a mamlúk seregek, de a Johannita Lovagrend hamarosan Rodoszon és a környező szigeteken épített váraira és flottájára támaszkodva sokáig eredményesen folytatta a harcot mind a mamlúkok, mind pedig a feltörekvő oszmánok ellen. Rodosz 1522-es elestét követően 1530-ban Málta szigetét kapták meg. Itt ismét az általuk kiépített páratlanul fejlett erődrendszerükre támaszkodva folytatták a harcot a muszlim hódítók és kalózkodók ellen. Jórészt nekik volt köszönhető, hogy az oszmán seregeknek végül nem sikerült a Földközi-tenger nyugati medencéjének birtokba vétele. Az eredetileg Keresztelő Szent Jánosról elnevezett rend végül 1789-ben elhagyta Máltát, és ma már csak az eredeti karitatív tevékenységével foglalkozik. Katolikus águk a mai napig viseli utolsó „helyőrségük” nevét és mint Máltai Lovagrend és Máltai Szeretetszolgálat ismert.

A johannita nagymester palotájának bejárata Rodoszon (Wikipédia)

A keresztes lovag: a felfedező zarándok?

Csernus Sándor

A keresztes hadjáratok ugyan első-
sorban katonai vállalkozásként él-
nek a köztudatban, de valójában ennél
sokkal többről van szó, mert egyben
a nyugati kereszténység gazdasági, tár-
sadalmi, politikai, vallási, ideológiai és
kulturális kiterjedésének megnyilvánu-
lásai is, melyek meghatározó szerepet ját-
szanak a középkor történetében, kollektív
tudatában és az egyén gondolatvilágában
egyaránt. A virágzó középkor forrásanyagának
tekintélyes része kapcsolódik közvetlenül vagy
közvetve ezekhez a hadjáratokhoz, világszerte hatal-
mas irodalmuk van. Viszonylag kevesebb szó esik viszont
arról a szerepről, melyet a keresztes mozgalmak az innová-
ció (haditechnika, építészet, hajózás és több más tudomány
és mesterség) és a tudományos ismeretek terén töltek
be. A korszak ránk maradt lovagvárai – a keresztes lovagok
kivételes mesterségbeli és stratégiai ismereteinek fényes
bizonyítékaiként, dacolva az évszázadok pusztításaival és
viszontagságaival – ma is imponáló látványt nyújtanak,
melyek átgondolt, hatékony, egyszerre robusztus és belső
kivitelezésüben kifinomult, művészi, a korabeli technika
csúcsteljesítményét jelentő alkotások. Ilyen pl. a magyar
régészek által az elmúlt évtizedekben feltárt Mar-
gat erőssége [lásd Major Balázs és kollégái cikkeit

létre az első
nagy tengeri
katonai tá-

„hoztak
neki egy olyan követ,
mely pikkelyszerűen repedt meg, s a vilá-
gon ez volt a legcsodálatosabb. (...) a két kő között
előtűnt egy tengeri hal formája. A hal kőből volt, de semmi
sem hiányzott a formájából, sem a szemei, sem a szálkája, sem
a színe, de semmi más dolog, amitől ne lett volna olyan, mint ha élne.
A király adott nekem egy követ, és én találtam benne egy barna színű
compót, amely pontosan olyan volt, mint amilyennek egy compónak
lennie kell.”

[Jean de Joinville, 602. §. fejezet]

„Volt a város másik részén egy kapu, mely az Aranypalást nevet visel-
te. Ezen a kapun volt egy aranygolyó, melyet olyan varázslattal
készítettek, hogy a görögök szerint mindaddig, amíg az a
golyó ott van, a várost nem éri villámcsapás.”

[Robert de Clari, 88. fejezet]

maszpontok
is, mint a Szent

Lajos vállalkozásai-
nak kiszolgálására épített

dél-franciaországi Aigues-Mortes, és
egyiptomi párja, Damietta hadikikötői. A szentföldi lo-
vagredek (templomosok, johanniták) központjai pedig
gyakran a keleti és nyugati ismeretek szintézisére támasz-
kodó tapasztalatok és tudás centrumai is voltak.

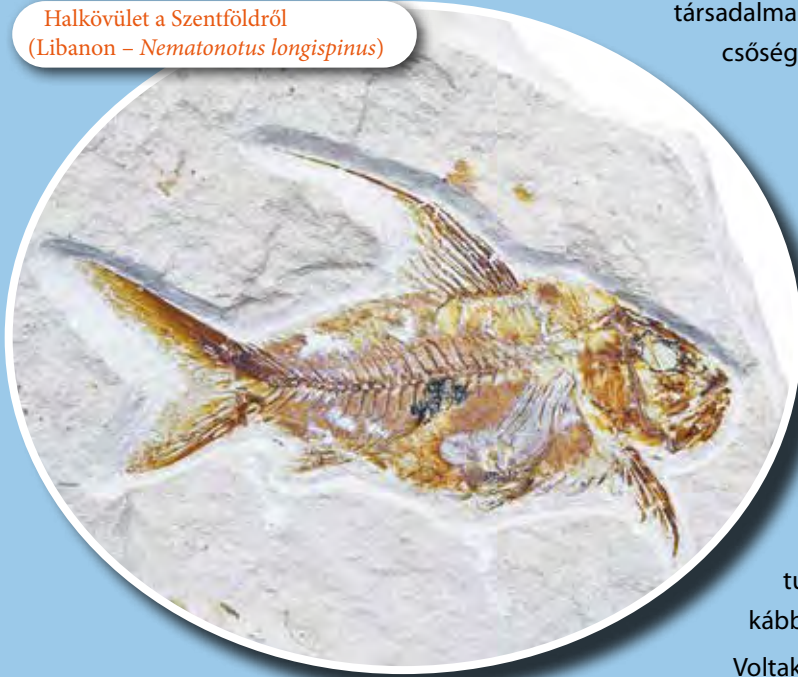
A közhiedelemmel ellentétben, a középkor időszaka
egyébként korántsem volt statikus. Az inváziók kora egész
népeket (arabok, vikingek, magyarok, mongolok stb.) indí-
tott a nyugati kereszténység területeinek irányába. Az ez-
redik esztendőre bekövetkező európai konszolidációs fo-
lyamatok azonban kedvező helyzetet teremtettek ahhoz,
hogy a korábban több oldalról ostromlott *Christianitas*
maga is komplex expanzióba lépjen. Noha a szentföldi
zarándoklatok (*peregrinatio*) intézménye ekkor
már régóta létezett, az első ezredfordu-
lóval, majd Krisztus halálának millenni-
umával további hatalmas lendületet

A dél-franciaországi Aigues-Mortes falai

Halköviület a Szentföldről
(Libanon – *Nematonotus longispinus*)

28

kapott. A keresztes hadjáratokat viszont II. Orbán pápa Clermont katedrálisában 1095. november 27-én elhangzott felhívása indította el. Minden bizonnyal ez volt a világtörténelem egyik legnagyobb hatású beszéde: a *peregrinatio generale* megindítása új fejezetet nyitott a történelemben.

A korabeli ember számára kezdetben ezek a hadjáratok mindenekelőtt nemes célt szolgáló zarándoklatok voltak. A zarándoklat pedig alapvetően egy mélyen vallásos cselekvés, személyes és közösségi élmény, melynek során az egyén önmagát, de elsősorban hitét, hitének szemmel látható és kézzel fogható bizonyítékait keresi, s fedezi fel újra meg újra. A zarándok teste és lelke a bibliai örök jelenben mozog, melynek során átéli Krisztus, az ő tanítványai és vallása szentjeinek szenvedéseit, s azonosul velük. Jeruzsálemhez, a földi paradicsomhoz közeledvén az üdvözülés (és gyakran a korábban elkövetett bűnök alóli feloldozás) reménye mozgatja.

A IX. (Szent) Lajos francia uralkodót a hetedik keresztes hadjáratra (1248–1254) elkísérő szemtanú, Joinville szerint Lajos király Krisztushoz hasonlóan mártír, hiszen keresztesként, vagyis szimbolikusan 'a kereszten' hal meg. A keresztes tehát elsősorban zarándoknak tekinti magát, s számára vállalása a jeruzsálemi zarándoklat fegyveres formája. Ennek során a pápa szavára s a hit védelmére kell kelni és fel kell szabadítani a Szent Sírt, meg kell szabadítani Jeruzsálemet. Ha kell erőszakkal: s valóban, a keresztes mozgalom valóban bővelkedik erőszakos és drámai fejezetekben is. A küldetés áthatja a középkori európai

társadalmakat, miközben a lovagi életforma, a lovagi di-csőség szerves része lesz.

A középkori ember ugyanakkor az utazás, az utazások vonzásában élt, melyek az egyén és tömegek számára is egy sajátos létformát jelentettek. Mi többnyire hadjáratról/hadjáratokról beszélünk, de a korabeli kifejezéseknek meglepő módon nincs ilyen katonai rezonanciája. Még a *cru-cisignatus*, illetve a „keresztes” (*croisé* – *croisade*) is viszonylag kései kifejezés. Számukra ez a vállalkozás mindenekelőtt utazás (*passagium*, vagy még elterjedtebb néven: *voyage d'Outre-mer* – azaz „tengeren-túli utazás”), méghozzá annak az egyik leginkább vágyott formája.

Voltak, akik eleve költőként indultak el (vagy akként is, mint Oroszlánszívű Richárd, vagy IV. Thibaut, Champagne grófja, aki a hagyomány szerint sisakjában a Szentföldről hozta haza a Provins címerében is szereplő rózsát, és meghonosította otthon a chardonnay-t), esetleg krónikásként, történetíróként mentek oda (mint a Magyarországot is leíró Odo de Deogilo), mások az átélt élmények

Damietta ostroma
(miniatura Joinville művének 14. századi másolatában)

hatására váltak azzá, mint a cikkünk elején idézett Jean de Joinville, Szent Lajos életrajzírója, király első fegyveres zarándoklatának megörökítése alkalmával, vagy az egyszerű pikárdiai lovag, Robert de Clari. Ők azonban, szerencsére, néha elkalandoznak és leírják az eléjük táruló ismeretlen világok csodáit, a furcsaságokat, páratlan élményeiket. Ekkor látjuk igazán előbújni belőlük az örök kíváncsi embert, a nagybetűs FELFEDEZŐT.

Robert de Clari a tragikus kimenetelű IV. keresztes hadjárat (1202–1204) [a velenceiek által szállított, majd felhergelt keresztesek el sem jutottak a Szentföldre, helyette más európai városok mellett Konstantinápolyt foglalták el – a szerk.] egyszerű katonája, aki csupán egy a lovagok tömegéből, míg Jean de Joinville Champagne udvarbírája, főúr, aki Lajos király környezetében élte meg a szent zarándoklat, a tengerentúli utazás felemelő és magával ragadó kalandját, sikereit, szenvedéseit és gyakran véres valóságát. Mindketten mélyen hívő, nagyon kíváncsi, jó szemű, értelmes emberek és jó megfigyelők. (Joinville meglehetősen művelt is: a champagne-i grófi udvar a korabeli Nyugat virágzó szellemi központja.)

Clari többértű és elgondolkodtató történetének egyik legmegkapóbb részét Konstantinápoly csodáinak a leírása adja. Szemben a hadjárat másik krónikásával,

Szent József derékövét tartalmazó, 19. századi ereklyetartó a joinville-i Notre-Dame-templomban. Az ereklyét Jean de Joinville hozta magával a Szentföldről (hátral a bal oldali lovag maga Joinville)

Oroszlánszívű Richárd sírköve (fontevraud-i apátság)

a keresztesek egyik vezérével, Villehardouinnal (akit szinte kizárólag a politikai és katonai események szempontjai érdekelnek), Clari nem bravúros mestere a korabeli ófrancia irodalmi nyelvnek, viszont minden érdekli, s amit és

ahogy leír a kor talán legnagyobb és legirigyeltebb világvárosának nevezetességeiről, az egyenesen magával ragadó. A Szentföldre végül el sem jutó, eltérített keresztes hadjárat zarándoka számára a Szentföld-élményt a Bizáncban lévő ereklyék jelentik. Róbert lovag az ereklye-kincsek bűvöletében él, a szakrális épületek hatása és monumentalitása s ereklyékben is káprázatosan gazdag kincstára magával ragadja. (De – mint láttuk – a világ egyik első villámhárítója sem kerül el a figyelmét.) Ha pedig ma Isztambulban járva útikönyvként vesszük a kezünkbe Clari Konstantinápoly csodáiról szóló leírását, nemcsak hogy nem

Jean de Joinville átnyújtja művét Lajos navarrai királynak, a későbbi X. Lajosnak. Miniatúra Joinville művének 14. századi másolatában

tévedünk el, de a hitében megerősített és az ereklyék által lenyűgözött nyugati barbár zarándok szavai az eredeti atmoszférát is megidézhetik számunkra. Ha pedig végigsétálunk a várfal mentén, jól be tudjuk azonosítani, hogy hol volt a velencei gályák városkapu elleni döntő támadása, melyet ma a Dózsepalota Velence történelmi dicsőségét megidéző képein láthatunk.

Az ereklyék iránt ugyancsak kivételes érdeklődést mutató (600. §) Joinville kíváncsisága Clariéhoz hasonlatos, de műveltsége messze meghaladja az övét (és persze száz esztendővel később is ír). Joinville, Szent Lajos „evangelistája”, a francia lovagság Szentföldre „akkreditált tudósítója”, már valóban a modern utazók előfutára, aki leírja nemcsak a Földközi-tenger széljárásainak jellegzetességeit, a hajóút veszélyeit és hétköznapijait, de a Közel-Kelet hozzá eljutó legendáit (mint pl. Góg és Magóg története), híreit és színes történeteit is. Etnográfiai érdeklődése figyelemreméltó: sokat megtudhatunk tőle a kunok és a sokáig a keresztények iszlám elleni potenciális szövetségeseinek gondolt tatárok erkölcséről és szokásairól (így például a kunok által gyakorolt, de nekünk sem ismeretlen vérszerződésről,

„A templomok közt volt egy, amelyet úgy hívtak, hogy a blakhernai Szűz Mária templom, és ott őrizték azt a szemfedőt, amelybe a Mi Urunk testét takarták, s amely minden pénteken meglegben, úgy, hogy látni engedte a Mi Urunk testének rajzolatát. Soha nem tudták meg sem a görögök, sem a franciák, hogy mi történt ezzel a szemfedő lepellel, amikor a várost elfoglalták” [Clari, 92. fejezet.]

Ez az idézet a szindonológia (a torinói leplet tanulmányozó interdiszciplináris tudományterület) számára kivételes fontosságú, mivel (a mi Pray-kódexünkben szereplő lepel ábrázolásával együtt) annak bizonyítéka lehet, hogy a lepel C14-es vizsgálata alapján tett megállapítás, mely az ereklye korát a középkor későbbi századaira teszi, s ezzel (esetleg *camera obscura*-hamisítványnak sejteti) erősen vitatható.

Alamut hegyi erődje, az asszaszinok egykori központja

vagy az előkelők kurgántemetkezéseiről: 497–499. §., vagy épp a mongolok királyválasztásáról: 93–95. §). De ír a legendás János pap országaról vagy az asszaszínokról (az Alamut bevehetetlen várából kirajzó „hasisszívók szektájáról”; akiknek neve a mai neolatin nyelvekben is „gyilkost” jelent). A zsiráf (*girafe, zurafo, orafle*) szót ő honosítja meg a franciában, s a királynak küldött ajándékok között leír egy mesterien kivitelezett reflexíjat (agancs-íjat 591. §). De szól az egyiptomi szultánok mamlúk testőrségének hatalmáról (348–350. §), a norvég keresztesek oroszánvadász módszereiről (96. §), a Szentföld városainak és várainak erősítéseiről, a keresztesek szenvedéseiről és a köztük lévő – Szent Lajos személyében megtestesülő – szolidaritásról. Az „etnográfus” Joinville-nek köszönhetjük a beduin népcsoport (50–51. §) első bemutatását is. A Nílusról (40. §) adott leírása pedig fényes bizonyítéka annak, hogy pontosan megértette az élet folyamának földrajzi, gazdasági, társadalmi és kulturális jelentőségét is.

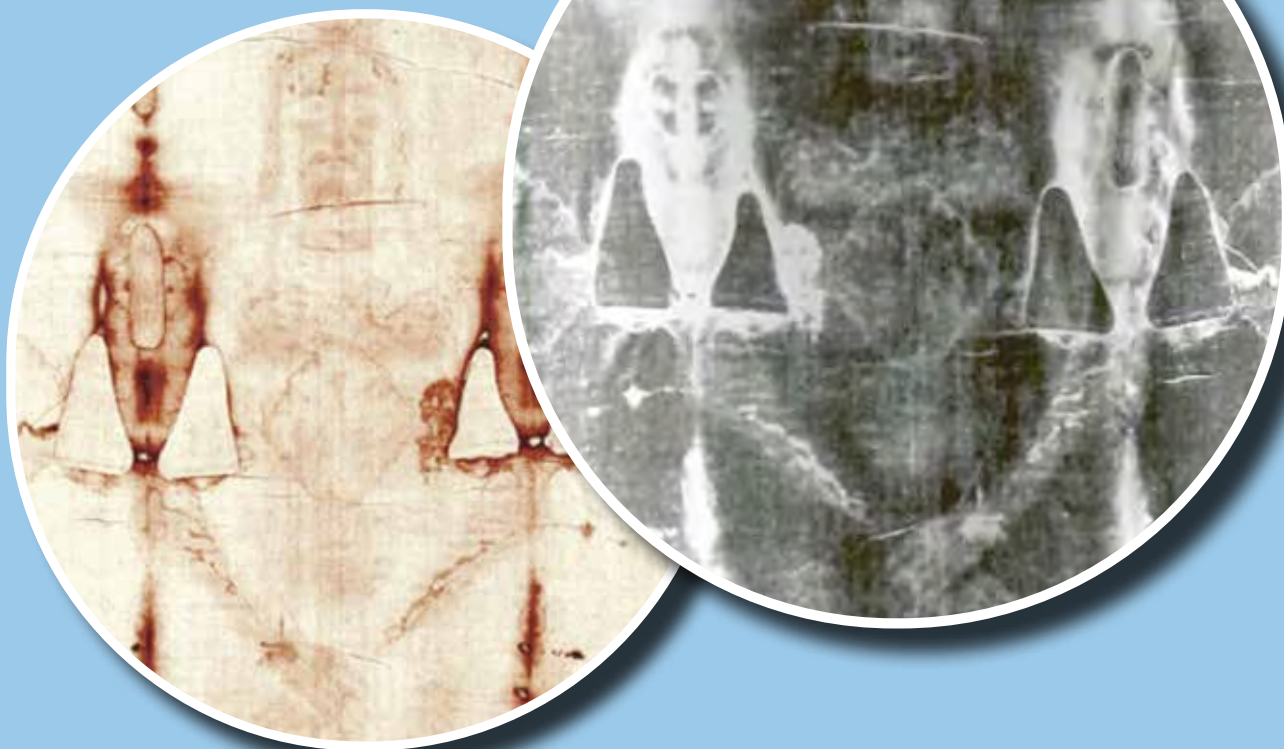
Nagy Kumánia és Trapezunt urától (I. Manuél Komnénosz) a „királynak (IX. Lajos) különféle ékszereket és ajándékokat hoztak. Többek között hoztak a királynak olyan szarvjakat, amelyeknek a bevágásos végeit be lehetett csavarni az íjba, s amikor onnan kivették, akkor látszott, hogy kívül igen élesek, és hogy milyen jól megcsinálták őket.” [Joinville 591. §]

Amikor Ridley Scott filmjének kezdő képein Vangelis káprázatos zenéjével a háttérben a magát a mesés Keleten gondoló Kolumbusz (Gérard Depardieu) a parti fövénybe szúrja a markolatával keresztet formázó kardját, lényegében a keresztes missziót újradefiniáló pápai bullák szellemében is cselekszik. Európa „nagy földrajzi felfedezések” koraként ismert újkori expanziójának a főpróbája valójában a keresztes hadjáratok idején előkészített 13. századi expanzió volt. A keresztes lovag pedig sokarcú, összetett ember: amikor pedig éppen kíváncsi és érdeklődő felfedező, akkor kétségtelenül az egyik legszimpatikusabb arcát mutatja. S képes arra is, hogy a Kelet vonzó délibábját nézve a Nyugat realitásához vezessen az útja.

A továbbiakat lásd: Robert de Clari: *Konstantinápoly hódoltatása*. (Ford. Csernus S. – Cs. Tóth A.) Balassi, 2013. Jean de Joinville: *Szent Lajos élete és bölcs mondásai*. (Ford. Csernus S. – Cs. Tóth A.) Balassi, 2015.

☆☆☆

A torinói lepel és fotónegatívja

Szántó Richárd

32

A Szentföld ábrázolása középkori térképeken

A középkori térképek többsége nem volt olyan részletes, mint napjaink nyomtatott vagy digitális térképei. A zarándokok és keresztesek valójában nem térképek alapján tájékozódtak utazásaik során, hanem útvezetőket, kereskedőket követtek. Az emberek többsége olvasni sem tudott, a középkori térképek latin feliratait pedig nem értették. A térképek valójában a kolostori könyvtárak kincsei közé tartoztak, és mindössze néhány szerzetes láthatta őket.

Konrad Peutinger,
a Tabula Peutingeriana névadója

A középkort megelőzően a Római Birodalomról, illetve annak bizonyos területeiről a római császárok uralkodása alatt valószínűleg több térkép is készült. Ezek közül az egyik, amely az egész világot és benne a birodalmat is ábrázolta, csupán egyetlen másolatban maradt fenn. A térképet a középkorban többször lemásolták, a legutolsó, 13. században készült másolat szerencsére túlélte az évszázadokat. A térkép eredetileg tizenkét darab pergamenből állt, de az első elveszett, ezen Britannia, Hispania és Mauritania provinciák nagyobbik része volt látható. Konrad Peutinger (1465–1546/47) német humanista, politikus és tudós volt az, aki végül megtalálta és megvásárolta ezt a pergamenre rajzolt térképet. Peutinger

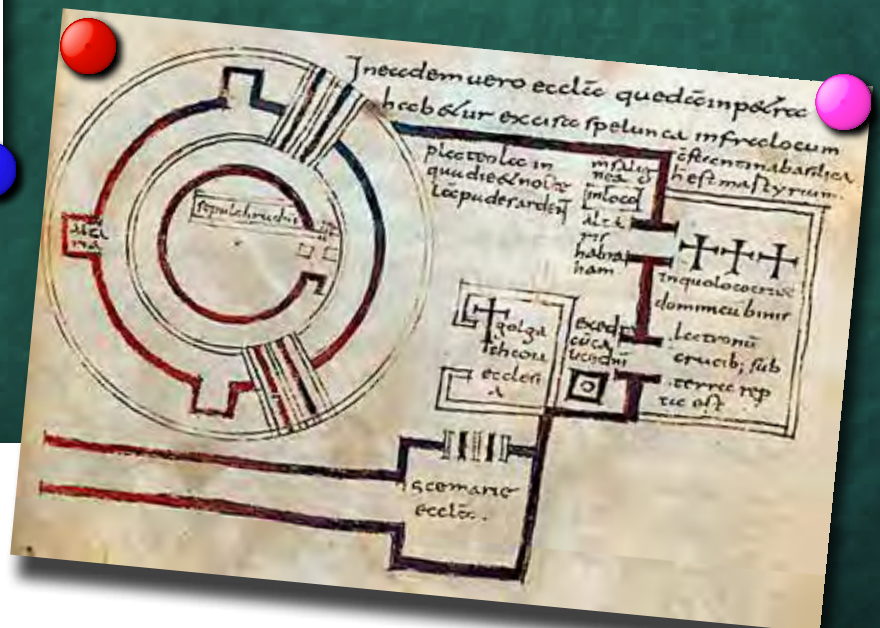
Róma és környéke a Tabula Peutingeriana negyedik pergamenjén. A rómaiak térszemléletében Róma városa volt a világ közepe, és ennek megfelelően nagyjából a térkép közepén helyezkedett el. A várost egy kör jelezte, amelyben egy trónszéken ülő császári alak látható. Ez a figura Rómát testesítette meg, az egyik kezében a hatalmat jelképező jogart, a másik kezében a földkerekséget szimbolizáló gömböt tartotta. Róma alatt a város tengeri kikötője látható, a városból vörös színnel jelzett utak indulnak minden égtáj felé. Az útvonalak alatt vagy fölött olvasható a nevük

szenvetélesén gyűjtötte a régi könyveket és kéziratokat, az említett térképet pedig végül róla nevezték el Tabula Peutingeriana-nak. A térkép középpontja, a világ közepe Róma városa volt, ahonnan a legfontosabb utak indultak a birodalom provinciáiba. Ez a térkép tartalmazta a birodalom úthálózatát, az úti állomások közötti távolságokat, s csaknem 4000 földrajzi nevet, amelyek között települések, folyók, hegyek, provinciák, országok, tengerek, szigetek és számos nép neve is szerepelt. A Közel-Kelet útjai és városai is láthatók a Tabula Peutingeriana lapjain, de a kereszténység szent helyei még nem kaptak kiemelt jeleket a térképen. A kartográfusok a területet a római provinciák nevével jelölték, ennek megfelelően Palesztina (Palaestina) és Szíria (Syria) nevét írták a térképre.

A középkorban többnyire különböző útleírások (itinerariumok) számoltak be a Szentföldre vezető útvonalokról és a szent helyekről. A Jeruzsálemből szóló leírások például részletesen elbeszélték a város fekvését, felsorolták a zarándoklatok állomásait. Ezek lényegében azok a helyek voltak, ahol Jézus életének egyes eseményei történtek, és a Bibliában fennmaradt az emlékü. A kései antikvitásban és a középkorban számos bibliai helyszínen templomokat építettek, amiket természetesen az említett

Jeruzsálem a Tabula Peutingeriana kilencedik pergamenjén. A térkép vörös vonallal jelezte a római utakat és zöld színnel a vizet. Jeruzsálemet (a térképen Herusalem) két épület jelképezte, alatta a dombok az Olajfák hegyének (Mons Oliveti) szimbólumai voltak. A vízszintes irányú tó a Holt-tenger, amelybe a Jordán folyó futott a Genezáret-tó felől. A valóságban a Holt-tenger észak-déli kiterjedésű, de a térképen kelet-nyugati tájolást kapott

A Nagy Konstantin császár korában épített bazilika vázlatos alaprajza fennmaradt a középkori szerzetesek műveiben. Az egyik korai vázlatrajz Adamnán művében látható, amelyet a szent helyekről írt. A hatalmas épület egyik része egy kör alakú építmény volt (rotunda), amelynek középpontjában Jézus sírját egy pont jelzi. A bazilika magában foglalta a Golgota szikláját, amelybe Jézus keresztfáját állították a római katonák. Ezt a helyet egy kereszt jelzi a képen. A kép jobb szélén három kereszt áll azon a helyen, ahol megtalálták Jézus keresztfáját a két lator keresztfájával együtt. A középkori hagyomány szerint Jézus és a két lator halála után a keresztfákat a földben elásták. Konstantin császár anyja, Szent Ilona keresztelte meg Jézus keresztfáját még a bazilika építése előtt. A későbbi átépítések során Konstantin bazilikájának külseje megváltozott

A Szentföld ábrázolása középkori térképeken

34

A Földközi-tenger keleti partvidékét és Jeruzsálemet is ábrázoló angolszász világtérkép (Mappa Mundi), amelyet a 11. században rajzoltak. A térkép tájolása keleti irányú, tehát a lapon fent van kelet és lent nyugat. A Nílust vörös színűre festette a rajzoló, a folyó felett Alexandriát három tornyú vár jelzi. Jeruzsálem a Földközi-tenger partján áll, a tenger színe sötétzöld, a várost négy tornyú vár jelképezi

Az ebstorfi világtérkép

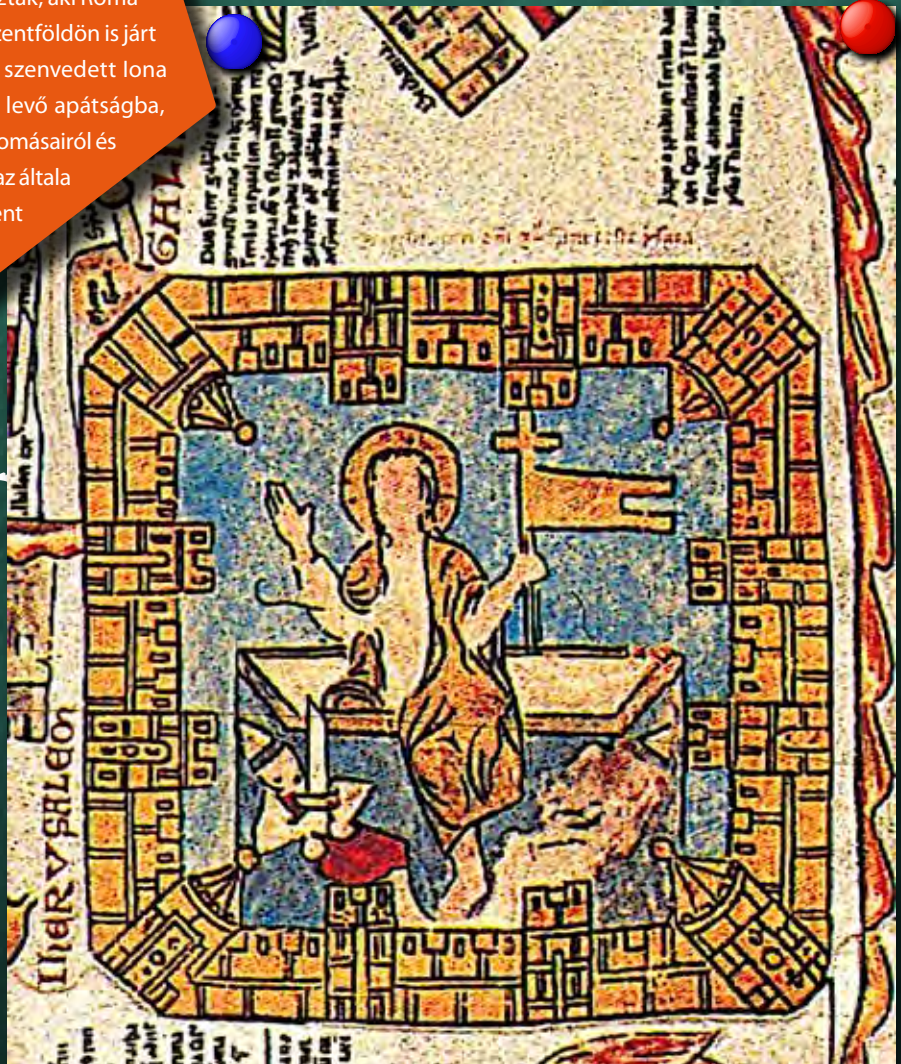
középkori útleírások is jeleztek. Ezek a helyek a zarándokok fontos állomásaiá váltak. Az egyik legfontosabb ilyen templomot, egy bazilikát, Nagy Konstantin császár (Kr. u. 306–337) építtette a Golgotán, Krisztus kereszthalálának helyén. A perzsák azonban 614-ben feldúlták a bazilikát, az épület megrongálódott, s tűz is pusztította. I. Hérakleiosz (Kr. u. 610–641) kelet-római császár végül legyőzte a perzsákat, és újjáépíttette a bazilikát. Később azonban újabb háborúk és földrengések kárt tettek az épületben, ezért többször is felújították azt.

A szent helyekről szóló szövegekben többnyire szerepelt az Olajfák hegye, a Jozafát-völgy, sőt, még azt a helyet is megemlítették, ahol Júdás felakasztotta magát. Tehát Jeruzsálem volt a zarándokok fő célpontja, ugyanakkor a zarándokok felkeresték a Szentföld többi települését is, amelyek a Bibliában és az útleírásokban is szerepeltek. A zarándokok felkeresték Betlehemet, Jézus születésének helyét, Jerikót, a Genezáret-tó vidékét vagy másik nevén a Galileai-tengert, a Holt-tengert, vagy a Jordán folyót, amelynek vizében Keresztelő Szent János megkeresztelte Jézust. Kafarnaum és Tábor hegye szintén szerepelt a zarándokok utazási állomásai között.

Szent Adamnán a skóciai Iona szigetén működő apátság élén állt 679-től 704-ig. Adamnán írta meg Szent Columba életének történetét, de a különböző szent helyekről is írt egy könyvet. Művének főbb információi Arculf frank püspöktől származtak, aki Rómában, Konstantinápolyban és a Szentföldön is járt zarándokként. Arculf hajótörést szenvedett Iona közelében, így került a szigeten levő apátságba, ahol mesélt zarándokútja állomásairól és részletesen beszámolt az általa meglátogatott szent helyekről.

Az ebstorfi világtérkép rajzolója Jeruzsálem falait és bástyáit is ábrázolta, a város képe a mennyi Jeruzsálemet jelenítette meg. A térkép a 13. században készült, a németországi Ebstorf monostorában őrizték

Beda Venerabilis (672/73–735) angol szerzetes számos művet írt, legfontosabb könyve *Az angol nép egyháztörténete*. Beda ugyanakkor a szent helyekről is írt egy könyvet, noha ő maga az egész életét a monostorában élte le.

A középkori térképek azonban nem voltak olyan részletesek, mint az említett útleírások. A két forrástípus közös eleme ugyanakkor, hogy térszemléletük azonos volt, ugyanis az útleírásokban és a középkori térképeken is Jeruzsálem volt a világ középpontja. Ez megfelelt a középkori ember világképének. Míg a kora középkori térképek szerény szimbólumokkal jelölték Jeruzsálemet, addig a későbbi térképeken egyre díszesebben ábrázolták a várost.

Egészen más térképeket készítettek és használtak a hajósok és kereskedők. Az ő térképeiket portolánnak nevezik. Ezeken a térképeken többnyire a partvonalak, szigetek, kikötők neve szerepelt. A történetírás a pisai portolánt (Carta Pisina) tartja a legrégebbinek, amely a 13. század végén készült. Ezek a térképek a szárazföldek belső területeit nem is ábrázolták, mert

a hajósoknak nem volt szükségük ezekre az információkra. A portolának a zarándoklatok állomásait sem tartalmazták, így csak a fontosabb városok szerepeltek rajtuk a kikötőkön kívül.

A keresztes háborúk lezárultát követően a középkor vége felé a Szentföldre irányuló zarándoklatok egyre ritkábbak lettek, a török hódítók megjelenése, s az utazás fokozódó veszélyei sem kedveztek a zarándoklatok szervezésének. A valamivel később meginduló kora újkori földrajzi felfedezések nyomán ráadásul bizonyossá vált, hogy a Föld gömb alakú. Az emberek világképe is megváltozott, már nem Jeruzsálemet rajzolták az újabb térképek középpontjába. Az érdeklődés mind inkább a tengeren túli területek, és az új világ felé fordult.

A pisai portolán. A térkép pergamenjére rajzolták a Földközi-tenger és a Fekete-tenger partvonalait és kikötőit. A képen a Földközi-tenger keleti partjai láthatók. A kikötők szorosan egymás alatt és mellett következnek. Ciprus partjai jól felismerhetők, az ábrázolás pontos. Jeruzsálemet a kép jobb szélén egy vörös színű kereszt jelképezte

Az örök zarándok: Fekete Fulkó, Anjou grófja

Gálffy László

A korai, 10–11. századi szentföldi zarándoklatok egyfajta előtörténetét is adják annak a későbbi összetett kapcsolatrendszernek, amit a keresztes háborúk története alatt értünk. Az említett szakaszban fontos szerepet játszottak a fejedelmi *peregrinatio*ók, azaz azok az alkalmak, amikor egy-egy tartomány vagy ország vezetője kelt útra, számolva nem pusztán az utazás veszélyeivel, de egy hosszabb, jobb esetben is közel egyéves távolléttel. Ez azt is jelentette, hogy a fejedelem ekkor te-

rületeit hátrahagyva gyakorlatilag lemondott a kormányzásról, kockáztatva azt is, hogy szerencsétlenebb esetben soha nem tér vissza. Ennek következtében az uralkodók, illetve fejedelmek távolabbi, szentföldi útjai komolyabb motivációt és előkészületet igényeltek. Az ilyen zarándoklatok mégsem ismeretlenek, ugyanakkor érthető okokból nem is túl gyakoriak.

A korabeli zarándoklatok motivációjukat és véghezvitelüket tekintve egészen szélsőséges példákkal is szolgálhatnak. Egyfelől ismert az úgynevezett bűnbánati *peregrinatio* fogalma, mely a 6–7. századtól vált elterjedté, és egy gyakorlatilag „beárazott” bűnlajstrom jóvátétele eszközének minősült. Más tekintetben viszont már a Karoling-korban megfigyelhető, hogy az egyház és a világi hatalom is bizalmatlansággal fogadta ezeket az utazásokat, ahol esetenként igen súlyos büntények jóvátétele címén elindult peregrinusok verődtek ellenőrizhetetlen csoportokba és élvezték az anonimitás adta szabadságot.

37

Részlet Ademarus Cabannensis krónikájából

Fekete Fulkó pecsétje

viszont legalább három ízben fordult meg a Szentföldön, de akad olyan vélemény is, mely szerint négy utat teljesített. Ami biztosnak látszik, hogy az anjou gróf először 1002 őszén indult útnak és nagyjából egy év múlva érkezett vissza. A második alkalomra 1007–1008-ban került sor, szintén őszi indulással, és erről konkrétabban is ismert, hogy a gróf útja Rómán keresztül vezetett. Harmadik (?), utolsó útját élete végén, 1039–1040-ben teljesítette, és erről már nem is érkezett vissza Anjouba, mert a visszaúton, Franciaország határvidékén, Metzben elhunyt.

Indulhatott ugyanakkor zarándoklat a zarándok pusztá érdeklődéséből, kapcsolatteremtés céljával, vagy más kontextusban, mélyebb, őszinte vallásos megfontolásból, melyet elvitatnunk már csak azért sem érdemes, mert ha ezt napjaink gyakorlatában elképzelhetőnek tartjuk és ismerjük, akkor miért működött volna ez másképp a régebbi korokban?

Számos okból fakadóan Franciaország távolabbi, nyugati vidékein sem voltak ritkák az ilyen vállalkozások. V. Vilmos, Aquitánia hercege (995–1030) az őt egekbe magasztaló krónikás, Ademar Cabannensis szerint minden évben útra kelt egy római, vagy ha arra nem volt lehetőség, egy compestelai zarándoklatra. Ezek az utak természetesen rövidebb vállalkozások voltak, de jól mutatják a fejedelmi hatalom és a vallásos lelkiület szoros kapcsolatát. II. Róbert, Normandia hercege 1035 januárjában viszont már távolabbi úticél felé, egy szentföldi zarándoklatra indult, ahonnan azonban nem tért vissza, a hazaúton ugyanis Konstantinápoly közelében huszonöt esztendőskorában meghalt. Egy házasságon kívül született kisfiút hagyott hátra, aki a nehéz kezdetek ellenére nagy életutat járt be (ő lett Hódító Vilmos). Ismert továbbá, hogy Vilmos, Angoumois grófja egy évtizeddel korábban, 1026 őszén népes kísérettel indult útnak ugyancsak Jeruzsálembe.

Míg tehát a nyugati fejedelmek esetében is előfordult egy-egy alkalommal, hogy távolabbi zarándoklatra vállalkoztak, Fulco Nerra, azaz Fekete Fulkó vagy másik nevén Jeruzsálemi Fulkó (965 körül – 1040), Anjou grófja

Fulkó kora újkori ábrázolása

Ami a zarándoklatok motivációit illeti, mindegyik esetében felvetődött, a kiengesztelő zarándoklat gondolata, amit leginkább a gróf lobbanékony természetével magyaráztak, néhány forrás még a konkrét „túlkapásokat” is megjelölte. A legelső út esetében a penitenciális (azaz bűnbánati) szándék nagyon valószínűnek látszik. Fulkó az ezredforduló évében máglyán megégette feleségét (Elisabethet), amit röviddel ez után egy tisztázatlan eredetű angers-i tűzvész is követett. Más értelmezés nem említi a gróf felelősségét, csupán annyit állít, hogy a feleség is ennek a tűzvésznek lett az áldozata. Az anjoui gróffal kifejezetten ellenséges saumuri krónika, a Saint-Florent apátság feljegyzései viszont egyértelműen Fulkót látják és láttatják a borzalmak hátterében.

A loches-i erődítmény

Egy másik jól informált francia krónikás, Rodulfus Glaber nem idézi fel ugyan Fulkó feleségének ügyét, a gróf pokoltól való félelmét (*metu gehennae territus*) említve viszont annak korábbi rettenetes vérontásaira hivatkozik különböző ütközetekben. Fekete Fulkó második útja kapcsán a források egy része szintén egy gyilkosságot lát a bűnbánati háttérben. A krónikás Glaber, a tours-i érsek és Fulbert, chartres-i püspök is Anjou grófját tekintette

felelősnek Hugues de Beauvais, királyi palotagróf meggyilkolásában. Az ügyet tovább bonyolította, hogy a beaulieu-i apátság felszentelése kapcsán komoly nézeteltérés támadt az anjoui gróf és a tours-i érsek között. Az utat Fulkó felhasználta egy római látogatásra, politikai céljainak egyengetésére is.

Az anjoui gróf feltételezett harmadik útját az 1030-as évek közepére helyezik, megemlítve azt is, hogy számos hatalmi túlkapás és hirtelen dűhből eredő pusztítás gyűlt fel lajstromában, még akkor is, ha ekkor már a kortársak és az utókor számára is egy rendkívüli képességű és teherbírású fejedelem képe bontakozott ki. Erre az utazásra azonban nincs semmi konkrét bizonyítékunk, szemben az 1039-ben indult zarándoklattal, melyre már 70 éves korában vállalkozott, és életének valóban utolsó földi peregrinációja volt.

A Saint-Florent-apátság

A Loire-hoz közeli beaulieu-i apátság

Ami a zarándoklatok részleteit illeti, az ezredforduló környékén még az indulást kísérő ceremóniákról alig akad hírünk. Ez azonban nem annyira meglepő, a zarándoklat maga is megkövetel egy bizonyos diszkréciót, hiszen nem hadjáratokról vagy ünnepi be- és kivonulásokról van szó. Ha a zarándoklat motívumai között felfedezhető a kiengesztelő, bűnbánati szándék, akkor még nyilvánvalóbb, hogy induláskor nem várhatunk lelkes egyházi seregszemlét, sőt inkább az egyházzal való kommunikáció időszakos ellehetetlenülésére számíthatunk.

A korai zarándoklatokhoz gyakorta hozzátartozik, hogy néhány adatot és általánosságot leszámítva útvonaluk részletei is ismeretlenek. Azt tudjuk, hogy Fulkó első két útja mindenképp Itálián át vezetett, és több em-

lítés is utal arra, hogy onnan tengeri úton jutott célba. Az anjoui gróf harmadik útja viszont már valószínűleg az új szárazföldi útvonalat követte, Németországon és Magyarországon keresztül. Erre utal lotaringiai áthaladása, valamint konstantinápolyi tartózkodása, illetve a tengeri történetek teljes hiánya.

E zarándoklatok természetesen nem voltak következmények nélküliek Anjouban sem. A gróf első útját követően alapította a Loire-hoz közeli beaulieu-i apátságot, ahová évtizedekkel később, holttestét utolsó útjáról hazahozva, végül eltemették. Beaulieu-lès-Loches bencés apátsága, mely az Anjouk egyik legfontosabb touraine-i központja, Loches közelében feküdt, az alapító szándékai szerint a jeruzsálemi Szent Sír védelme alá lett helyezve, a gróf által személyesen hazahozott ereklyék pedig jelentősebb vonzerővel bíró szakrális központ kialakulását is segítették.

Fulkó másik, közvetlenül peregrinációs ihletésű alapítása az angers-i Szent Miklós-apátság volt (1020). Fulkó a második útjáról visszatérve, Myra közelében került olyan tengeri viharba, hogy fogadalmat tett egy Miklós püspöknek szentelt apátság alapítására, amennyiben épségben hazatér. Az angers-i Saint-Nicolas a 11. században az egyházi reform és a grófi apátságok egy sajátos kísérleti intézménye lett. Tekintélyét jól mutatja, hogy Fulkó utóda, Martel Geoffroy (1040–1060) is ide temetkezett, a kicsivel később átépített intézményt pedig maga II. Orbán pápa szentelte fel újból 1096 februárjában, az első keresztes hadjárat meghirdetését követő „toborzó” körútján.

Martel Geoffroy portréja

Fekete Fulkó szentföldi tartózkodásáról azonban kevés konkrét információnk van, amivel rendelkezünk az is valószínűleg a második útját érinti. Az *Anjou-i grófok krónikája* ennek kapcsán részletesebben beszámol a gróf bőkezűségéről és a máshonnan érkezett zarándokok felkarolásáról. A krónika megemlíti azt a legendás jelet is, amikor a gróf csak egy szokatlan csellel tudta átverni a Szent Sír (muszlim) őreit, akik azt kérték Fulkótól, hogy vizeletével szentségtelenítse meg a helyet. Az anjou gróf egy börtömlőt készíttetett, alaposan kimosva, a legjobb fehérborral megtöltve, és azt ruhája alá rejtve vonult a szent helyre. A jelenet folytatása eucharisztikus áthallású, mégis szokatlan és erős képzeleti elemeket tartalmaz: a bor és a gróf könnyei hatására az eredetileg sziklaszilárd sír meglágyult, és Fulkó fogaival egy nagy darabot volt képes kiszakítani belőle. A kő később a beaulieu-i apátság nagy tiszteletben tartott ereklyéi közé került.

Míg a korai templom alaprajza nem emlékeztetett közvetlenül a jeruzsálemi Szent Sírra, a hagyomány szerint az onnan hozott kő a 18. század elejéig külön tiszteletnek örvendett a többi szenvedéstörténethez (*Passio*) tartozó ereklye között is.

Fekete Fulkó a nyugati fejedelmek közül a legtöbbször fordult meg a Szentföldön.

Zarándokútjainak emléke és hatása igen erős maradt Anjouban. Ahogy arra az utóbbi években a kitűnő francia történész, François-Olivier Touati rámutatott, itt sokkal többről

van szó, mint egy egyszerű grófi hóbortról. Franciaország néhány tartománya a királyság központi régióját is megelőzve kötött tudatosan egyre szorosabb kapcsolatot a Kelettel, és ennek a kapcsolatnak a keresztes hadjáratok és a 12. századi terjeszkedés további új dimenziót biztosított. Nem tekinthető tehát előzmény nélkülinek, hogy Fekete Fulkó kései utódja, V. Fulkó gróf maga mögött hagyva családját és Anjou pápai és francia diplomáciai közvetítéssel 1131-től Jeruzsálem királya lett.

VII.
Lajos
(ur. 1137–1180)
volt az első francia király,
aki keresztes hadjáraton vett részt. A királynéval (Aquitániai Eleonóra) és kíséretével együtt 1147–1149 között több mint két évig volt távol királyságától; odafele a szárazföldi útvonalat választotta, így ő volt az első francia uralkodó, aki Magyarországon járt. Az országon átutazva szívélyes és baráti kapcsolatba került II. Gézával. A hadjáratban való részvétele viszont nem egyszerűsíthető le pusztán a katonai szerepre. Indulásában bűnbánati és fogadalmi indítékok is felfedezhetők, ami vállalkozásának zarándoklati jellegét hangsúlyozza. Az út során azonban egy átalakulásnak vagyunk tanúi, a kegyes és bűnbánó zarándok fokozatosan politikai és katonai vezető is lesz egyszerre, majd visszatérését követően szintén a zarándok elem maradt hangsúlyos. Bő egy évszázad múlva, dédunokája, IX. (Szent) Lajos hadjáratában számos ponton fedezhetjük fel példájának kiteljesedését.

V. Fulkó jeruzsálemi királlyá koronázása

Kőről kőre

A KÖZÉPKORI KŐFARAGÓJELEK KUTATÁSA

Bojtár Erzsébet

A középkori épületek jól megmunkált építőköveit, a kvádereket a korabeli kőfaragók a saját maguk által használt jellel látták el. A kőfaragójelekkel sűrűn betérített falak vizsgálatával egy épületegyüttesen belül számottevő építéstörténeti következtetéseket lehet levonni, kiegészítve a régészeti és építéstörténeti kutatásokat. Míg Nyugat-Európában ezek kutatásának nagy hagyománya van, ami számos, kiváló állapotban fennmaradt középkori épületüknek is köszönhető, a közel-keleti épületkutatás gyakorlatába ennek módszerei nem igazán mentek át, noha pl. a Szentföld egyik legnagyobb épen maradt keresztes lovagvára, a Crac des Chevaliers minden kétséget kizárólag tökéletes alanya lehet ennek.

A kő kitermelése, megmunkálása, kifaragása, felrakása komoly szakmai hozzáértést igényelt. Olyan építkezések során, ahol kvádereket és egyéb faragott köveket használtak,

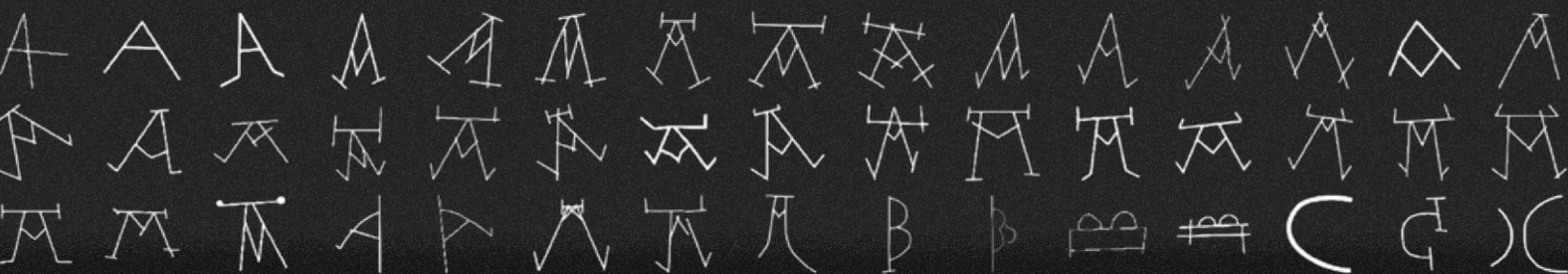
a munka elszámolásának megkönnyítésére a megmunkált köveket megjelölték annak készítői, már csak azért is, mert az elvárt mennyiséget és minőséget gyakran írásbeli megállapodásban is rögzítették. Olykor minden egyes elkészült darabot megjelöltek, néha csak egy kupac legfelső darabját. Egy jel tartozhatott kizárólag egy személyhez is, vagy használhatták azt az egy mesterhez tartozó tanítványok is. Voltak eltérő helyi szokások, de

a kutatók többsége egyetért abban, hogy a közel-keleti gyakorlatban ezek inkább a kőfaragók egyéni jelölői lehettek.

Maguk a kőfaragójelek többnyire határozott vonalakkal vésett vagy pontszerűen beütögetett jelek. Mintájukat tekintve igen változatosak, mégis jól elkülöníthetők a gyengébben húzott, vékony vonalvezetésű graffitiktól vagy a zarándokok által bekarcolgatott kereszttektől. Talán nem is olyan meg-

A Szíriában található Crac des Chevaliers az UNESCO Világörökség része. 1142-ben került a Johannita Lovagrend birtokába, amely 1271-ig meg is védte azt a muszlimokkal szemben. Bár az idők során helyenként hozzáépítettek, jelenlegi formájában még mindig nagyrészt 12. század végi, 13. századi elemeket hordoz.

Válogatás Crac kőfaragójeleinek típusaiból

lepő, hogy már a középkorban is hajlamosak voltak az emberek kreativitásukat az épületek falain kiélni, és ha éppen az tetszett nekik, előfordult, hogy a vakolás nélküli falon később is látható darabokat másolták le.

A kőfaragójelek alakjának többségéből, önmagában nézve még nem lehet azok korára következtetni, csak ritkán ismerhető fel egy korszakra jellemző betűkép vagy eszközforma. Legfeljebb kivitelezésüket tekintve különíthetők el valamelyest egymástól, ami támpontot adhat arra vonatkozóan, hogy milyen mesteremberek készítették azokat, és egyéb történeti ismereteinket figyelembe véve ez időben mit jelenthet. Így pl. a muszlim fennhatóság ideje alatt

működő és helyi kőfaragókhoz köthető jelek többnyire jól megkülönböztethetők a lovagrendek által alkalmazott mesteremberek kézjegyeitől. Bár természetesen nem nagyobbak az utóbbiaknál, mivel azok között is jócskán akad tizenöt vagy akár húsz centiméternél is nagyobb jel, mégis első ránézésre annak tűnnek, mi-

A kőfaragójelek mellett elhelyezési vagy összeillesztési jeleket is ismerünk. Ilyenek használatáról csak olyan indokolt esetekben beszélhetünk, mint pl. árkádívek, pillérek, borda- és boltozati elemek kialakítása, mivel ezeket pontosan a maguk előre meghatározott helyére kellett tenni. E művelet megkönnyítésére szolgáltak egyes, a kő felületébe bevéssett jelek, amik azonban általában nem a kötőbölk később is látható felületén, hanem az összeillesztési síkokon találhatók.

vel durvábbak és elnagyoltabbak. Ez részben azért van, mert a faragásuk módszere eltérő. Sok esetben a jelek vonalvastagsága az, ami valójában nagyobb, minthogy azokat nem olyan precíz vágásokkal húzták vagy pontszerűen beütögették. Ennek ismerete azonban még mindig nem elegendő a kormeghatározáshoz. Ahhoz, hogy a kellő információkat kinyerjünk belőlük, az egy épületegyüttesen belül található valamennyi jelet egyszerre, egymáshoz viszonyítva kell vizsgálni.

Ezen kívül a részletekbe menő építéstörténeti kutatásokban csak akkor használhatók fel, ha minden egyes jel előfordulási helye pontosan regisztrálva van – ami visszakereshetőségük szempontjából is fontos –, sokszor azonban már a kőfaragójelek „begyűjtése” sem egyszerű. Ahhoz, hogy az összes, még látható jelet regisztrálhassuk, nem csak a falakon kívül, hanem egyes termeken belül is legalább egy igen magas létra vagy állványozás szükséges. Éppen ezért az adatgyűjtés – és később a feldolgozás – során nagy szerepet kapnak az épületekről, várakról készült fotó 3D modellek is. A helyszínen nagyrészt csak a szabad szemmel látható, emberi magasságokban elérhető jelek regisztrálhatók, ezek csoportját azonban még tovább bővíthetjük a belső felületek kézi fényképezésével, valamint a külső felületek drónok segítségével készült 3D modelljeinek vizsgálatával. Ezt pedig nem csupán emberi erővel, hanem a kőfaragójelek fotóival betanított mesterséges intelligencia bevonásával is megkísérelhetjük.

Illesztési jel a margati kőtár egy darabján

Kulcsot ábrázoló kőfaragójel a keresztis kő kápolna falán

Kőfaragójelek Crac kápolnájának nyugati kapujában
(a kép alapját adó ortofotó Takáts Mór Bendegúz munkája)

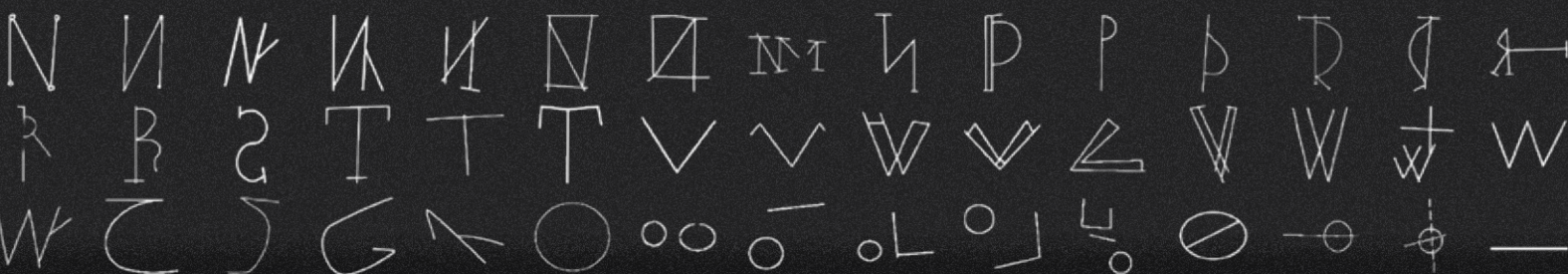
Pontszerűen beütogetett kőfaragójel a muszlim
foglalás után épült toronyban

Az egyes darabok fotóval, rajzzal, méretekkel, egyéb leírásokkal együtt egy folyamatosan bővülő, frissülő adatbázisba kerülnek. Az összegyűjtött jeleket ezután típusok szerint is szét kell válogatni, ami szintén körülményes tud lenni. Néhol nem dönthető el, hogy az egyes jelek valóban külön kezelendők-e, ha apró eltérést tartalmaznak (kisebb méretkülönbség, egy hiányzó vagy egy túlhúzott vonal, kopás, szépséghiba). Egy-egy vizsgált épület valamennyi kőfaragójel-típusának ismerete nélkül egyes jelek felismerhetetlenek vagy könnyen félreértelmezhetőek, ezért a típus-táblát folyamatosan igazgatni kell, míg mind sorra nem kerül.

A típusok megkülönböztetése után készülhetnek el azok a táblázatok, melyek ezek előfordulási helyét és gyakoriságát ismertetik, épületrészekre lebontva. Ennek egyik módja, hogy a már létező, korábbi kutatók által meghatározott építési fázisok, azaz a periodizáció alapján rendezve, a feltételezett relatív kronológiájuk szerint vizsgáljuk az

Az idők során lerombolódott, elmozdított és az ásatási és felújítási munkálatok közben előkerült faragott kövekkel kapcsolatban felmerült, hogy a rajtuk lévő kőfaragójelek alapján hozzávetőlegesen meghatározható lenne azok eredeti helye.

Válogatás Crac kőfaragójeleinek típusaiból

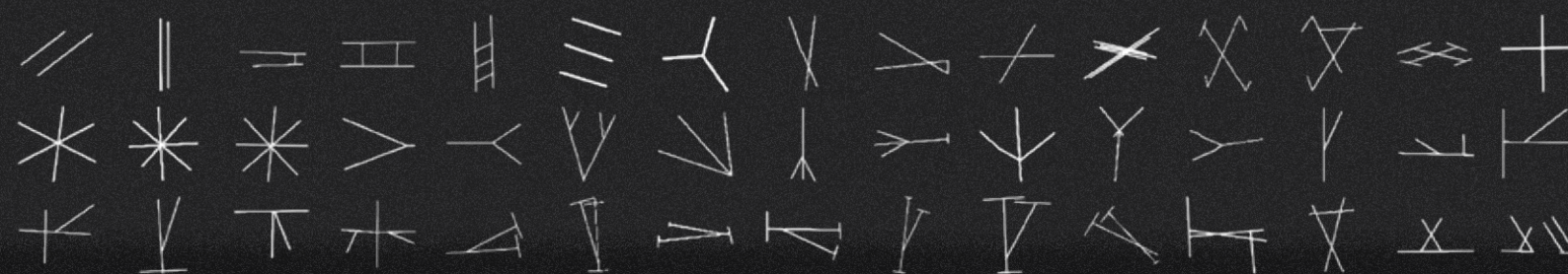
előforduló típusokat, a másik, hogy – egy algoritmus segítségével – az egyes típusokat konkrétan az előfordulási helyük és gyakoriságuk szerint rendezzük egymás mellé. Mivel a kőfaragójelek önmagukban nem keltezhetők, ezért ez utóbbinak az eredményeit fenntartásokkal kell kezelnünk, értékelésük alapos megfontolást igényel, de jól szemléltethetik az egyes épületrészek közti kapcsolatokat.

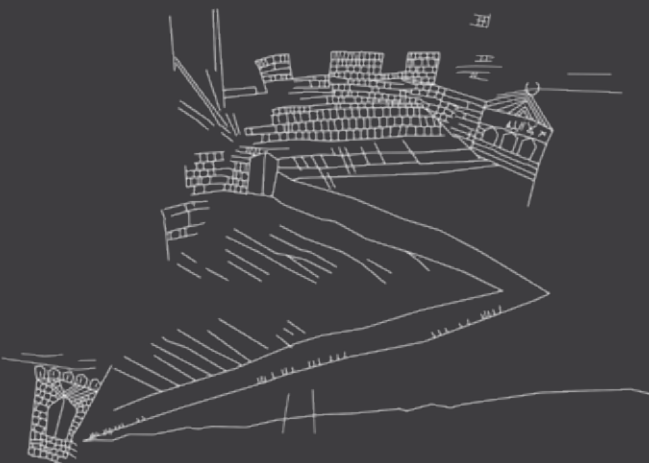
A fotó 3D modellek alapján készült ortofotók, kőhelyes rajzok és az azokra rávetített kőfaragójelek jól használhatók a falkutatás során is, mivel így összevethetővé válnak a jelek a kváderek méretével, illetve a falazással is. A listázott kőfaragójelek helyének alaprajzra vetítése után pedig az egyes elkülönített csoportok megjelenítése még egyszerűbbé teheti szóródásuk, illetve térbeli összefüggéseik vizsgálatát.

Az ortofotó a kamera dőléséből, a lencse-torzításból s más okokból eredő perspektivikus torzulásoktól mentes, minden pontjában ortogonális (merőleges) nézetű, egységes méretarányokkal rendelkező kép. Mivel „hagyományos” módon nehezebb lett volna kivitelezni, a másik jelentős johan-nita erőd, Margat kápolnájának boltozatáról sem a helyszínen, hanem fotó 3D-ből készült ortofotón lett azo-nosítva közel ezer kőfaragójel.

Kőfaragójelek Margat kápolnájának boltozatán
(a kép alapját adó ortofotó Takáts Mór Bendegúz munkája)

Crac középkori graffitijéről készült digitális másolat

Ezek alapján első körben a Crac des Chevaliers azon részeit érdemes vizsgálni, amelyek korszakolásában egyetértés mutatható ki a korábbi kutatók között, hogy ezáltal bizonyos jelcsoportokat legalább előzetesen – egymáshoz képest – el lehessen helyezni az időben. Ez alapján már átgondolásra kerülhetnek a következő kérdések: Mekkora az átfedés mértéke az egyes építési periódusokhoz köthető csoportok között? Kimutathatók-e olyan csoportok, amik a bizonytalan korszakolású falszakaszokon nincsenek, tehát nagy valószínűséggel kapcsolhatók egy bizonyos korszakhoz? Vannak-e olyan vitás korú épületrészek, amelyek ezek alapján valamely építési fázishoz köthetők?

Mivel Cracban jól átgondolt, előre eltervezett építkezési folyamatokról van szó, az egyes kőfaragók által megjelölt kváderek eredeti formájukban csak ritka esetben kerülhettek egy későbbi falba, inkább csak újra felhasználás esetén. Így a jelcso-

portok váltakozásában elméletileg meg lehet figyelni egyfajta haladási irányt. Ugyanazok a jelek máshol utalhatnak más építési idősakra is – vagy ugyanannak a jelnek más személy által való használatára –, de ha csoportosan jelentkeznek ugyanazok a jelek, akkor inkább azonos kőfaragók viszonylag rövid időn belüli együtt haladását jelezheti.

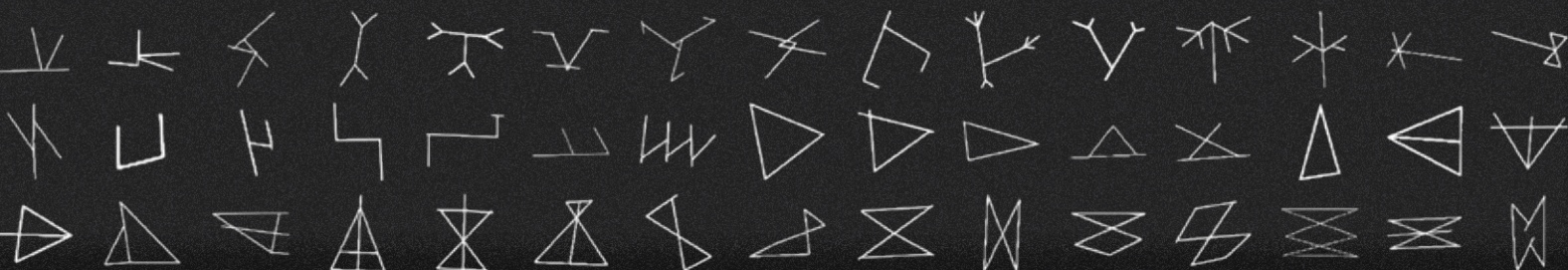
A különböző megrendelők által építtetett erődökben és egyházi épületekben egymástól nemcsak formájukban, hanem kivitelezésükben is eltérő jelekkel találkozhatunk. A lovagrendeknek lehetőségük volt a legjobb mestereket felfogadni, így az egykor szintén johannita fennhatóságú Margatban és a templomos erődítésekben egészen más jellegű jeleket figyelhetünk meg, mint például a magántulajdonban

állt Saône-ban [ez a Szaladin-citadellának is nevezett vár – a szerk.]. Ezek összehasonlítása a jövőben még többet elárulhat nekünk a kőfaragójelek használatának gyakorlatáról.

Az egyes termek helyenként csak igen kevés természetes fényt kapnak, ezért a legtöbb helyiségben zseblámpával kellett a falakat vizsgálni. Az egyik ilyen félárnyékos teremben éppen ennek a megvilágítási módszernek köszönhetően nemcsak kőfaragójelek kerültek elő, hanem egy több kváderre kiterjedő, összefüggő graffiti is előbukkant. Joggal feltételezhetjük, hogy ez a Crac des Chevaliers-t és környezét ábrázolja csatajelenettel.

Válogatás Crac kőfaragójeleinek típusaiból

FALKÉPFESTÉSZET

a keresztes Szentföldön 47

Márk Zsófia

A keresztes kori Szentföld művészetének egyik leglátványosabb területe a falképfestészet. A Közel-Kelet korabeli partvidéki területein még nagyon erős volt a keleti keresztények jelenléte, sőt, egyes területeken, főleg a Tripoliszi Grófságban és az Antiókhiai Hercegségben a keleti keresztények alkották az alapnépesség többségét. A keleti keresztények sokféle felekezethez tartoztak. A többségben levő görög ortodox melkiták mellett a szír ortodoxok és a Libanon területén élő maroniták, valamint a 11. századtól nagy számban érkező örmények voltak a legfontosabbak. Jeruzsálemben a jóval távolabbi egyházak (egyiptomi koptok, etiópok, Mezopotámia nesztoriánusai és a grúzok) is jelen voltak. Ebbe a változatos vallási és etnikai alapszövetbe telepedett be a keresztes államok európai eredetű lakossága. A különböző kulturális és művészeti tradíciókat hordozó keresztény közösségek együttélésének két évszázada alatt egy nagyon színes és összetett falképfestészet alakult ki.

Szűz Mária halálán búslakodó apostol ciprusi görög ortodox stílusban, de szír felirattal a libanoni Eddé Batrún templomában (fotó: Márk Zsófia)

A falképfestészet keleti reneszánsza már a 11. században megindult, de a keresztés által ellenőrzött területeken a legkisebb keresztény településeken is új lendületet vett.

Az ezt követő évszázadok üldöztetései alatt a középkori falképek nagy része elpusztult, de még így is maradt elég falfestmény ahhoz, hogy képet kaphassunk a korszak ilyen értelemben is meglepő gazdagságáról. A falképek nemcsak a különböző tradíciók keveredésének bizonyítékai, de adott esetben az egyedüli forrásai egy-egy település felekezeti hovatartozásának. Viszont pont a nagyfokú kölcsönhatás az, ami meg is nehezíti az azonosításukat.

Az írott források szűkössége miatt a különböző felekezetek azonosításának fontos eszköze az általuk használt templomok kutatása, ahol számos esetben falképek maradványait is megtaláljuk. A régióban található falképeket stíluskritikai alapon három csoportra szokás osztani. Azok a falképek, amelyek markánsan bizánci hatást mutatnak (bizánci – melkita); azok a festmények, amelyek bizánci jellegűek, de keletibb hagyományok szerint festettek (szír – jakobita, maronita) és a nyugati (európai) stílus. A szír stílus sok esetben átvett elemeket a bizánci festészetből – azon belül is leginkább a ciprusi festésekre emlékeztet –, viszont a jellegzetes kerek, erősen kontúrozott arcok miatt sok esetben azonosítható. Ennek egyik legszebb példája Bahdajdát falu Szent Teodornak dedikált temploma. A stílus és a szír feliratok miatt egyértelmű, hogy kik nem használták ezt a templomot, de az, hogy a falképeket maronita avagy jakobita közösségnek készítették-e, ma már nem dönthető el. Ugyanis mindkét felekezet ugyanezt a szír írástípust használta.

A két évszázadnyi együttélés során maga a latin falképfestészet is erősen keveredett a keleti hagyományokkal, nemcsak stílusában, de ikonográfiájában is. Ebben szerepet játszottak a praktikus tényezők is.

Az európai megrendelők (egyházi vagy világi személyek) többnyire a helyben élő kvalitásos, de olcsóbb mesterekkel festették ki elsősorban egyházi épületeiket. A Szentföldön született latin

mesterek pedig már a helyi közegben képződtek. A fennmaradt emlékek alapján a keresztés államokban csak nagyon ritkán dolgoztak Európából érkező falképfestők.

Ezért is különös jelentőségű az a falképsorozat, amit a Szíriai-Magyar Régészeti Misszió tárt fel Margat várában. Itt a megrendelő Johannita Lovagrend a vártemplom belső tereinek díszítésére egyértelműen az európai tradíciókat szigorúan követő mestereket alkalmazott. Ez nemcsak az ikonográfiában és a stílusban, de a festés technikai kivitelezésében is megmutatkozik, egészen a vakolat összetételének szintjéig. A Szentföld legnagyobb, európai mester által festett falképciklusa az apszisban Keresztelő Szent János életét bemutató jelenetekből és címeres drapériafestésből állt. A templomhajók apszis melletti oldalain délen a pokol, északon a mennyország képét festették fel. Mindezek közül a pokol ábrázolása maradt meg a legépebben. Ez három regiszterben ábrázolja a bűnösöket. A legfelsőben egy kihalt erdőben a bűneiknek megfelelően felakasztott embereket láthatunk. A hazug ember például a nyelvénél, a hiú a hajánál fogva van felakasztva, a bekötött szemű irigy szemét pedig kígyók mardossák. A középső regiszterben egy kerékből kiálló pengékre szúrt bűnösök mellett egy kapzsi latin püspök látható, amint egy nagy üstben főzik, és két oldalról négy démon kínozza.

A tiszta európai stílus és kivitelezés ezen ritka példája mellett azonban Margat vártemplomának is vannak sokkal konvencionálisabban dekorált részei. A templomhoz csatlakozó északi oratórium falképeit már teljesen más, helyi kezek készítették. Itt a jóval kevertebb, helyi stílus dominál, ahol nehéz eldönteni, hogy a helyi művészeti koinéban felnőtt keleti keresztény vagy itt született európai volt a kivitelező. A keveredés nemcsak a stílusban, de az ikonográfiában is egyértelmű. A margatinál összetettebb helyzetekre is van példa, még kisebb falusi templomok esetében is.

A libanoni Amijún településén álló Már Fawqa templom festése meglehetősen érdekesen utal a frank szponzorációra. A Szent Fülöp képe mellé felfestett donor felett a „*Philip a te szolgád*” felirat olvasható. A latin nevet görög betűkkel írta fel a festő. A templomot az alapformáit tekintve a kutatás román hatásúnak tarja, de a freskók többsége egyértelműen erősen bizánci stílusú. Emellett a feliratok is végig görög

Gábiel arkangyal bizánci stílusú portréja a libanoni Dajr al-Szalib kolostorban (fotó: Márk Zsófia)

Markáns szír stílusban megfestett arc a szíriai Már Múza kolostor szentélyrekesztőjén (fotó: Major Balázs)

A szentföldi falképfestészetben igen gyakori úgynevezett deesis jelenete Bahdajdátban (fotó: Major Balázs)

nyelven íródtak, és nemcsak a monogrammák esetében. A településen egyébként egymás közvetlen közelében van két nagy méretű középkori templom. Ez valószínűsítheti, hogy a Már Fawqa templomot a helyi latin telepesközösség számára építhették, s míg európai építőmesterből relatíve sok dolgozhatott a vidéken (köszönhetően a nagy volumenű vár- és latin katedrálisépítkezéseknek), a kifestést már helyi mesterekkel végeztették. A donorként megjelenő Fülöp valószínűleg

Falképfestészet a kereszties Szentföldön

az egyik legelőkelőbb helyi családba tartozó Philippe d'Ibelin (1180–1227) lehetett. Az édesanyja, Komnéné Mária révén félig bizánci származású nagyúr 1218-tól ciprusi régens is volt, ahol nagyon megértően bánt a helyi ortodox lakossággal. A ciprusi hatások elterjedése a fennhatósága alatt álló libanoni területeken így több szempontból sem lenne meglepő.

Jól mutatja a szponzoráció és dekoráció közt fennálló viszonyok összetettségét Maad templomának eddig kibogozott története. A templom előterében egy faragott kő, feltehetőleg sírfedlap látható. A helyi legendák szerint ez egy bizonyos Anna nevű frank (azaz európai) lánynak volt a sírja. Ezt természetesen egyetlen kutató sem vette komolyan egészen addig, amíg a 17. századi libanoni pátriárka és történetíró, Isztifán al-Duwayhí krónikájában észre nem vettek egy bejegyzést. Ebben a pátriárka megemlíti, hogy az egyik kolostor középkori kéziratai között egy olyan dokumentumra bukkant, amely megjegyzi, hogy Maad templomának kifestését egy Pierre nevű frank szponzorálta, akinek a lánya, Anna ide lett eltemetve 1246-ban.

A templom főapszísától délre egy nagy méretű úgynevezett sekrestyehelyiség található, ahol viszonylagos épségben többretnyi középkori falkép maradt meg. Legjobb állapotban a déli fal kifestése van, amely Mária elszenderülését ábrázolja. Itt feltűnik egy donor is, aki frissen tonzúrázott fejjel van ábrázolva, amit a fejbőrre festett borostával jelzett a festő. A világi ruhát viselő illetőn a tonzúra a korban a gyászt jelentette. Keleti falképkontextusban egyébként igen ritka a Mária elszenderülése téma, s főleg egy sekrestyében valószínűtlen. Ennél fogva nem kizárt, hogy a latin templomi freskókon jóval népszerűbb témát a hozzátartozóját frissen elvesztett donor rendelésére készítették a helyi mesterek. Maad kifestésének stílusa egyébiránt egyértelműen szír mesterre utal. Az is biztos azonban, hogy a gazdag freskóborítás elkészítését többen támogatták, mert csak ebben a kis helyiségben négy donorábrázolás maradt fenn. Köztük van, aki egyértelműen latin öltözetet visel. A tonzúrák figura esetleg maga Pierre lehetett, aki a libanoni partvidéken élt egy európai telepesközösséggel együtt.

A falképfestészet vizsgálata tehát nem csupán a szentföldi vallási, kulturális vagy épp gazdasági viszonyokba enged betekintést, de a keresztiesek világának rendkívül izgalmas egyéni sorsaiba is.

KERESZTESEK ASZTALÁNÁL

*Étkezés és asztali kultúra
a kereszties kori Közel-Keleten*

Buránszki Nóra

Az asztali kultúra emlékei Margat várából

○Határtalan Régészet - Archeológiai magazin

A 11. század végén meginduló kereszties hadjáratok eredményeképpen a 12–13. század folyamán a Mediterráneum keleti részén új államalakultok jelentek meg, a kereszties államok. A kereszties államok anyagi kultúrájára végig egyfajta kettősség jellemző, hiszen amíg a Nyugat-Európából érkező különböző népek magukkal hozták az otthoni szokásaikat, beépítve azt a mindennapjaikba, addig a helyi, jellemzően keleti eredetű tradíciók is hatottak rájuk, gyakran átvették és sok esetben ötvözték azokat otthonról hozott kultúrájukkal. A korszak kerámiaművességét vizsgálva jól követhető ez a kettősség, hiszen míg mondjuk az edényformák esetében továbbélnek a keleti hatások, addig a díszítés, a motívumkincs már sokkal inkább a nyugati ízlésvilágot tükrözi.

A középkori kerámiák esetében jellemzően két nagyobb edénycsoportot, a kifejezetten asztali használatra szánt díszes asztali edényeket, illetve a jellemzően díszítetlen konyhai edényeket különíthetjük el. Ez utóbbiak lehetnek főzőedények, de ide sorolhatjuk például a különböző nagy méretű tárolóedényeket is. Egy-egy korszak étkezési kultúrájának változásával új típusok jelenhetnek meg, esetleg tűnhetnek el.

KONYHAI EDÉNYEK

A szentföldi konyhai edények közé jellemzően a különböző főző- és sütőedényeket, valamint a nagyobb méretű tárolóedényeket sorolhatjuk. A főzőedények (fazekak) jellemzően gömbölyű aljúak voltak, jó minőségű, hőálló, vörösesbarna anyagból készültek, és belül jellemzően sötétbarna ólomház borította őket, néha azonban csak az edény alját. Formailag ezek a korai iszlám (9–11. század) fazéktípusból eredeztethetők, kezdetben attól csak kis mértékben tértek el, csupán a fazékra jellemző fül alakja változott meg (a korábban egyenes fület egy háromszög alakú, kissé felhúzott fül váltotta fel). A 13. század második felétől azonban már megjelent egy kisebb, mélyebb fazéktípus is, amely már egy más típusú, jobb hőállóképeségű agyagból készült, és egyre jobban kiszorította a korábbi típust. A váltással egy időben kimutatható, hogy a korábban Libanon partvidéki, elsősorban Bejrút környéki műhely szerepét a 13–14. századtól kezdve egyre jobban átvette Ciprus szigete, ahol még a kereszties államok eleste után, a 14–15. században is gyártottak főzőedényeket. A konyhai edények másik típusát a laposabb sütőedények alkotják, amelyek a fazekakhoz hasonló agyagból készültek, feltehetően egy műhelyben. Az egykori főzőedények használatához jó támpontot adhat, hogy a kereszties kori várak konyháit több helyen, például Margat, illetve Apolonia (Arsuf) várában is sikerült feltárni. A kereszties kori tűzhelyek jellemzően háromosztatú, kőből épült tűzhelyek voltak, a felső részükön domború kialakítással.

A konyhai edénykészlet másik jellegzetes csoportját alkothatták a különböző nagy méretű tárolóedények, hombárok, illetve nagyobb méretű amphorák, amelyek aljtörredékei sokszor a padlóba tapasztva kerültek elő. Ezek jellemzően kézzel készített, mázatlan edények voltak.

Nagyobb méretű főzőfazék a margati várból

Nagyobb méretű főzőfazék a margati várból

Sütőtál a margati várból

Sütőtál a margati várból

ASZTALI EDÉNYEK

A konyhai edények mellett a kerámiatípusok másik nagy csoportját a különböző asztali edények alkotják. A kisebb méretű, 20–25 cm magas, körte alakú egyfülű korsók, illetve a nagyobb méretű, feltehetően víz tárolására szolgáló asztali amphorák (ezek magassága jellemzően 30–40 cm között változik) mellett különböző méretű mázas tálak sokasága jelenik meg. A mázas edények formailag viszonylag hasonlóak, jellemzően félgömb alakúak vagy úgynevezett karinált formájúak, és minden esetben talpgyűrűvel rendelkeznek. Változatos díszítőmotívumaik azonban a Mediterráneummal való élénk kereskedelemről árulkodnak, így a mázas asztali edények között megtaláljuk az észak-itáliai eredetű protomajolikákat, vagy éppen az egykori bizánci hagyományokat folytató, 13. századra jellemző, bekarcolt díszű, ún. égei tálakat is.

Az importkerámiák mellett megjelennek viszonylag egyszerűbb, slippel vagy engóbbal festett [a slip és az engób az agyagtárgyakra az első égetés előtt, még bőrkemény állapotukban felvitt agyagfesték – a szerk.] díszű mázas tálak is, illetve egyszínű, általában sárga, kisebb arányban zöld ólom-mázás tálak is; az utóbbiak feltehetően helyi műhelyek termékei lehettek.

Kulacs töredéke

A kereszties kori anyagi kultúra egyik leglátványosabb és legszebb tárgyai az úgynevezett sgraffito díszítésű mázas tálak [a sgraffito olyan díszítő eljárás, melyben egymásra felvitt különböző színű festékek felső rétegét precízen visszakaparják, kikarcolják, ami által előtűnik a mélyebben fekvő réteg színe – a szerk.]. A díszítés során a megformázott, megszáradt tálat fehér slippel (engóbbal) mártják (jellemzően a tál belső oldalát, illetve a peremét), ezután kerül fel a bekarcolt mintázat, amelyről a díszítési mód az elnevezését kapta. A kiégetett tálat ezután vörös, illetve sárga oxidfestéket tartalmazó mázzal, majd száradás

után az egészet egy áttetsző ólom-mázzal vonják be. A bekarcolt vonalak mélyedésében a máz összegyűlik, míg a réz-, illetve az okkerszemcsék miatt a máz jellemzően

Asztali amphorák típusai és korsó a margati várból

Port
St. Symeon vagy arab
nevéen Al-Mina a keresztes

korban Antiókhia kikötője volt, amit
1936–1939 között tárt fel Athur Lane, és nagy
számban talált sgraffito díszes tálakat is.
Sokáig a kutatás úgy gondolta, hogy en-
nek a tárgytypusnak a műhelykörzete
is valahol Antiókhia környékén lehet,
ma már inkább egy kiterjedtebb
észak-szíriai műhelyközpontot
feltételez a kutatás.

foltokban
sárga, illetve
zöld mázas
lesz, megadva
ezzel a díszítési
stílus jellegzetes

mintázatát. A díszítési stílus az egész Mediterráneumban
megfigyelhető és a keresztes kortól az iszlám korig kimu-
tatható, bár a motívumok, illetve a táltípusok az egyes
korszakokban eltérőek. Formailag jellemzően két na-
gyobb csoportba sorolhatóak: egyrészt
egy mélyebb, karinált típusú formára,
valamint egy félgömb alakú, sokszor
kihajló, csipkézett peremű tárgytypu-
sra. Ez utóbbi átmérője jellemzően
20–30 cm között van, de nem ritka
a nagyobb, 40 cm átmérőjű tál
sem. Valamennyi típusra jellem-
ző a talpgyűrű, s elsősorban
az alacsony talpgyűrű használata.
A legtöbb tál különböző növé-
nyi, illetve geometrikus motívummal
díszített. A sgraffito díszes tálak egyik
legszebb csoportja az ún. Port St. Symeon-i

Égei tál Margat várából

Engóbos festésű tál (slipware) a margati vár területéről

Az égei tálak (*Aegean ware*)
csoportját A. H. S. Megaw
különítette el 1975-ben a ciprusi
Paphos területén végzett ásatási
eredménye alapján. A tálak a 13. szá-
zadi leletanyagra jellemzőek. Ma már
a kutatás úgy véli, hogy nem feltétlenül
képezhetnek önálló műhelyt, inkább
a bizánci kerámiaművesség részei lehetnek,
elterjedési területük is az egykori
Bizánci Birodalom terü-
letére esik.

áru, amely rész-
letgazdag, precíz
kidolgozásával jól
elkülöníthető tipoló-

giai csoportot alkot. A növényi és geometrikus díszítés
mellett erre a csoportra jellemző, hogy a tál középső
részén figurális motívumokat használ, így például ember-,
címer- vagy állatábrázolás is feltűnik rajtuk. Az utóbbi
esetben nem ritka a mitológiai lények (szfinx, griff stb.)
ábrázolása sem. Bár ezek az asztali edények nagy szám-

ban kerültek elő különböző keresztes
várak (Margat, Akkó, Crac des Chevaliers,
Arsuf) feltárásából, Margat esetében
kiemelkedő egy, a vár suburbiumában
[külső vár/külváros – a szerk.] feltárt
lakóház emlékanyaga, amelynek
betöltéséből az elmúlt évek során
több mint tíz különböző sgraffito
díszes tálát sikerült restaurálni.

Levesestálak a margati várból

Geometrikus díszítésű kis korsó

LEVESES TÁLAK

Az asztali és konyhai edények mellett érdemes megemlíteni egy érdekes tárgytypust, amit az elmúlt évek kutatásai során egyértelműen a Johannita Lovagrendhez köthetünk. Szinte valamennyi, a 13. század folyamán a lovagrend kezére jutó vár feltárása során nagy számban kerültek elő. Maga a típus egy félgömb alakú, egyszerű, kihajló, tagolatlan peremű tál, amely a keresztes kori tálakhoz hasonlóan alacsony talpgyűrűvel rendelkezik. Élénkvörös, narancssárga vagy vöröses anyagú, peremátmérője 20–25 cm között váltakozik, magassága 7–8 cm, úrtartalma általában fél liter körül lehetett (kb. akkorák, mint a mai müzlistálak). Először a legnagyobb számban az akkói vár feltárása során került elő a tárgytypus, itt sokszor a belsejét fehér engób borítja, de például Crac des Chevaliers várában már a máztalan darabok mellett sötétbarna mázzal bevont darabok is előkerültek. A margati vár feltárása során csak néhány töredéken figyeltünk meg engóbot, itt a legtöbb darab máztatlan volt. Az előkerült töredékeket három nagyobb csoportba lehetett sorolni: egy mélyebb, öblösebb fajta, egy sekélyebb, nagyobb peremátmérőjű típus (ez viszonylag ritka volt), illetve egy laposabb, tányérként meghatározható

típus. A keresztes kori keltezésüket segíti, hogy például mind Margat, mind pedig Arsuf várából sertécsontokkal együtt kerültek elő. Valamennyi feltárt vár leletanyagában viszonylag nagy számban ismertek, jellemzően egy helyről. A margati vár udvarán egy nagyobb méretű gödör feltöltéséből legalább 500 darab edényt lehetett elkülöníteni, amelyek közül mintegy 100 darab teljesen ép vagy kiegészíthető volt, ami alapján az feltételezhető, hogy a tálak egy időben kerültek kidobásra. Maga a tárgytypus csak a 13. századi leletanyagra jellemző, illetve legnagyobb számban a johannita várak anyagában fordul elő, így feltételezhető, hogy a lovagrend betegség és zarándokellátási kötelezettségével hozható kapcsolatba.

A nyugati hatás mellett a kerámiaművességben megfigyelhetőek a muszlim hatások is, ennek szép példányai a 13. századi emlékeanyagból is ismert kulacsok, vagy éppen a margati vár suburbiumából előkerült kisebb méretű, kézzel festett, geometrikus díszítésű kis korsó, amely a helyi, elsősorban arra a vidékre jellemző kerámiaművesség emléke.

Állat- és emberbrázolásos sgraffito-
töredékek a margati várból

Sgraffito díszes edények a margati suburbiumból

Kotán Dávid

*Trebuchet,
manjaníq,
helepoleisz...*

Ostromok és ostromgépek a Szentföldön a keresztes háborúk idején

A Szentföldért folytatott, évszázadokon átívelő keresztes háborúk és a keresztények ellen folytatott szent háború, a dzsihád a korszak legnagyobb haditechnikai olvasztótégelyévé alakították a levantei térséget (azaz a Földközi-tenger keleti partvidékét). A terület a keresztes seregek, a szentföldi latin államok, valamint a muszlim emirátusok és kalifátusok ütközőzónájává vált, amely nem utolsósorban az ostromtechnika és a hadiépítéstudomány fejlődésének is kedvezett.

Az *onager* betöltésének és felhúzásának illusztrációja

○ Határtalan Régészet - Archeológiai magazin

A ballista egy ostromjeleneten, 14. századi miniatúra

Az *espringal* felhúzását ábrázoló 14. századi miniatúra

Dárdavető: A középkor folyamán a nagy méretű számszeriját, amely dárdák kilövésére is alkalmas volt, a források leginkább *ballista* néven említik. Ezen gépezetet a fából készült ostromgépek és a fa védművek felgújtásához alkalmazták, de annak pusztító hatása miatt az élő erő ellen is gyakran bevetették. A másik középkori dárdavető típus az *espringal* vagy az arab nyelvterületen a *ziyar*, amely egy négyzetes faszerkezetbe szerelt, kettős torziós karral és felhúzó szerkezettel ellátott mechanikus gép volt.

Onager: Azaz a „vadszamár” egy torziós hajtógép volt a késő antik időkben, első leírása Ammianus Marcellinus római történetírótól származik Kr. u. 359-ből. A nevét a működése során tapasztalható erőteljes visszarúgó mozgásról kapta, amelyet a párhuzamosan kötegelt inak és az azok közé illesztett fából készült hajtókár biztosított. A hajtógép 26 kg-os lövedékek kilövésére is alkalmas lehetett.

Az első keresztes hadjárat idején már évszázadok óta alkalmaztak különböző ostromszerkezeteket az európai hadszíntereken, mint a faltörő kos, az ostromtorony vagy az ostromlétra. Azonban a seregek legfontosabb gépezetei az ún. távolsági ostromgépek, azaz a hajítógépek voltak, valamint kisebb számban a dárdavető (lásd keretes írás). A késő római torziós hajítógép, az *onager* (lásd keretes írás) a 6–7. században véglegesen eltűnt a fegyvertárakból, és helyét az úgynevezett lerántási elven működő hajítógép (lásd keretes írás) vette át. A kutatások alapján a gépezetet először a bizánciak integrálták hadszervezetükbe, később pedig a muszlim, majd az európai ostrommérnökök kezdtek el ilyen egyszerű felépítésű, de annál hatásosabb gépeket alkalmazni.

Ezek alapján már sejthető, hogy az első keresztes hadjáraton részt vevő nyugati seregekben már voltak olyan „ostromgépészek”, akik értettek a különféle hadiszerkezetek építéséhez. A keresztesek először a szeldzsuk uralom alá került Nicea 1097-es ostrománál alkalmaztak különböző ostromgépeket, köztük lerántásos hajítógépeket. Mindazonáltal ezen korai kőhajítók nem voltak képesek jelentős falbontásra, ezért leginkább az élő erő ellen vetették be azokat. A falszakaszok és a tornyok leomlasztásához az írott források alapján inkább aknászokat alkalmaztak (lásd keretes írás). Nicea ostrománál is először az árkászok álltak munkába, mivel pusztító tevékenységük igényelte a legtöbb időt és erőfeszítést. Elhúzódó ostromra Nicea alatt végül nem került sor, mivel a szeldzsukok feladták a várost a bizánciaknak, amely lépés erősen megrontotta a kapcsolatot a keresztes vezérek és I. Alexiosz bizánci császár

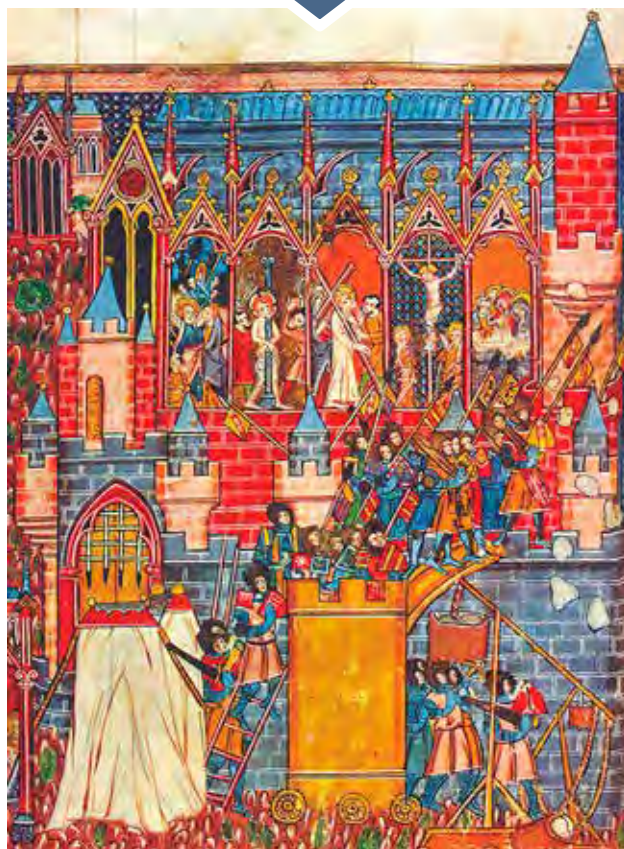

Antiókhia 1097–1098-as ostroma, előtérben egy lerántásos hajítógép

A lerántásos hajítógép egyik típusának (*mangonel*) 13. századi francia ábrázolása

Lerántási elven működő hajítógép: A fából ácsolt szerkezet működését tekintve leginkább egy gémeskúthoz hasonlítható, azzal a különbséggel, hogy a lehúzó/hajító kar rövidebbik végére köteleket erősítettek, amelyeket egyszerre lerántva a kar lövedékszálakkal szerelt vége felemelkedett, és a követ vagy más tárgyat elhajította a megfelelő irányba. Ezen típusnak számtalan elnevezése volt a középkor folyamán, mint a *mangonel*, *perrier petrobolosz* stb.

Jeruzsálem 1099-es ostroma egy 14. századi miniatúrán, a keresztesek egy ostromtorony segítségével elfoglalják a falakat

Ellensúlyos hajítógép: Közismertebb nevén a *trebuchet*, amelyet a 12. század végétől a 15. század végéig használtak az európai, közel-keleti, majd a távol-keleti hadszíntereken. A gépeket általában keményfából készítették, alapszerkezetére egy robusztus forgó tengellyel ellátott több méter hosszú hajítókart szereltek, majd a kar rövidebbik végére egy ellensúlyládát függesztettek fel. Ezen nagy méretű hajítógépek képesek voltak 100 kg körüli kőgolyókat akár 300 méteres távolságra is elhajítani, a legnagyobb gépek akár 30 tonnásak is lehettek.

Manjaníq: A hajítógép neve az arab nyelvről származik. A lerántásos és az ellensúlyos gépet is ezzel a megnevezéssel illették, azonban elkülönítésként különböző utótagokkal látták el azokat, mint pl. *manjaníq fíranj*, amely az európaiak által használt gépeket jelölte.

Árkászok falbontás közben, az illusztráción jól látszik, hogy a mozgatható védőfödém alatt egyhegyű csákányokkal dolgoznak

Aknászat: Az aknászat vagy alábányászás egy ostromtechnikai művelet, amely során az ostromlók bányász/aknász egységei kézi erővel próbálták megsemmisíteni az ellenséges védművek alapozásait. Az aknászok vagy ostrombányászok a keresztes háborúk legtöbb ostromán részt vettek, mivel tevékenységük szinte nélkülözhetetlen volt egy erődítés bevételehez. Az aknászattal meggyengített falszakaszokat általában hajítógépek lövedékeivel döntötték be, ezt az eljárást a keresztesek és a muszlimok is előszeretettel alkalmazták.

Mardí ibn 'Alí al-Tarsúsi által 1187-ben készített illusztráció egy ellensúlyos hajítógépről

között. Érdekes, hogy a császár a keresztesek számára olyan nagy méretű hajítógépeket (*helepoleisz*) küldetett, amelyek a császár leánya, Anna Komnéné műve (*Alexiasz*) alapján a lerántásos hajítógépektől eltérő szerkezetűek voltak, valamint nagyobb pusztítást is végeztek. Technikai leírás sajnos nem maradt fent ezen bizánci gépekről, de több kutató elképzelése szerint ezek akár a korukat megelőző fejlettségű hajítógépek is lehetett.

Ennek ellenére *helepoleisz*ről a hadjárat későbbi hadi eseményei kapcsán nem esik több szó, és míg Antiókhia 1097–1098-as és Jeruzsálem 1099-es ostromai során inkább az ostromtornyok és faltörő kosok domináltak, addig a hajítógépek és dárdavetők csupán kiegészítő elemei voltak a harcoknak. Mindamellett érdemes megjegyezni, hogy a hajítógépek már ekkor komoly problémákat okoztak nem csupán a muszlimoknak, hanem a kereszteseknek is.

Jeruzsálem 1099-es ostroma során az Iftihár ad-Daula fátimida kormányzó által védett városban a muszlim védők tizennégy hajítógépet állítottak a falak mögé, és nem csupán kövekkel, hanem naftával (petróleumból, gyantából, viaszból és olajból álló gyúlékony keverék) töltött

Muszlim ellensúlyos hajítógép (*manjaníq maghribí*)
14. századi ábrázolása

A dél-angliai Warwick kastélynál épített „Warwolf”,
amely egy 22 tonnát nyomó ellensúlyos hajítógép

edényeket is lőttek az ostromlókra, főként a keresztes vezérek, Bouillon Gottfried és Toulouse-i Rajmund két ostromtornyára. A hajítógépek számottevő károkat okoztak a fából készített tornyokban, ezért a keresztesek nyúzott bőrökkel fedték le azokat. Az ostromlók taktikája bevált, s így sor kerülhetett az 1099. július 15-i utolsó rohamra, amely során a keresztesek tornyaikat a falakig eljuttatva sikerrel foglalták el a szent várost.

Az eredményes első keresztes hadjáratot követően az újonnan létesült három keresztes állam (az Antiókhiai Hercegség, az Edesszai Grófság, a Jeruzsálemi Királyság) expanzív politikája révén fokozatosan uralma alá hajtotta a térséget, valamint 1109-ben Tripoli elfoglalásával megalakult a Tripoliszi Grófság is. A 12. század első harmadában stabilizálódott a keresztesek hatalma a levantei partvidéken, ugyanakkor az 1140-es évektől az iszlám világ megosztottsága csökkent, melynek veszélyét először Edessza 1144-es elfoglalásánál realizálták a keresztények.

A várost Aleppó kormányzója, Imád al-Dín Zankí vette ostrom alá 1144 novemberében. Zankí a szerény védelemmel rendelkező város falai alá ásatott aknásaival, akik több helyen kidúcolt üregeket készítettek a fontosabb tornyok és falszakaszok alatt. A keresztes ellenaknászok nem talál-

ták meg a muszlimokat, így azok 1144. december 23-án meggyújtották az üregeket támasztó fadúccokat. Az égő faszervezetek nem bírták el a felettük álló falak tömegét, így a falakkal együtt bedőltek az aknászok által ásott üregekbe. A muszlim sereg ezt követően sikerrel foglalta el a várost és mészárolta le a város latin keresztény lakosságát. Az írott források alapján az ostrom során lerántásos hajítógépeket is használtak, azonban valószínűsíthető, hogy a korszak „nagygyűjtát”, az ellensúlyos hajítógépet (lásd keretes írás) itt még nem vetették be, mivel megalkotása a 12. század második felének elejére tehető.

A szerkezet első leírását egy 1165-ös bizánci ostrom kapcsán említik, de biztosra vehető, hogy pár évvel később már az európai és a muszlim területeken is elterjedhetett a használata. Ezt erősíti meg az 1187-ből származó Mardí ibn 'Alí al-Tarszúszí (ajjúbida kori történetíró és katonai szakértő) által Szaláh-ad-Dín (Szaladin) ajjúbida szultánnak készített katonai kézikönyvben szereplő illusztráció, amely egy ellensúlyos *manjaníqot* (lásd keretes írás) ábrázol. Ezáltal biztosra vehetjük, hogy az Egyiptomot és Szíriát egyesítő Szaladin is ilyen típusú szerkezeteket alkalmazott hadjárata során, amelyet a keresztes államok területére vezetett 1187-ben.

Rekonstruált ellensúlyos hajítógép a Somogy megyei Patca településen 2016-ban (fotó: Kotán Dávid)

Akkó 1291-es ostroma, a 14. századi francia miniatúrán a mamlúkok aknászai láthatóak a városfalak előtt

A Hattínnál elszenvedett katasztrofális keresztes vereség után Szaladin 1187. október 2-án kéthetes ostromot követően elfoglalta Jeruzsálemet. Az ostrom során Imád al-Dín al-Iszfaháni perzsa származású történetíró beszámolója alapján a szultán számos hajítógépet állíttatott és az ostrom hetedik napjától kezdve folyamatosan lövette a város északi védműveit. A gépeket leíró technikai információk alapján itt már egyértelmű, hogy ellensúlyos típusokat alkalmaztak a muszlimok. Emellett ostromtoronyokkal is támadták a falakat, de az Ibelini Balian vezette védők sikerrel verték vissza a falakra törő muszlim sereget. A védők utolsó erőpróbájára 1187. szeptember 29-én került sor, amikor is Szaladin aknászai sikerrel omlasztottak le egy falszakaszt, és a keletkezett résen betörő muszlimokat csupán egy egész napos heves küzdelem után tudták visszaverni. A várost végül szeptember 30-án feladta Balian, így a védők váltságdíj fejében elvonulhattak.

Szaladin a jeruzsálemi győzelmét követő két évben több mint ötven keresztes erődtést foglalt el, így csupán Tripolisz, Antiókhia és Türosz maradt keresztény fennhatóság alatt. Az ajjúbida hódításra válaszul az 1189-es évben induló harmadik keresztes hadjárat során elsősorban I. (Oroszlánszívű) Richárd angol királynak köszönhetően

a keresztesek elfoglalták Ciprust, Akkót és Jaffát. Emellett a hadjárat további eredményének tekinthető, hogy a keresztes államalakulatok további száz évig fennmaradhattak Levante keskeny tengerparti sávján. Ugyanakkor az egyre hatékonyabb falromboló ellensúlyos hajítógép és az ostromaknázat együttes alkalmazása miatt a meglévő várak egy részét ún. koncentrikus erődtésekkel alakították át. A keresztesek eleinte sikerrel álltak ellen az iszlám seregeinek, de az ajjúbida uralmat megdőntő mamlúkok az 1260-as évektől kezdődően fokozatosan meghódították utolsó erődtéseiket is. A mamlúk hadjáratokat végül 1289-ben Tripoli, majd 1291-ben Akkó ostroma zárta.

Akkó elfoglalásával a keresztények utolsó szentföldi bástyája is elesett, ami a keresztes korszak lezárásának is tekinthető. Ennek ellenére elmondható, hogy a keresztes háborúk időszakának hadászati innovációi elősegítették az európai és közel-keleti hadiépítéset fejlődését, valamint a legmodernebb távolsági ostromgépek megalkotását, amelyek később évszázadokon át – a lőfegyverek megjelenéséig – uralták a hadszíntereket.

KOTÁN DÁVID

A „KÖZÉPKORI TÜZÉRSÉG” RÉGÉSZETI LELETANYAGA

60

AZ ARSZÚFI ÉS A MARGATI VÁRAKBAN VÉGZETT KUTATÁSOK TÜKRÉBEN

A „középkori tüzérség” elnevezés igen megtévesztő lehet a szentföldi keresztes háborúk kontextusában, mivel a 12–13. század során még nem alkalmaztak lőporral üzemelő tüzérségi eszközöket Levante térségében. A szó szoros értelmében tűzzel működtethető korai ágyúk (lásd keretes írás) csak a 14. század során terjedtek el az akkor ismert világ ezen szegletén. Mindazonáltal a távolsági ostromgépek (hajítógépek, dárdavetők) akkoriban a későbbi tüzérség funkcióját töltötték be, így az elnevezés ezen mechanikus szerkezetekre ugyancsak alkalmazható.

A korai ágyúk és a hajítógépek egyetlen közös pontjai a kilőtt/elhajított lövedékeik, amelyek a legtöbb esetben gömb alakúra faragott kőgolyók voltak. A mai kutatás szerencséjére az ágyúkba csak szabályos gömb alakúra formált kőlövedék kerülhetett, azon egyszerű okból, hogy az ágyúcső belső felülete ne sérüljön, illetve a kőgolyó nehogy megszoruljon, mert ez akár csőrobbanást is

okozhatott volna. A hajítógépeknél azonban nem voltak minden esetben ilyen szorgalmasak a korai kőfaragók és mesteremberek – noha a lövedékek kialakításánál törekedtek ugyan a légellenállás csökkentése és a célzás pontossága érdekében gömb formára alakítani a vulkáni, mész- vagy homokkő tömböket, de azok felületét nem minden esetben csiszolták teljesen simára. Ez a tényező sok esetben komoly segítséget nyújt az előkerült kontextus nélküli lövedékek vizsgálatánál, mivel a durván faragott, darabos felületű, szabálytalan gömb formájú kőgolyók inkább a hajítógépekhez köthetőek, a szabályosabb, jobban lecsiszolt darabok viszont az ágyúkhöz.

A Szentföldön több ostromlott erődítésnél az itt-ott heverő kőgolyók mellett sikerrel lehetett becsapódási kráterekben in situ (az „eredeti helyén”), valamint stratigráfiai rétegből előkerült kőből faragott lövedékeket is felfedezni. Ezen akár 100 kg-ot is nyomó leletek vizsgálatá-

A Lánchídnál 2021 júniusában
kiemelt török kori, kőből
faragott, 150 kg-os ágyúgolyó

val nem csupán az ostromról kaphatunk pontosabb képet, hanem a harcok során alkalmazott hajítógépek méreteiről, valamint felállításuk pozíciójáról is. A kőgolyók mellett ugyancsak in situ nyílhegyeket, valamint dárdahegyeket is sikerült felfedezni, ezek a lövedékek pedig alkalmasak lehetnek a harcok során használt íjak vagy dárdavetőtípusok meghatározására. A lövedékek a legtöbb esetben a földből kerülnek elő, de előfordult több nyílhegy esetében is, hogy a várfalak habarcsába voltak befűrődve.

A mai Izrael és Szíria területéről két erődítést érdemes példaként említeni, amelyek régészeti kutatásánál részletesen vizsgálták a keresztes háborúk időszakához köthető ostromharcászati leletanyagot (kőgolyók, dárdahegyek, nyílhegyek). Az első az Izraelben található Arsúf keresztes vára, amelynek főbb kutatási eredményei a Tel Aviv-i Egyetem Régészeti Intézetének tevékenységéhez köthetők. A második helyszín a szíriai Margat vára, ahol a Szíriai-Magyar Régészeti Misszió keretében sikerült a katonai leletanyagot megvizsgálni.

Európában a 14. század közepétől alkalmazott löporos fegyverek egyik első típusai a kovácsoltvas óriáságyúk voltak. A legnagyobb ilyen típusú ágyú a 15. század elején Stájerországban készített „Pumhart von Steyr”. A nagy méretű lövegből akár 600 kg-ot nyomó faragott kőgolyókat is kilőhettek 600 méteres távolságra. A kovácsoltvas ágyúkat a 15. század végétől fokozatosan felváltották a bronzból öntött ágyúk, amelyek végleg átvették az uralmat a harcterek felett.

mamlúkok fokozatosan kebelezték be a keresztes államok tengerparti területeit, vala-

mint a stratégiai fontosságú erődítményeket. A várak nagy részének védelméről és felszereléséről ekkor már az egyházi lovagrendek gondoskodtak, amik igyekeztek a korszak legfejlettebb hadiépítészeti vívmányaival és haditechni-

Az említett várakat az 1265-től 1285-ig terjedő időszakban a Mamlúk Birodalom (lásd keretes írás) hódításai során foglalták el. Az I. Bajbársz (Egyiptom és Szíria mamlúk uralkodója, 1260–1277), majd később Kalávún (ur. 1279–1290) szultán vezette

A Mamlúk Birodalom egy szunnita muszlim katonaállam volt, amely a 13. század közepétől egészen a 16. század elejéig uralta Egyiptomot, Levantét és a Hidzsász (a mai Szaúd-Arábia nyugati része) területét. A több évszázadon át tartó uralmat végül az Oszmán Birodalom számolta fel, amely bekebelezte a mamlúk szultánok területeit.

Római márványoszlopból faragott mamlúk kőgolyó

Margat vára és a Földközi-tenger partvidéke drónfotóról (a felvételt Takáts Bendegúz készítette)

Az arszúfi fellegvár romjának nyugati oldaláról készített drónfelvétel

kai eszközeivel felszerelni erődítéseiket. Ennek ellenére a mamlúkok a korszak legmodernebb ostromszerkezeteinek (pl. ellensúlyos hajítógép), valamint aknász egységeiknek segítségével sikeresen foglalták el még a kettős falgyűrűvel rendelkező (koncentrikus) várakat is. A muszlim győzelmekért elsősorban az a tény volt a felelős, hogy a kereszties várak védelmét szinte minden esetben kevés számú keresztény látta el a sokszoros túlerővel szemben.

Ilyen csekély számú, mindössze 270 johannita lovagból és kb. 1500 fő egyéb fegyveresből álló védősereg volt Arsúf várának is, amelyet 1265 tavaszán ostromoltak meg a mamlúkok. Az erődítésben végzett,

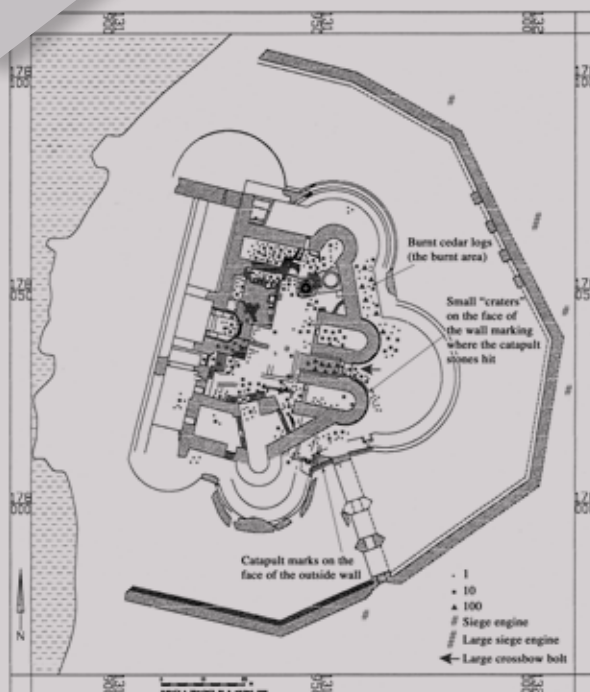
jelenleg is zajló feltárásokon eddig majdnem 3000 kőgolyó és több mint 1200 nyílhegy került elő, amiket a negyven napon át tartó ostrom során lőttek be a várba. A kőgolyók és nyílhegyek elhelyezkedése alapján az ostromlók főként

A mai Izrael tengerpartján található Arsúf kereszties várát az ókori Apollonia területén építették a 12. század első felében.

A tengeri magaspart szélén álló erődítmény 1187-ben muszlim fennhatóság alá került, majd 1191-ben I. (Oroszlánszívű) Richárd szerezte vissza. A várat a 13. század közepén a keresztiesek újból megerősítették, azonban a mamlúkok az 1265-ös ostrom során végleg elfoglalták és teljesen használhatatlanná tették azt.

Ibn Abd al-Záhir mamlúk kori egyiptomi történetíró részletes beszámolója alapján megtudhatjuk, hogy az 1265-ös ostrom során Bajbársz szultán személyes felügyelete mellett egy nap alatt négy nagy méretű ellensúlyos hajítógépet, valamint több kisebb lerántási elven működő kőhajítót állítottak fel a mesteremberek. A gépek a történetíró szerint a korszak legfejlettebb szerkezetei voltak, amit a sikeres ostrom mellett a gigantikus mennyiségű kilőtt lövedék is igazolt.

a fellegvár kéttornyos kaputornyát és a *donjon* (azaz a központi torony) keleti falait lőtték. A nagyszámú kőlövedék közül csupán 800 db volt vizsgálható állapotban. A mérések alapján a legtöbb kőgolyó 5–25 kg közötti volt, a legnehezebbek – amelyekből csupán 11 db került elő – 70–78 kg között mozogtak, míg a legkönnyebbek 1–3 kg-osak voltak.

Az arszúfi fellegvár felmérési alaprajza, amelyen a mamlúk kőgolyók és a nagy méretű dárdahegy előkerülési helyei, valamint a hajítógépek feltételezett pozíciói láthatóak

63

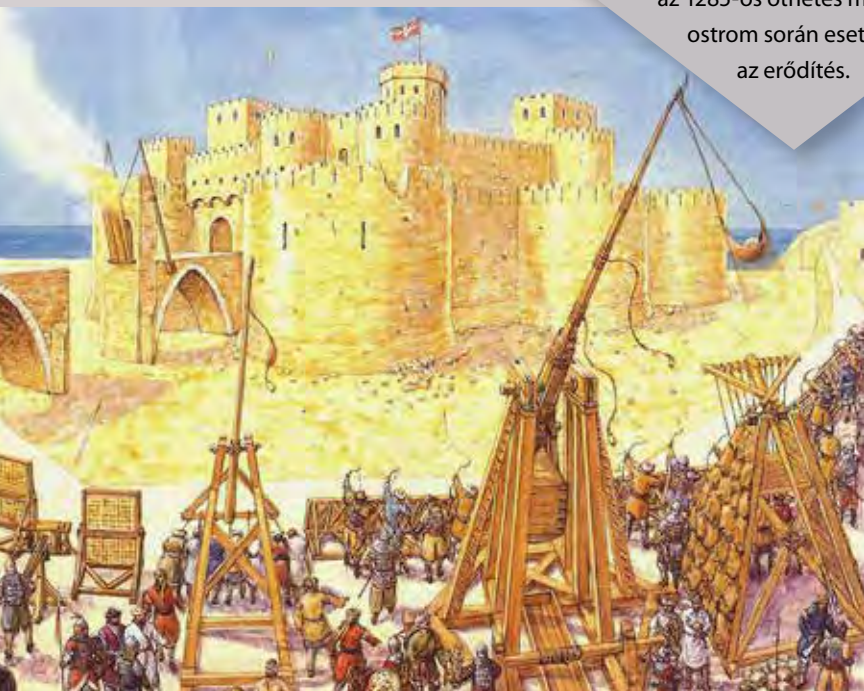
Mamlúk kaliberek: egyenkénti tömegei jobbról balra a következők: 1 kg, 9 kg, 37 kg, 75 kg és 95 kg. A 95 kg-os lelet csupán egy töredék, az egész lövedék 250 kg körül lehetett, Margat (fotó: Kotán Dávid, 2018)

A bécsi Hadtörténeti Múzeumban található „Pumhart von Steyr” kovácsoltvas óriáságyú

Az anyagukat tekintve a lövedékek nagyobbik része mészkőből készült, de találtak néhány kivételt is, például azt az 5 db márványgolyót, amelyet valószínűsíthetően egy római oszlopfőből faraghattak ki. A lemért kőgolyók átmérője 10–53 cm közöttiek voltak, a legnagyobb homokkő lövedék 78 kg-os

A Földközi-tenger szíriai partvidékre néző bazaltplatón álló hatalmas méretű Margat előzményét a 11. század derekán építették. A vár a következő évszázadban átért több ostromot, valamint muszlim, bizánci és kereszties fennhatóság alatt is állt. A vár 1187-ben a Johannita Lovagrend fennhatósága alá került, Bertrand de Mazoir, a vár akkori ura a fokozódó külső fenyegetettség hatására adta el a lovagrendnek. A johanniták hozzáálltak a vár teljes átépítéséhez, amely így a terület legkomolyabb erődítésévé vált. A 13. század folyamán több ostromot is ki kellett állnia a várnak, majd végül az 1285-ös ötletes mamlúk ostrom során esett el az erődítés.

és 53 cm-es átmérővel rendelkezik. Érdekeség, hogy a 11 db nagy méretű lövedék egy elszenesedett cédrusrönkökből álló leégett felületből került elő. A rönkök egy, a fal tetejére épített, fából készült védőmű részei lehetnek, amelyet a muszlimok ellensúlyos hajtógépei omlaszthattak le.

Arszúf 1265-ös ostromának rekonstrukciós rajza, előtérben a különböző hajtógépekkel

A 130 kg-os in situ kőgolyó, a szétrepedt lövedék a feltárást követően restaurálva lett, így tudhattuk meg paramétereit (fotó: Kotán Dávid 2018)

A „középkori tűzérés” régészeti leletanyaga

A várban végzett 2020-as ásatás szenzációjának számított, hogy előkerült egy arab feliratokkal vésett kőgolyó. A 36 kg-os lövedéken található kétsoros felirat jelentése: *céloz és roham/támadás*. Az ásatás vezetője prof. Oren Tal a feliratos kőgolyót az 1265-ös ostrom elsőként kilőtt lövedékének tartja, ezt követően kezdődhetett a vár szisztematikus lövetése.

A feltárásokon fellelt nyílhegyek közül csupán egyet kötöttek dárdavetőhöz; e vasból készített nagy méretű dárdahegyet a fellelővár főkapuja előtt fedezték fel. A lövedék hegye a kapu felé mutatott, a lelet tisztítása során pedig annak felületén egy szorosan a vaslövedékre csavart kötél maradványait azonosították. A dárdahegyen továbbá elszenesedett famaradványokat is találtak, így biztosra vehető, hogy az ostrom során a kapu felgyújtásához használhatták. A dárdavetőkkal kapcsolatban a csekély számú vizsgált leletanyag miatt egyelőre nehéz messzemenő következtetéseket levonni, mindenesetre valószínű az arszúfi erődnél előkerült dárdahegy alapján, hogy a kapuk felgyújtására és rongálására biztosan alkalmazhatták ezeket. Emellett a fából készült védőművek és a védők távolsági ostromgépei ellen is bevethették őket.

A Szíriában vizsgált kőlövedékek közül vésési stílusában és „kaliberében” is eltérést egyelőre egy darab Margatban fellelt kőgolyó mutat. A lövedék kialakítása során keletkezett vésésnyomok egyezést mutatnak a keresztesekhez köthető faragott köveken található vésőnyomokkal, így elképzelhető, hogy ez a kőgolyó a johannita védők egyik felhasználatlan raktári darabja lehetett.

A szíriai Margat várában is számos kőlövedék és nyílhegy került elő, azonban Arsúftól eltérően – amelyet az 1265-ös ostrom után elpusztítottak –, a mamlúkok Margatot, mint közigazgatási központot továbbra is használták. Ezáltal az ostromot követő „rendrakás” során a belőtt lövedékek nagy részét építkezési vagy más egyéb célra használhatták fel. Ez adhat magyarázatot arra, hogy az eddigi kutatások során eddig csupán 125 kőlövedéket sikerült felfedezni. Az egész kőgolyók tömege 1–130 kg között változott, átmérőik pedig 9,5–44,5 cm között mozogtak. A kövek anyaga bazalt, ez alól csupán egy homokkőből készült darab és egy nagy méretű folyami kavics a kivétel. A fellelt kőgolyók közül három lövedéket a be-

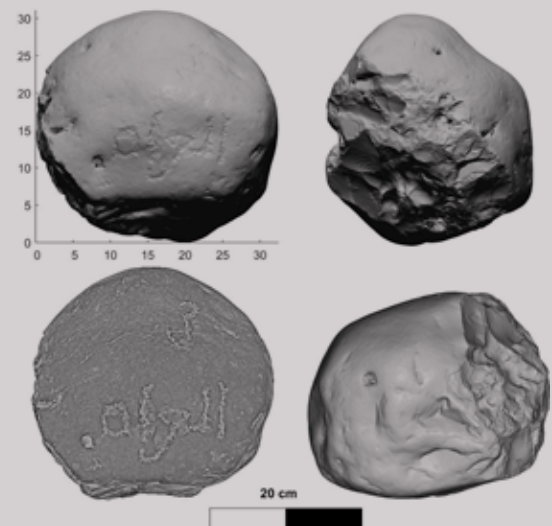
Arsúf kapuja előtt előkerült gyújtólövedékként használt dárdahegy

9 kg-os mamlúk kőgolyó, a lövedék a margati fellelővár egyik épületében lévő kőburkolat közepébe csapódott (fotó: Kotán Dávid, 2018)

Az arab felirattal (*niyya, al-ghuzat*) ellátott hajítógép-lövedék

A feliratos kőgolyó ortografikus megjelenítései, amelyeken nagyszerűen látszanak a vésett szövegek

65

csapódási kráterében sikerült megvizsgálni, amelyek közül a legnagyobb egy 130 kg-os és 44,5 cm átmérőjű darab volt. A lövedéket Margat 1285-ös ostromához lehet kötni.

A vizsgálatát követően visszakövetkeztethetővé vált a lövést leadó ellensúlyos hajítógép helyzete, amely a vár déli oldalától légvonalban 300 méterre elhelyezkedő dombon lehetett felállítva.

Az írott források alapján mindkét erődítésnél az alkalmazott ostromtechnika és az ostromgépek is hasonlóak voltak, ezt pedig az előkerült leletanyag is megerősítet-

te. A két ostromlott erődítésnél vizsgált kőlövedékek alapján elmondható, hogy a mamlúk kőfaragók és az ostromgépeket kezelő személyzet pontos „kaliberek” alapján dolgozott. Ez alapján a legnehezebb 130 kg-os és 44,5 cm átmérőjű egész kőgolyóhoz szükséges hajítógép tömege valamivel meghaladhatta a 22 tonnát, mivel ennyit nyom a világrekordot tartó Warwick-kastélyi *trebuchet* [‘hajítógép’ – a szerk.], amely nem képes egy ekkora kőgolyó elhajítására!

A „keresztos kőgolyó”, Margat (fotó: Polónyi Emese, 2019)

Egy, a sok páncéltörő nyílhegy közül, amelyek a margati *donjon* déli falának habarcsába fúródtak (fotó: Kotán Dávid, 2019)

Keresztesek kardjai az iszlám arzenáljában

66

Keresztesek és „szaracénok” összecsapása

Nagy fába vágja a fejszét az a fegyvertörténész, aki a keresztes hadjáratokhoz közvetlenül kötődő hadieszközöket kívánja kutatni. Annak ellenére, hogy harcoló keresztesek százezrei fordultak meg a Szentföldön, nagyon kevés korabeli fegyver maradt fenn erről a területről. Éppen ezért különösen értékesek azok a fegyverek – vagy fegyveralkatrészek –, melyek roppant ritka régészeti leletként igazolhatóan a keresztes államok területeiről vagy azok határvidékeiről kerültek, kerülnek elő. De még ritkábbak azok a fegyverek, melyek sosem kerültek a földre, hanem egy-egy gyűjteményben vészték

át az évszázadokat. Ezért nem véletlen, hogy a kutatók egy része szinte minden olyan korabeli fegyvert, amit legalább egy keresztes díszít, keresztes vitéz tulajdonának gondol. Különösen igaz ez a kardokra. Tovább erősíti mindezt, hogy a keresztekkel díszített kar-

dokat az angol szakirodalom előszeretettel nevezi „Crusader sword”-nak, a német kutatók pedig „Kreuzritterschwert”-nek, és ugyanebből eredően ezeket a fegyvereket gyakorta valamelyik egyházi lovagrend tagjának tulajdonítják. A keresztes azonban olyannyira elterjedt díszítőelem volt a középkorban, hogy nem valószínű, hogy minden kereszttel ellátott kard egy keresztes vitéz vagy egy szerzetes lovag kezében villogott volna. A keresztszimbólum középkori elterjedtségének mértékét jól mutatja Marko Aleksic délkelet-európai kardokat bemutató monográfiája, melyben

412 darab fegyvert dolgozott fel, és ezeknek több mint az egynegyedén a keresztes valamilyen változata látható.

A fentiekből egyértelmű, hogy nagyon nehéz tehát beazonosítani azokat a kardokat, melyek valóban megjárták a Szentföld vagy az Égeikum harctereit, vagy épp egy egyházi lovagrend tagjának tulajdonát képezték.

Éppen ezért a mai napig különös érdeklődés kíséri egy kardcsoportot, melyet az „Alexandriai Arzenál kardjai” néven ismer a muzeológus és a gyűjtői világ.

Ez a jelenleg körülbelül 90 darabból álló híres fegyveregyüttes – mely az 1365 és 1437/38 közti időszakból származik – eredetileg az Egyiptomban uralkodó mamlúk szultánok Alexandriai Arzenáljában volt hosszú ideig. E kardok kisebb részben hadizsákmányként, többségükben viszont diplomáciai ajándékként kerültek ide a Mamlúk Birodalommal hol ütköző, hol együttműködő európai hatalmaktól. Ezen kardok különlegessége az, hogy a pengéjükbe arab írásjegyekkel belevésték az őket az arzenálnak „adományozó” szultán nevét, és az adományozás évét. E kardok döntő többsége kiváló állapotban van, és eredetiségükhöz kétség sem férhet. További sorsuk viszont meglehetősen kalandos.

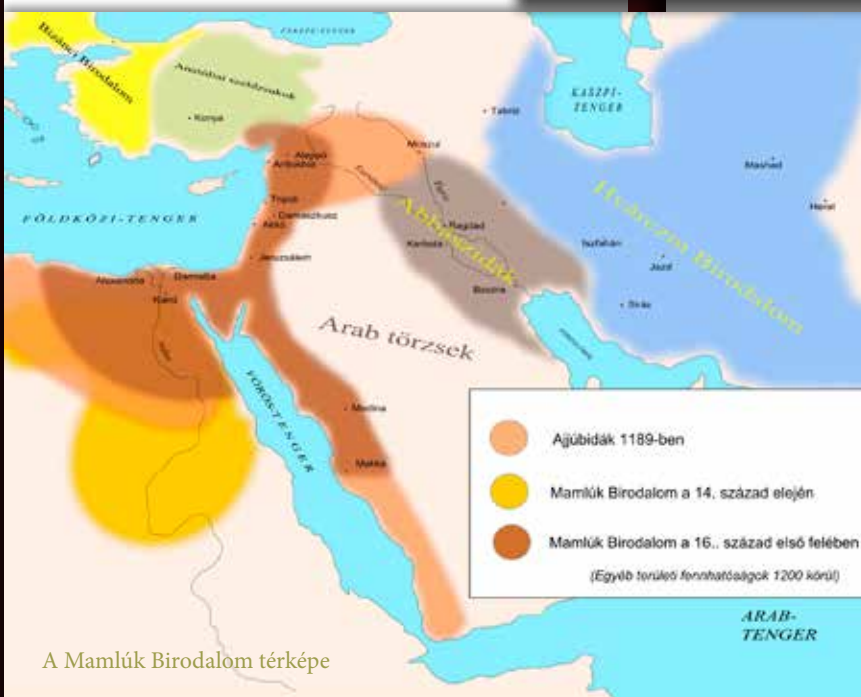
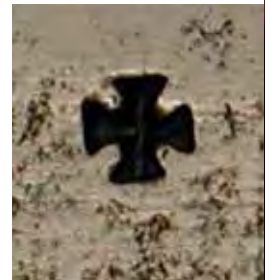
Amikor I. Szelim (ur. 1512–1520) oszmán szultán elfoglalta és felszámolta a Mamlúk Birodalmat, az arzenált 1517-ben Alexandriából Isztambulba szállították át, az ott lévő központi fegyverraktárba, bár egyes feltételezések szerint erre valójában csak a 19. század elején került sor.

Az Oszmán Birodalom fővárosának, Isztambulnak a központi fegyverraktárát még II. „Hódító” Mehmed (ur. 1451–1481)

alapította, közvetlenül Konstantinápoly elfoglalása után (1453), amikor parancsot adott arra, hogy az új szultáni palota, a Topkapı Sarayı mellett lévő bizánci építésű Hagia Eirene, vagyis Szent Irén-székesegyház ősi épületét alakítsák át arzenállá. A folyamatosan terjeszkedő birodalom által zsákmányolt értékes fegyverek és egyéb kincsek kerültek

ide, megalapozva a ha-

Az Alexandriai Arzenál egyik kardja és ennek részletfotói a Metropolitan Museum of Art gyűjteményéből. A kard pengéjére véstett arab felirat arra utal, hogy az európai fegyverek azon csoportjának része volt, amelyet egykor az alexandriai mamlúk arzenálban tároltak. A felirat fordítása így hangzik: „Al-Malik al Mu'ayyad Abú al-Naszr Shaykh adománya a határ menti Alexandria város fegyvertárának 822-ben” (Kr. u. 1419)

A Mamlúk Birodalom térképe

talmas gyűjteményt. Az itt lévő értékeket felismerve III. Ahmed szultán (ur. 1703–1730) átnevezte az épületet Dâr-ül Eslihának, vagyis „Fegyverháznak”, majd átrendeztette és osztályoztatta a fegyvereket. Közel száz évvel később I. Abdul-Medzsid szultán (ur. 1839–1861) már radikális műtárgyállomány-csökkentést rendelt el trónra kerülésének évében. Ennek során több ezer értékes fegyverzetet és alkatrészét selejtezték le. Ezek egy részét Genovába küldték eladásra,

ahonnet hozzáértő műkereskedők vásárolták fel az egyes darabokat, majd adták tovább azokat tehetős gyűjtőknek. Az Hagia Eirene

Másfélkezes kard egy suffolki magángyűjtő gyűjteményéből (kései 13., korai 14. század). A kardon látható arab nyelvű felirat fordítása: „Mohammed, Allah küldötte”

alaposan lecsökkentett gyűjteménye 1846-ban lett igazi múzeum Ahmed Fethi pasa (1801–1858),

a török hadsereg tüzérfőnökének intézkedésére, aki megteremtette a világ egyik legjobb, ugyanakkor a mai napig a legkevésbé feldolgozott középkori fegyvergyűjteményét. Ennek az egyedülálló kollekciónak a döntő többsége most az új török hadtörténeti múzeum – az Askeri Müze – épületében és kezelésében van, egy válogatás pedig a Topkapi Múzeum (Topkapi Sarayı) tulajdonába került. A kiűritett Hagia Eirene épülete pedig ma már koncertteremként és múzeumként funkcionál.

A tudományos érdeklődés a 19. század utolsó harmadában fordult a gyűjtemény felé, melyet az évek során több híres magángyűjtő is meglátogatott. Ők számos értékes – elsősorban európai – darabot vásároltak a kollekciónak.

Így került ki az 1920-as években az európai és amerikai műkincspiacra legkevesebb huszonhárom darab olyan rendkívül jó minőségű és megtartású európai kard, ami rögtön felkeltette az érdeklődést, különösen a rajtuk lévő pontos datálást lehetővé tevő feliratok miatt.

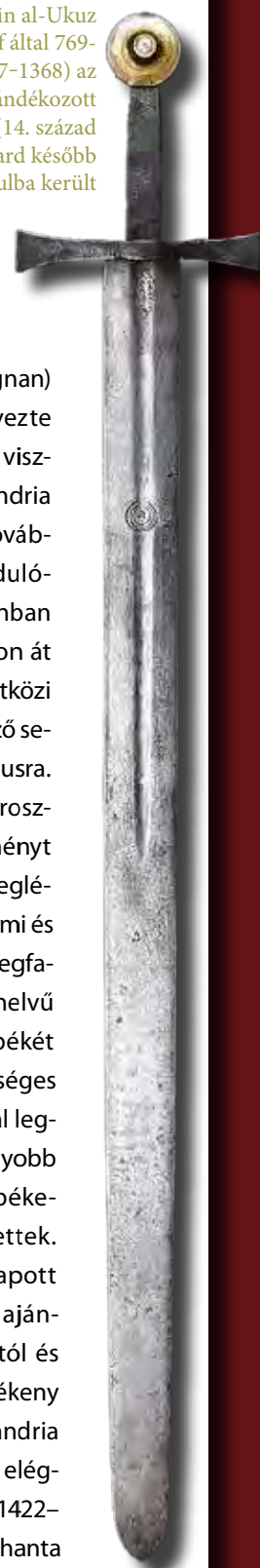
Jelenleg összesen hatvanhárom darab olyan nyugat-európai kard maradt Isztambulban (hatvankettő az Askeri Müze, egy pedig a Topkapi Sarayı őrzésében), melyekre az Alexandria Arzenál feliratát vették.

A feliratok alapján pontosan lehet tudni, hogy mikor és melyik mamlúk szultán adományként kerültek a kardok az arzenálba, így lehetővé vált annak a 73 évnek a meghatározása is, ami alatt a fegyverek mamlúk tulajdonba kerültek (1365 és 1437/38 között).

A kardok arzenálba jutásának pontos körülményei sajnos nem ismertek, de az biztos, hogy Alexandria 1365-

ben történt keresztesek általi elfoglalása és kirablása után kerültek oda. A tengerről történő rajtaütést I. Péter (Pierre Ier de Lusignan) ciprusi király (ur. 1359–1369) szervezte meg és irányította, aki Jeruzsálem visszafoglalásáról álmódott és Alexandria tervezett elfoglalásával a várost a további szárazföldi hadműveletek kiindulópontjává akarta tenni. A várost azonban a legbarbárabb módon nyolc napon át csak dúlta a zsákmányéhes nemzetközi had, majd a mamlúk szultán beérkező serege elől végül visszavonultak Ciprusra. A félig sikeres művelet a lehető legrosszabb politikai és gazdasági eredményt vonta maga után, mivel az addig meglévő kelet-nyugati virágzó kereskedelmi és diplomáciai kapcsolatok azonnal megfogytak. Ezt megtapasztalva a haszonelvű itáliai kereskedővárosok azonnal békét akartak kötni a felbőszített és ellenséges mamlúk szultánokkal, így az arzenál legkorábbi datálású fegyverei a legnagyobb valószínűséggel a megkezdődő béketárgyalások kísérő ajándékai lehettek. Az 1425-ig terjedő időszakban kapott kardok is leginkább diplomáciai ajándékok lehettek, a ciprusi királyoktól és a kereskedő városállamoktól a törekény béke fenntartása érdekében. Alexandria elpusztításáért végül 1426-ban vett elégtételt Al-Asraf Barszbáj szultán (ur. 1422–1438), aki ekkor hajóhadával megrohanta Ciprust, elfoglalta, majd gazdag zsákmánnyal tért haza, magával hurcolva az elfogott ciprusi királyt, I. Janust (ur. 1398–1432) is. A király csak úgy tudott szabadulni, hogy a váltságdíjon kívül elfogadta Barszbáj hűbérurának.

Szajf al-Din al-Ukuz al-Málik Asraf által 769-ben (Kr. u. 1367–1368) az arzenálnak ajándékozott európai kard (14. század közepe) – a kard később Isztambulba került

Ennek megfelelően az 1426 és 1438 között – Barsz-báj haláláig – az Egyiptomba küldött kardok hűbéri adónak számítottak.

Természetesen a kardok között lehetnek a keresztesektől harcban zsákmányolt fegyverek is, azonban ezek elkülönítése az ajándékoktól gyakorlatilag lehetetlen, mert az „Alexandriai Arzenál kardjainak” pengéin alig-alig vannak harci sérülések.

A tárgyalt összes kard egyébként tipikus nyugat-európai nehézlóvassági harci kard, tehát nem díszfegyverekről van szó. Különböző típusokból áll a gyűjtemény, az 1400-nál korábbi keltezésű darabok kizárólag az elsősorban vágásra tervezett, egykezes, egyenletesen széles pengéjű fegyverek családjába tartoznak, a későbbi darabok között már vannak úgynevezett „másfélkezes” kardok is.

Ritka daraboknak számítanak azok a 15. század elejéről származó kardok, melyek igen széles pengetővüktől a hegyükig folyamatosan keskenyednek, így hosszú

I. Péter ciprusi király és az általa veretett érme

A „másfélkezes” kifejezés egy modern fegyvertörténeti fogalom, mely azt fejezi ki, hogy a fegyver eredendően egykezes használatra készült, de a markolat hossza lehetővé teszi azt, hogy a harcos a nagyobb erő érdekében a másik kezével is megragadhatta.

acéltüskéket formáznak, melyek erőteljes dőfések végrehajtására is alkalmasak.

A mesterjegyek alapján ezek az igen jó minőségű fegyverek Itáliában és német területen készültek.

A később a műkincskereskedőkhöz került példányok egy része donátorok és vásárlások révén ma a világ nagy múzeumait gazdagítja. Többek között a Royal Armouries, a Metropolitan Museum of Art, a Philadelphia Museum of Art, a Royal Ontario Museum of Art is büszke tulajdonosa ilyen kardoknak.

Jelenleg mintegy harminc „alexandriai kard” lehet magánkezen, a pontos számuk ismeretlen. Mindenesetre pár évenként egy-egy példány feltűnik valamelyik híres aukciós ház árverésén, hogy új gazdára találjon. Ezek a kiváló állapotú kardok horribilis összegekért kelnek el. Jellemző, hogy az egyik 2015-ben rendezett Christie’s-árverésen, egy 1419-es évszámot viselő, Itáliában készült „alexandriai kard” 386 500 angol fontért kelt el, ami jelenleg körülbelül 160 millió forintnak felel meg. Három évvel később egy, a fentihez nagyon hasonló, csak kicsit gyengébb megtartású kardot a Christie’s ház 200 000 angol fontért adott el, ez most mintegy 80 millió forintnak felel meg.

Az „alexandriai kardoknak” komoly kultusza lett a gyűjtők körében. Manapság a legapróbb részletet is igyekeznek minden darabról kikutatni, és összerakni azt a képet, hogy az egyes darabok milyen történelmi körülmények között kerültek az Alexandriai Arzenálba.

A fentiek alapján kétségtelen, hogy a kardok általános történetének egyik legjelentősebb tárgye gyűjtése az „Alexandriai Arzenál kardjai”. A kardok minősége, sokfélesége, az általuk megidézett kor, és nem utolsósorban megmaradásuk „csodája” a fegyvertörténet egyik legendás históriája.

Lichtenstein László
Rózsa Zoltán

MÍVES LÓSZERSZÁMDÍSZ A KERESZTES HÁBORÚK KORÁBÓL

A *Határtalan*
Régészet olvasó-
inak minden bi-
zonnyal feltűnt már, hogy
rendszeresen jelentke-
zünk az Orosháza-Bónum
faluhely nevű régészeti lelő-
helyen fémkeresőzés során ta-
lált Árpád-kori tárgyakkal. Nem
szeretnénk most sem csalódást
okozni, ráadásul a most ismerte-
tésre kerülő tárgy végre illeszke-
dik a jelen kiadvány tematikájá-
hoz is – legalábbis reményeink
szerint.

A zsámbéki II. díszzabla

A mai Orosháza nyugati határában található lelőhelyen a korábbi ásatások, terepbejárások mellett fémkeresőzés is folyt az elmúlt hat esztendőben. Jóllehet az Árpád-kori település nagy részét az évtizedek óta tartó homokbányászás tönkretette, torzójában is roppant érdekes lelőhelyről van szó. Itt a 12–13. században nagy valószínűség szerint pénzváltással foglalkozó, keleti eredetű muszlim közösség élt, ami eddig fellelt hagyatéka alapján a régió leggazdagabbjának számított.

A lelőhely jelentős szeletét 2018 végén, 2019 elején gyakorlatilag kivonták a kutatható területek közül, amikor oda egy napelemparkot építettek. Az orosházi múzeum civil segítőivel, illetve múzeumbarát fémkeresősökkel 2018 szeptemberében több ízben is bejártuk az épülő napelempark területét, és igyekeztünk minél több fémtárgyat összegyűjteni, tudva azt, hogy a létesítmény hosszú évtizedekre lehetetlenné teszi majd itt a kutatásokat.

A lelőhelynek ez a része már korábban is szép számú leletanyaggal szolgált, és a 2018 szeptemberi keresőzések is roppant izgalmas kollekcióval tették gazdagabbá az orosházi Nagy Gyula Területi Múzeum régészeti gyűjteményét. Többek között ekkor került elő egy tatárjárás kori erszénylelet, amiről a *Határtalan Régészet* előző számának hasábjain számoltunk be, de aranyból, ezüstből és bronzból készült további tárgyakat is gyűjtöttünk. Ezek között voltak azok a darabok is, melyekről kiderült, hogy egy Árpád-kori díszzabla négykaréjos áttört díszveretének töredékei voltak.

A leletek egy 12–13. századra keltezhető, úgynevezett zsámbéki típusú zabla egyik díszveretéhez tartoztak. Ez egykoron a ló kantáratát díszítette, szíjakkal összekapcsolva több, általában aranyozott öntött veretet egymással. A zablatípus egy úgynevezett nyelvszorító, kétszeres emelőszárú összetett fajta lehetett. E zablák elnevezésüket az egyik legszebb példány magyarországi lelőhelyéről kapták.

A rekonstruált négykaréjos bronz díszveret Orosházáról
(rekonstrukció: Kerekes György)

A zsámbéki zabla díszverete

A
zabla
felépítése, mű-
ködése rendkívül egyedi.

Rövid írásunkban nem kívánjuk mindezt részletezni, hiszen a díszveretek állnak csak rendelkezésünkre, a zablatípust viszont kollégánk, Vörös István minden részletre kiterjedően elemezte az *Archaeologiai Értesítő* című folyóirat 2007. évi hasábjain. Ebben a munkában olvashatunk a kevés – bár nemzetközi kitekintésben nagyon is sok – nyelvszorító, emelőszárú, magyarországi lelőhelyű zablák közt egy Orosháza környéki lelőhelyű darabról is, amit a helyi múzeum régészeti gyűjteménye őriz. Még az sem kizárt, hogy a zabla és a veret egykor összetartozott, de ezt bizonyítani nem lehet.

Az általunk megtalált töredékből szerencsére rekonstruálható az eredeti tárgy. A három darabból álló leletegyüttes a lószerszámszat négykaréjos bronz díszveretének töredékei, az áttört körveret és a felső szírom. A körveret eredetileg négy, patkó alakú, ugyancsak áttört veret szegélyezte. Az áttört körveret, valamint a patkó alakú veretek széleit vésett sávok díszítik. A bronzvereten a szegecslapok végében lévő, a felfüggesztésre szolgáló (törött) perforáció/karikafül látható, melyett eredetileg négy darab szegeccsel rögzítettek a zabla középső részének oldaltagjához. Az orosházi töredék mérete 40×35 mm, a körveret átmérője mintegy 19-20 mm, míg a külső korong átmérője 25-26 mm.

A tárgy tehát egy, a szentföldi kereszties háborúk korára, a 12–13. századra keltezhető díszes lószerszámszat töredéke, mely a szájas két oldalán, az orrlemez két végén helyezkedett el. A bronzból készült áttört dísz eredetileg négy korongból állt, mindegyikben egy-egy áttört fantasztikus madáralakkal/szirénnel. A szirének nyaka hátra-szegezett, begyük előreálló, recézett. A madáralakok feje, testük és lábaik jobb profilból vannak ábrázolva, azonos irányba néznek. A madáralakok farka a hát középvonaláig ér, az óramutató járásával megegyező irányba tekeredik. A madáralakok jellemzői: zárt csőrű kacsafej, madártest, két háromujjú ragadozómadár-láb és tollbokrétaiban végződő kígyófarok. Általános leírásuk: félprofilban ábrázolt madárfej, a pikkelyes madártesten keskeny, zárt (háromsoros) oldalszárnyak, a függőlegesen álló, az óramutató járásával megegyező irányban tekeredő farok végéből hosszan leomló 4 vagy 5 ágú palmettává omló faroktollak

indulnak. A madáralak szárnya négykaréjos szárnytöbbször indul, egy sima ívelt pánttal összefogott, alsó széle pontcolással díszített. A két madártest egyedi kidolgozású, részleteikben eltérnek egymástól, az áttört körveret kidolgozása különböző, felülete pedig kopottabb. A farokvég felső ága a nyakra, alsó ága a hátra támaszkodik. Az épen maradt patkó alakú veret közepén ugyancsak egy madáralak található. A kacsacsőrű és emberarcú madáralak, a szirén a 12–13. század egyik jellegzetes motívuma, főképp kőfaragványokon tűnik fel. Eredete az antikvitásba nyúlik vissza, a középkori művészetben a csalás, csábítás és kísértés megtestesítője.

A román kori díszzablák e ritka típusa a korabeli ötvösművészet legkiemelkedőbb darabjai közé tartozik. A komplett összetett szerkezetű román kori zablák páratlan iparművészeti emlékeket képviselnek. Ehhez hasonló lószerszám darabja korábban már napvilágot látott Orosháza vidékéről. Legújabbban környékünkéről, Bottonya–Mezőhegyes határából került elő egy aranyozott függő. Magyarországról eddig összesen 10 lelőhelyről ismerünk zsámbéki típusú zablákat, ebből immáron 3 lelőhely köthető Orosházához és tágabb környékéhez. E zablák többnyire egyházi központok, illetve nagyobb várak közelében láttak eddig napvilágot, ezek többsége pedig a Magyarországon át a Szentföldre vezető fontos útvonalak mentén helyezkedett el. A komoly értéket képviselő díszes zablák tulajdonosai rangos világi és/vagy egyházi személyek lehettek, használatuk pedig akár a kereszties hadak jelenlétével összefüggő reprezentációs eseményekhez, esetleg magához a kereszties hadak Magyarországon történő átvonulásához is köthető.

Az orosházi szirén

Orosháza a Körös–Maros közének közepén helyezkedik el, kiváló földrajzi környezetben. A nagy folyók átkelői felől érkező utak mindig is itt találkoztak egymással, ebben a csomópontban. A jelen írásban ismertetett zabla is az úthálózat rendszerében értelmezhető, csakúgy, mint az ugyanitt található jelenkori laktanya, amely mélységi határőr feladatokat látott el az elmúlt évtizedekben.

Díszzabla áttört díszű aranyozott veretes tagja Battonya–Mezőhegyes határából

A darab fémkeresős tevékenység során látott napvilágot, és büszkén adjuk közre, már csak azért is, mivel mindketten orosházi születésűek vagyunk. Ezek a típusú veretek (és zablák) tehát ritka daraboknak számítanak a korszak anyagi kultúrájában, ugyanakkor biztosak lehetünk abban, hogy az ország más területein, az eredményeket még kevésbé közreadó múzeumok napról napra gyarapodó fémkeresős gyűjteményeiben is lapulnak hasonló díszzablák töredékei. Így zárásként ismételtlen egy központi adatbázis létrehozásának fontosságára hívnánk fel a figyelmet!

Fémkeresőzés a lelőhely területén

A BUGACI PÉTERMONOSTORA A KERESZTES HADJÁRATOK IDEJÉN

74

A Magyar Királyság a 12–13. században már nagyhatalmi pozíciója okán sem maradhatott ki a kor Európájának főbb politikai történéseiből. Legyen az akár a nyugati világ hatalmasságainak jelentős részét aktivizáló investitúraharc vagy épp az eretnekek és a pogányok elleni fellépések. De a társadalmi, gazdasági vagy akár művészeti hatások is egyre gyorsabban és mélyebben itatták át a kontinens valamennyi szegletét ebben az időben. A magyarság így természetszerűleg szinte az első pillanattól részese volt a keresztény civilizáció közel két évszázadig tartó legnagyobb vállalkozásának, a keresztes háborúknak is.

Európa nyugati részéből a Szentföld elérése szárazföldön csak Magyarországon keresztül volt lehetséges. A Jeruzsálembé zarándokolni vágyó tömegek számára már Szent István is zarándokházakat, monastorokat alapított, így a tengeri utazásnál biztonságosabb, magyar és bizánci területeket átszelő útvonal a 11. század folyamán egyre népszerűbbé vált az utazók körében. A kereszteseknek, különösen a Német-római Császárság területéről érkezőknek tehát adott volt a Dunántúlon áthaladó, egy szűk hónap alatt megtehető, bejáratott útvonal. Ebben az időben a zarándokok, a Szentföld irányába igyekvő kisebb katonai egységek vagy éppen a kereskedelem áramlása révén szinte folyamatosnak tekinthető a kapcsolat a Kelet és a Nyugat között, de az első három keresztes hadjárat során emellett igen nagy létszámú nyugati seregek is átvonultak az országon.

A keresztes hadjáratok magyar vonatkozásai kifejezetten sokrétűek, köztük számos érdekes, általánosságban talán nem annyira ismert összefüggésre is felfigyelhetünk. Így kevésbé köztudott, hogy 1096-ban az országot fosztogató „népi keresztes” seregek szükséges szétverésének tapasztalatából okulva, Könyves Kálmán királyunk a Jeruzsálemet végül meghódító, szervezett lovagsereg „zökkenőmentes” átvonulása fejében Balduint, a későbbi Jeruzsálemi Királyság első uralkodóját, túszként tartotta magánál. Ugyanilyen meglepő azzal szembesülni, hogy az V. keresztes hadjáratot vezető II. András királyunk anyai nagyapja nem más volt, mint a muszlimok által leginkább gyűlölt, híres-hírhedt keresztes lovag, Châtillon Rajnald, Antiókhia fejedelme.

Châtillon Rajnald, Antiókhia fejedelme, II. András király anyai nagyapja a *Mennyei királyság* című filmben (@20th Century Fox)

Friesachi dénár

A Hollywoodot is megihlető kalandos életű hadvezér, Châtillon Rajnald Franciaországban született. Az alig 20 éves lovag az 1147. évi II. keresztes hadjárat francia seregében vonult át II. Géza király országán, nyilván mit sem sejtve arról, hogy egyszer majd rokonságba kerül az Árpád-házzal, sőt leszármazottai nagy magyar királyok lesznek. Rajnald zsoldosként állt be a jeruzsálemi király szolgálatába, majd a korban igen ritka szerelmi házasság révén a nincstelen lovag 1151-ben Antiókhia trónjára került. Harcolt az örmények és a szeldzsukok ellen Bizánc vazallusaként, majd a bizánci kézen lévő Ciprust dülta örmény szövetségben. Zsarolta és megkínózta az antiókhiai pátriárkát, hogy aztán végül mezítláb, fedetlen fővel, rongyos ruhában, esdekelve kérjen bocsánatot Manuel bizánci császártól, miközben Manuel (Szent László unokája) egyengette ifjú rokona, a későbbi III. Béla magyar király útját. Ekkor jelöli ki Béla feleségének Châtillon Annát, Rajnald leányát. Béla és Anna hét gyermeke közül később mind Imre, mind pedig András magyar királyok lettek. Rajnald egy 16 éves aleppói szaracén fogságot követően, áttette székhelyét Kerak várába. Ő volt az egyetlen keresztény vezető, aki támadó politikát folytatott Szaladin szultán ellen. Kisebb seregével a muszlim területek mélyére hatolt, megközelítve Mekát és Medinát. Kevéssé lovagias cselekedetei közé tartozott karavánok kirablása, lemészárlása is. Az utókor úgy tekint Rajnaldra, mint egy felelőtlen kalandorra, akinek a kalandvágya okozta végül a Jeruzsálemi Királyság bukását.

A Jeruzsálem elvesztését okozó, 1187. évi katasztrofális vereséggel végződő hattíni csatában esett ismét fogságba. Ezt követően Szaladin szultán a gyűlölt keresztes vezért állítólag személyesen fejezte le.

Bizánci pénz a keresztes háborúk korából

III. Béla (ur. 1172–1196) által kibocsátott dénár

A keresztes hadjáratok magyar vonatkozásai sok érdekességet tartogatnak, a korabeli krónikák alapján pedig elég jól rekonstruálható a magyar részvétel. Azonban a régész számára mégiscsak felmerül az a kérdés, hogy vajon milyen kézzel fogható nyomai maradhattak ezen eseményeknek és egyáltalán az egész izgalmas időszaknak. Hiszen a 13. század közepéig bizonyíthatóan több ezer, akár több tízezer hazánkfia is megfordult a Szentföld környékén, míg sok százezer külföldi haladt át ez idő alatt az országon, ami – legalábbis elméletileg – számtalan tárgyi emlékekben kellene megnyilvánuljon.

A klasszikus keresztes háborúk kora a magyar történelem talán legdicőségesebb időszakával, az Árpád-házi királyok uralkodásával esik egybe. A krónikák az Árpád-kor Magyarországa kapcsán kétségtelenül az európai nagypolitika szintjén is számottevő, befolyásos hatalomról beszélnek. Másrészt viszont a régészeti eredmények, a megmaradt tárgyi emlékek sokáig nem feltétlenül tudták igazolni e korszak fényét. Ennek egyik okát mindenképpen az országot a későbbiekben sújtó kataklizmák, úgymint a tatárjárás, török háborúk számlájára lehet írni, melyek hihetetlen mennyiségű emléktárgyat töröltek el a föld színéről. Másrészt a régészet lehetőségeinek korlátoltasága is gátat szab annak, hogy egy-egy korszakot a maga teljességében lehessen akár fel- és megismerni. Az elmúlt 1-2 évtizedben azonban, a műszaki és természettudományok hihetetlen fejlődésével, az ezeket igen jól hasznosító régészet számára is új távlatok nyíltak. Ez alapvetően min-

den korszak kutatására igaz, de az Árpád-korból igencsak megsokasodott azoknak a lelőhelyeknek és eredményeknek a száma, melyek jelentős mértékű átértékelésre adnak lehetőséget. E helyszínek egyike a *Határtalan Régészet* hasábjain korábban már részben ismertetett Bugac melletti Pétermonostora, ami kiemelkedő hagyatékával jelentős szerepet játszik az Árpád-korról alkotott tudásunk bővülésében, így valódi arcának megismerésében.

A kiskunsági Homokhátság Árpád-kori központjaként azonosított, a hatalmas kolostoregyüttes körül fekvő városias település nem az egykori zarándokút mentén feküdt. Mindazonáltal az Árpád-kori Magyarország egyik legfontosabb kereskedelmi és hadiútja, a Szeged és Pest közt haladó Királyi Út egyik fontos állomása volt. Arra, hogy a 13. század elején már kövezett főterét koptatták-e a nagyobb nyugati lovagseregek lovainak patkói, nemigen fogunk választ kapni. Csak gyaníthatjuk, hogy a frissen épült monostor 1147-ben a II. keresztes hadjárat német csapatai sarcolását talán nem szenvedte meg, bár a *Képes Krónika* leírása alapján ez nem is zárható ki: „*III. Konrád német király zsarnokként dühöngött, nem volt az országban egyetlen egyház vagy monostor sem, melytől ne zsarolt volna ki pénzt.*” Kézzel fogható bizonyítékok szintén nem adnak választ arra a kérdésre sem, hogy Jeruzsálemben tartó zarándokok választották-e alternatívaként ezen útvonalat. Az viszont kétségtelen, hogy legalább egy pétermonostorai polgár zarándokként járt Rómában, erre ékes bizonyítékul szolgálnak az itt nagy számban előkerült zarándokjelvények.

Oroszlánszívű Richárd (ur. 1189–1199) által kibocsátott penny

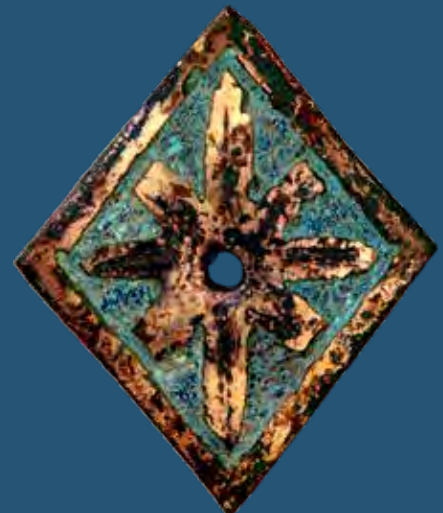

Agancsból faragott szentalak Bugacról

A hadseregek átvonulása nemcsak katonai és politikai, de kereskedelmi hatással is járt, már csak azért is, mert több tízezer ember ellátásáról kellett ilyenkor gondoskodni. A magyar királyok a szabad átvonulás mellett – természetesen fizetség ellenében – piacot is biztosítottak a kereszteseknek. Ezzel együtt viszont szavatolták, hogy a vásárokon méltányos áron vásárolhatnak, elejét véve a kereslet megnövekedése következtében óhatatlanul fellépő áremelkedésnek. Az 1189-ben induló III. hadjárat során a hatalmas német-római császári sereg átkelése kifejezetten békés volt, egyetlen kifogásuk a pénzváltás kapcsán merült fel. A magyarok nagyon kedvezőtlen arányban váltották a pénzeiket, két kölni dénárért öt, két friesachiért mindössze négy magyar dénárt adtak. [A friesachi dénár a középkor egyik legkedveltebb európai fizetőeszköze, nevét a karintiai Friesach városáról kapta. – a szerk.] Mivel a tényleges ezüstartalom alapján egy friesachi több mint négy magyar dénárt ért, így e tranzakciók során a keresztesek pénzük értékének mintegy 60%-át elvesztették. Úgy tűnik, hogy Pétermonostora 12. századi pénzforgalmában, a magyar és bizánci pénzek mellett a friesachi dénárok játszottak döntő szerepet. II. Adalbert érsek (1183–1200) dénárjai, az ún. Eriacensis-veretek és hamisítványai is előkerültek. A lelőhelyen szokatlanul nagy mennyiségben talált 12. századi érseki veret megerősíti azt a más lelőhelyek települési szórványanyaga alapján egyre megalapozottabbnak tűnő feltételezést, hogy a friesachi dénárok már a 12. század második felében megjelentek a települések pénzforgalmában. A friesachi dénár aztán majd a 13. század első négy évtizedében válik igazán meghatározóvá Magyarországon. Jelentős, a jövő numizmatikusaira váró kérdés, hogy erre a magyar pénztörténetben felismert változásra volt-e valamilyen különleges hatása az 1189-ben alig egy hónap alatt egyszerre beáramló sok százezer, akár millió friesachi dénárnak.

Csontlemezekkel borított ereklyetartó (@Metropolitan Museum of Arts)

A francia Limoges-ből származó zománcozott tárgyak

Hetum érme Bugacról

A bugaci Pétermonostora egyúttal feltűnően nagy mennyiségű értékes, kvalitásos műtárggyal gazdagította a magyar régészetet. Az ekkor kifejezetten szabadnak és biztonságosnak mondható kereskedelmi tevékenység következtében persze bármikor érkezhettek drága portékák szerte a nagyvilágból. Így például folyamatosan áramolhattak a zománcozott tömegtermékek a francia Limoges-ból vagy az agancsból faragott műrekek Köln környékéről. Mindamellet nem alaptalanul lehet felvetni, hogy az 1180–1200 környékére datálható utóbbi darabok, különösen a szintén a Felső-Rajna vidékén készült Szent Péter-ereklyetartó idekerülését Barbarossa Frigyes német császár 1189-es keresztes hadjáratához lehet kötni.

Az eddigi közvetett bizonyítékok mellett azonban van két olyan lelet is, melyek közvetlenül a Szentföld felé mutatnak. A bugaci monostor környékén talált pénzek legkülönösebb darabja egy kettétört rézpenz, melynek a két felét 5 év különbséggel sikerült megtalálni. A szóban forgó érmét I. Hetum (ur. 1226–1269), Kis-Örményország uralkodója verette.

A Kilikiai Örmény Királyság érdekes mellékszál a magyar történelemben, hiszen II. András 1218-ban az V. keresztes hadjáratból hazatérőben eljegyeztette András nevű fiát I. Leó örmény király trónörökösével, a későbbi I. Izabellával. A házasság és vele András örmény királysága végül nem jött létre, Izabella pedig 1226-ban éppen Hetumhoz ment nőül. E pénz esetében elsőre csábító lehet az a megfigyelés, miszerint a magyar hadjáratban részt vett egyik, Pétermonostorán lakó keresztes lovag hozta magával. A probléma ezzel

annyi, hogy e pénzt Hetum csak legalább 7 évvel később verethette. Mivel az 1220–1230-as években – a 12. századdal ellentétben – bizánci pénzek már nem foroghattak a magyar gazdaságban, így egy, az azokhoz hasonló örményországi rézpenz itteni felbukkanása kereskedelmi ügyletekkel nemigen magyarázható. Az egykorú írásos források és a helynévanyag alapján tény, hogy az Árpád-kori Magyarországon számos, elsősorban kereskedelemmel foglalkozó örmény közösség is élt. Mint ahogy az is, hogy magyar zarándokok, s kisebb magyar keresztes egységek 1218 után is jártak azon a vidéken. De akár egy örmény kereskedő, akár egy magyar zarándok

Kis-Örményország Kis-Ázsia déli részén fekvő, a Bizánci Birodalom területéből kiváló független állam volt 1199 és 1375 között. A térségbe már a 11. század folyamán nagymértékű örmény betelepülés történt, mely a bizánciak 1071. évi manzikerti veresége után – melynek következtében a szeldzsuk törökök meghódították Örményországot – különösen felerősödött. A bizánciak az araboktól elfoglalt kilikiai erődítményekbe telepítették az örményeket, egyúttal rájuk bízva a keleti határok védelmét. Az örmény katonai vezetők, kihasználva a központi hatalom gyengülését idővel függetlenedni akartak. A kialakuló Kilikiai Örmény Báróság az egyik legfontosabb keresztény állammá vált a térségben, kiemelt jelentősége volt az Európa irányába tartó, a keresztesek által használt szárazföldi út biztosítása szempontjából. Az I. Leó 1198. évi koronázásával formálisan is megalakuló független királyság közel 200 éves története Bizánc, az arabok, a mongolok, a különféle muszlim szultánátusok és a szentföldi keresztény fejedelemségek történetével fonódott össze. A szentföldi keresztény államokat majd száz évvel túlélve, 1375-ben végül a mamlúkok foglalták el a vidék fővárosát, Sziszt, megszüntetve ezzel az önálló Kilikiai Örmény Királyságot.

A Felső-Rajna vidékén készült Szent Péter-ereklyetartó (fotó: Pazirik Kft.)

vagy keresztes hozta is magával e pénzért, annak vagy érzelmi oka volt, vagy épp csak véletlenül (pl. a málhában) keveredett a Bugac melletti földbe. Az mindenesetre kétségtelen, hogy igencsak ritka darabról van szó, hiszen ezzel egyező érme Közép-Európában mindössze egy krakkói lelőhelyen került napvilágra.

A bugaci monostornál előkerült másik, biztosan a Szentföld felé mutató leletet viszont már igen nagy eséllyel köthetjük az 1217–1218. évi, II. András által vezetett V. keresztes hadjáratához. A tatárjárásban elpusztult monostor törmeléke alatt bukkantunk rá a világszinten is ritka, a régészeti szakirodalom által szíriai cseppes pohárnak nevezett mestermunkára. Az erősen kiszélesedő szájú, oldalán 32 hosszanti üvegcsappal díszített üveg pohár egy igen közkedvelt típus volt a 13. században, formája alapján készülhetett volna Nyugat- vagy Közép-Európában is. Poharunk részben kobaltkék színével mégis jelentősen kiemelkedik a korszakból ismert darabok közül. Habár a formája nyugati, e magas technológiai fejlettséget igénylő színezést a kor nyugaton élő mesterei nem ismerték. A késő római korban még általánosan alkalmazott technikai bravúr a keleti, bizánci területeken maradt csak meg. A bugaci pohár tehát egy olyan vidéken készült, ahol a technológiai lehetőségek és a nyugati ízlésvilág találkozott, ez pedig csak a Szentföld lehetett. A mai Szíria, Libanon területén több olyan üveggyűjtőt is feltártak, melyek alapján valóban ide lehet kötni üveg poharunk el-

készítését. E luxustermék Magyarországra való kerülése éppen kereskedők útján is történhetett. De talán nagyobb a valószínűsége annak, hogy a király kíséretében lévők egyike, gyaníthatóan a monostor donátora, a Becse-Gergely nemzetség valamely tagja vásárolt be Tripolisz vagy Antiókhia bazárjainak valamelyik üzletében.

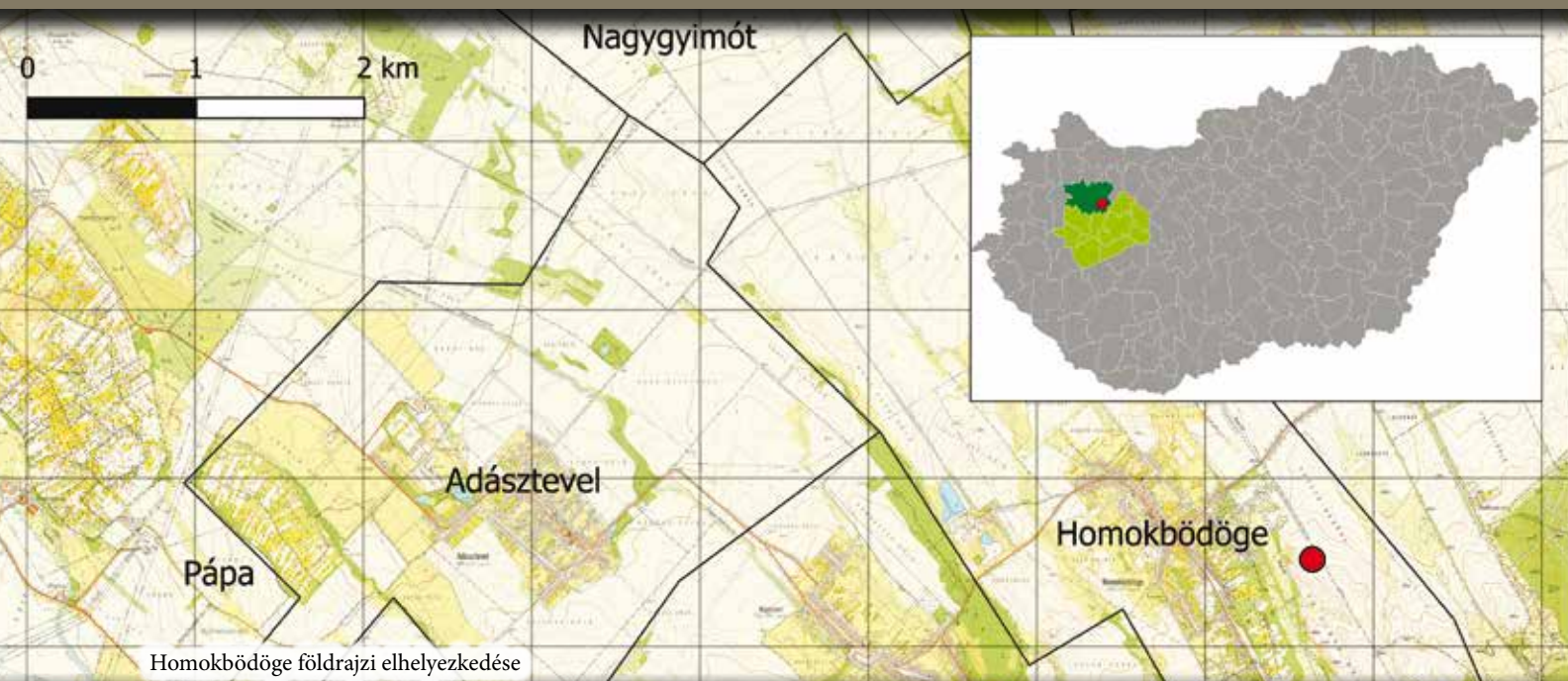
◇ ◇ ◇

Szíriai cseppes pohár Bugacról

*„Utad értelme nem a cél,
hanem a vándorlás”*

ÁRPÁD-KORI ZARÁNDOKJELVÉNY HOMOKBÖDÖGÉRŐL

HOMOKBÖDÖGE Pápától kb. 8 kilométerre keletre, a Bakony és a Pápai-síkság dombhátaival és délnyugati irányba tartó folyókkal, patakokkal tagolt határán található település. Árpád-kori előzménye Egyházashomokbödöge, ami Homokbödögétől keletre, az Öreg-séd feletti síkon, a Pusztahomokbödögei dűlőben található. Egyházashomokbödöge a 16. század közepén, a török vesz során vált néptelenné, azaz pusztává. A helységről 1698-ban hallunk utoljára, ekkor feljegyezték, hogy nincs egyháza.

A helyi hagyomány szerint a kavicsos talajú dombtetőn, ahol szántás közben téglát forgat fel az eke, állt egykor a templom. Rómer Flóris feljegyezte, hogy „a jegyző földjében, a puszta templom fundamentuma alatt volt crypta”. Az első katonai felmérés térképén a dombtetőn jelölt épület valószínűleg a templom maradványait mutatja. Ennek tágabb környezetében az 1960-as évek terepbejárásai során többek között késő középkori cserepeket gyűjtöttek a szakemberek.

Az utóbbi években gyakran láttak a környéken fémkeresős fosztogatókat, így a lelőhelyen Tóthné Radics Hajnalka önkéntes kutató kezdeményezésére a Pápai

Múltkutatók, vagyis a Gróf Esterházy Károly Múzeum közösségi régészeti programjának önkéntes kutatói Péterváry Tamás régész vezetésével értékmentő kutatásba kezdtek. A lelőhely tágabb környezetéből eddig több mint ezer régészeti korú tárgy került a múzeumba. Ezek alapján a helyszín a neolitikumban, a késő bronzkorban, a korai és kései római császárság idején, az avar korban, a honfoglalás időszakában, az Árpád-korban, a késő középkorban, illetve az újkorban is lakott volt.

Smaragdus érsek pecsétnyomója

Madarat és rozettát ábrázoló bronz préselőminta

Szent Miklós-zarándokjelvény

Az Árpád-korra datálható leletek az első katonai felmérés térképén jelölt épület környékén kerültek elő. Egyházasbödöge korabeli jelentős szerepét jelzi az itt előkerült 13. századi, valószínűleg Smaragdus érsekhez köthető egyházi pecsétnyomó, a helyi műhelyre utaló bronz préselőminták, illetve érmék, gyűrűk, buzogányok, mérlegek. Az alábbiakban az Árpád-kori település egyik legérdekesebb leletét, a térképen jelölt épület közelében Farkas Gábor önkéntes kutató segítségével megtalált lapos kis fémtárgyat szeretnénk ismertetni a nagyközönséggel.

A lelet egy ólomból készült ún. zarándokjelvény, melyet tulajdonosa a 13–14. század fordulóján hagyhatott el,

csaknem nyolcszáz évig rejtette a föld. A tárgy a Magyar Királyság területén nem számít gyakori leletnek, ezért is különleges a homokbödögei példány.

De mi is az a zarándokjelvény? Külföldi útjaink során gyakran vásárolunk mi is valamilyen szuvenírt a helyi turistalátványosságok boltjaiban, melyek később kellemes emlékeket ébresztenek bennünk. A középkor embere hasonló célból vásárolta meg a jelvényt, hogy hosszú utazására mindig emlékezhessen. Ennek kapcsán választottuk írásunk címének a fent olvasható Márai Sándor-idézetet.

Az európai és a kontinensen kívüli (zömmel szentföldi) kegyhelyekhez tett vallási célú zarándoklatok a kora

középkorban váltak általánosan elterjedtté, melyek során a hívők hosszú, fáradságos utazás során felkeresték egy-egy katolikus szent emlékhelyét, közbenjárásukért imádkozva. A zarándoklat pontos liturgiával rendelkezett, így hagyományos lépéseinek egyike volt a helyszíneken a 13–14. századra már tömegáruvá vált, ólomból öntött jelvények beszerzése, mely a zarándokruházat különböző elemeire (kalap, köpeny, tarisznya) felvarrva hirdette viselője sikeres útját, a későbbiekben pedig védelmező, szerencsehozó szerepet tulajdonítottak neki. A jelvényeken leggyakrabban szenteket, bibliai alakokat, de világi jeleneteket is ábrázoltak. Ezek alapján általában meghatározható a jelvény készítése helye is. Zarándokjelvények nem csupán régészeti leletként, de harangokról és keresztelőmedencékről is ismertek.

A zarándoklatokat megemlítő okleveles adatokat vizsgálva kitűnik, hogy a magyar királyok, illetve a 14. századtól kezdve az egyéni zarándoklatot folytatók legkedveltebb úticélja a Szentföld mellett Róma, illetve Aachen volt, de a régészeti környezetből előkerült leletek alapján még színesebb kép tárul elénk a felkeresett kegyhelyekről.

A Homokbödögén előkerült zarándokjelvény rossz állapotú, kopottas, erősen sérült. 38×32 mm nagyságú, téglalap alakú, 1-1,2 mm vastagságú, félköríves tetejű; egykor négy akasztófüléből – melyek segítségével a ruhára vagy kalapra erősíthették fel – mára már csupán egy maradt meg. Előlapján gyöngykeretben szembenéző, palliumot (főpapi jelvény) viselő férfi alak mellképe látható, erősen kopott formában. Feje mindkét oldalán egy-egy betű (S és N) olvasható.

A jelvényen látható férfialakot öltöztéke és a betűk alapján Szent Miklós püspökként határozhatjuk meg (latin: Sanctus Nicolaus), míg maga a jelvény minden valószínűség szerint az itáliai Bari városa melletti kegyhelyről származik. Bari a 11. századtól vált jelentős zarándokhelyé, miután 1087-ben helybéli kereskedők a kis-ázsiai Myrából elhozták Szent Miklós hamvait. Hazai okleveleink elsőként 1307-ben említik a kegyhelyet, melynek egyházát Erzsébet királyné, I. Károly Róbert király felesége gazdag

Magyarországon fémkereső műszer használatával egyre több régészeti feltáráson kerül elő zarándokjelvény. 2017-ben, a budapesti Molnár utca két telkének feltáráskor több mint 30 különböző jelvény látott napvilágot, ami a középkori távolsági kapcsolatok sokszínűségét mutatja. A leletek tanúsága alapján a Pestről induló zarándokok az itáliai Luccában, Bariban, a spanyol Santiago de Compostelában, Észak-Németalföldön és Flandriában jártak.

adományban (templomfelszerelés) részesítette. A témával foglalkozó kutatók megállapításai alapján azonban annak ellenére, hogy Miklós püspök kultusza a Magyar Királyságban kifejezetten népszerű volt, a kegyhelyet – távoli fekvése miatt – csupán kevesek keresték fel. A látogatók egy része az elkövetett bűnök miatt előírt zarándoklatot teljesítette Bariban, vagyis annak felkeresése bűnbocsánattal járt.

De hogyan kerülhetett az Itáliában vásárolt emléktárgy a homokbödögei földbe? A kis tárgy igen hosszú utat tett meg készítése helyétől mai lelőhelyéig, akár végig szárazföldi, akár részben vízi úton tette meg tulajdonosa a több mint ezer kilométeres távolságot. A zarándokjelvények tehát a korabeli mobilitás fontos bizonyítékai: egy A pontból B pontba történő utazást, majd

Szent Miklós ábrázolása egy 14. századi kódex lapján

a visszautat is beleértve. Esetünkben a két pont közötti jelentős távolságból következtethetünk a tárgy tulajdonosa szemében betöltött fontosságára. A másik fontos tény, hogy Bari jelentős állomása volt a Szentföld felé vonuló keresztieseknek, a hadjáratok számtalan zarándokot vezettek a városba. Nem kizárt, hogy a Homokbödögén talált jelvény tulajdonosa is egyike volt azoknak, akik Bariban gyülekeztek a kereszties háborúk idején.

PÉNZMÚZEUM

Magyar Pénzmúzeum és Látogatóközpont

NYITÁS:

2022. MÁRCIUS 15.

PÉNZMÚZEUM

TUDÁS- ÉS ÉLMÉNYKÖZPONT

Csatlakozz Facebook oldalunkhoz,
ahol bepillanthatsz a pénz izgalmas
világába, és a múzeummal kapcsolatos
hírekről is elsőként értesülhetsz!

STRAUB PÉTER

84

ISTEN SZENT HARCOSAI

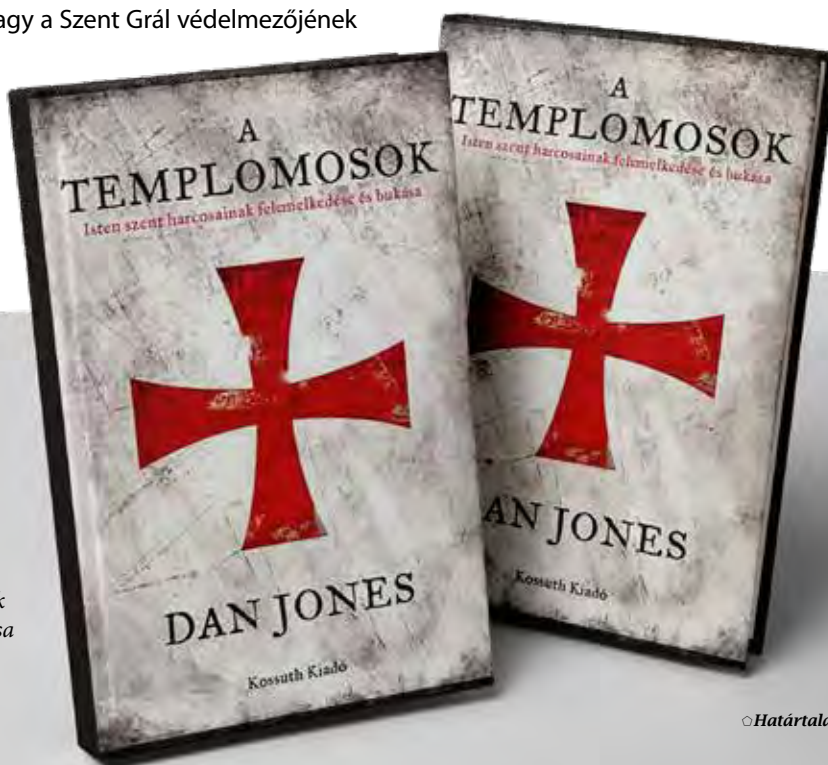
Dan Jones: *A templomosok. Isten szent harcosainak felemelkedése és bukása.*
Kossuth Kiadó 2018, 487 oldal.

A keresztes háborúk korának katonai rendjei között a templomosok, illetve más néven a templáriusok avagy „a jeruzsálemi Templom szegény katonáinak szervezete”, esetleg a „Salamon templomának rendje” néven is nevezett közösség volt a legvagyonosabb, legbefolyásosabb és legrejtélyesebb. Történetük szorosan összefügg a középkor egyik legnagyobb globális konfliktusával, a szentföldi keresztes háborúkkal. Dan Jones fiatal walesi újságíró és bestsellerszerző könyve azt mutatja be, miként vált a hagyomány szerint egy mindössze kilenc nincstelen lovag által létrehívott társaságból a középkor egyik leghatalmasabb, határokon átívelő szervezete. A titokzatos torinói halotti lepel, a frigyláda vagy a Szent Grál védelmezőjének is tartott templomosok a rend megszűnését követően rövid időn belül mitikus

hőssé, a rend pedig legendává vált. Ám koránt sem azért, mert legyőzhetetlenek lettek volna a harctéren; ellenkezőleg, számos alkalommal szenvedtek a rend jövőjét is megkérdőjelező megsemmisítő vereséget. Azonban minden alkalommal talpra tudtak állni még a legkilátástalanabb helyzetben is, és következetesen ragaszkodtak eredeti céljukhoz, a Szentföld és a Szentföldet felkereső keresztény zarándokok védelméhez. Kitartásuk a hitükben és bátorságuk a harcokban széles néptömegek számára tették rendkívül szimpatikussá a rendet. E lovagok idővel a muszlimok elleni háborúk jelképévé váltak.

Jones további, világsikerű műveihez hasonló-

an e munkájában is egyfajta történelmi elbeszélés formájában tárja elénk a templomosok két évszázados törté-

Dan Jones
A Templomosok.
Isten szent harcosainak
felemelkedése és bukása
c. művének borítója

netét. Először azzal a történelmi háttérrel ismerkedhetünk meg, amely a rend életre hívását szükségessé tette. Az 1119-ben Jeruzsálemben megalakult rend eredetileg a zarándokutak védelmére jött létre. Tagjai egyszerre voltak szerzetesek és harcosok, akik mestersége (első regulájuk szerint) a halál volt. A kereszt ellenségeit bűn nélkül legyilkolhatták. (Felmentésüket pápai enciklika biztosította.) Az egyház hivatalos rendjévé vált templomosok pedig rövid idő alatt további kivételes uralkodói és pápai privilégiumokhoz jutottak. Mindezek lehetővé tették, hogy viszonylag gyorsan és legálisan tehessenek szert vagyonra, ami idővel exponenciálisan növekedett. Így nevüket az 1140-es évekre már az egész keresztény világban ismerték.

A kötet második nagy fejezete így arra koncentrált, hogy miképp váltak a templomosok kvázi országúti mentőcsapatból egy, a pogányok ellen küzdő katonai elit alakulattá. Olyan haderővé, melyet a korabeli muszlim krónikások is a legvitézebbnek tartottak. Különösen az keltett félelmet az ellenségben, hogy a templomosok a legutolsó emberig harcoltak, tilos volt ugyanis megfutamodniuk.

A kötet harmadik nagy fejezete azt veszi górcső alá, hogyan vált a templomos rend az európai előkelők, sőt uralkodók hitelezőjévé és bankárává. A rend fénykorában a Földközi-tenger medencéjének nagy részén jelen volt. Folyamatosan részt vettek a harcokban a Közel-Keleten, de ott voltak Európa városaiban és falvaiban is, ahol nagy kiterjedésű gazdaságokat irányítottak. A templomosok pápákat, császárokat és királyokat is a barátaik közt tudhattak. A rend különféle háborúk anyagi forrásainak előteremtésében segédkezett, pénzt kölcsönzött királyok váltságdíjának kifizetéséhez, alvállalkozóként intézte a királyi kormányzatok pénzügyeit, adót szedett, várakat

Épp a rend felszámolásával kezdődik M. Druon *Elátkozott királyok* című világhírű regénysorozata, melyben Szép Fülöp francia király hamis vádakkal megsemmisíti a templomosok rendjét. A nagymester a máglyáról megátkozza a pápát, a királyt és utódait tizenharmadíziglen. Az átok egy éven belül teljesül, s a Capeting-ház is kihal.

épített, városokat igazgatott, magánháborút folytatott más rendek ellen, vagy épp politikai gyilkosságokat hajtott végre. Gyakran nagy titkok bizalmas őrzői voltak, akik néha még egy-egy királycsinálásban is közreműködtek. Mindezeket sokan persze irigyen figyelték, s különösen a rend kivételezett jogállását nehezményezték.

A kötet végén a szerző a templomos rend felszámolásának egészen megdöbbentő lépéseit mutatja be. Miközben a 14. század elején a rend nagymesterének figyelmét a katonai rendek (a templomosok, a johanniták vagy ispotályosok és a teutonok) összevonásának terve kötötte le, a francia király a háttérben egy nagyszabású terven dolgozott. A 13. század második felében Franciaországban a folyamatos háborúk pénzügyi válságot gerjesztettek. Ezért a magát egyébként a „legkeresztényibb” uralkodónak tartó IV. Fülöp alaptalan vádakra és rágalmakra, lényegében pletykákra és mendemondákra hivatkozva titokban évekig megfigyeltette a templomosokat. Ők erről semmit nem sejtettek, holott korábban kísértetiesen hasonló módon kezdődött az a folyamat, ami a zsidók kiűzésével és teljes vagyonelkobzásával végződött Franciaországban. Miután a király elegendőnek vélte bizonyítékhoz jutott, összehangolt akciót indított az egész országra kiterjedően.

Jacques de Molay (1243/1244–1314), a templomos rend utolsó nagymestere

A templomosok hivatalos pecsétje

1307. október 13., péntek hajnalán ötezer templomost fogtak le. Hónapok múlva pedig még kétszer ennyinkattant a bilincs. Az ellenük felhozott vádak gyalázatos tételekből álltak: szodómiával, paráználkodással, bálványimádattal, eretnekséggel és fekete mágiával vádolták őket. A nyilvánvalóan koncepciós pertől egész Európa megdöbbsent, és a hívőket sokkolta a hír, akik azonban pontosan tudták, hogy a háttérben Fülöp pénzéssége állt. Az V. Kelemen pápa által vezetett per öt éven keresztül tartott, a történelem egyik legnagyobb szabásúbb eljárása volt.

Ezalatt a templomosokat kegyetlen körülmények közt tartották láncra verve magánzárkában, és inkvizítorok kínozták őket folyamatosan. Ennek következtében többen összeomlottak és bármit hajlandóak voltak bevallani. A rend utolsó mestere, Molay-i Jakab is megtört, a börtönben megzavarodott és képtelen volt már rendje védelmére. A végső ítéletre 1312-ben került sor. A pápa a király nyomására a következő döntést hozta: a templomos rendet feloszlatta, vagyonuk egy részét az ispotályosok kapták meg. A bűneiket megbánó lovagokat más rendekbe sorozták be, a vezetőket azonban bebörtönözték, akik később

Jones munkájához rendkívül elmélyült a vonatkozó történeti forrásokban, ezt jelzi a közel hétszáz jegyzet, valamint a kötet végén szereplő számos hasznos függelék és a mintegy kétszáz tételtől álló irodalomjegyzék. A templomosok egy évezreddel ezelőtti története korántsem egy száraz történeti munka, hanem egy lebilincselően izgalmas olvasmány, amelyben a keresztes hadjáratok legjelentősebb, már-már apokaliptikus csatái, vár- és városostromai mellett a kor színes személyiségei s a háttérben húzódó gazdasági és politikai játszmák is feltűnnek.

életfogytiglani büntetést kaptak. Jakab ekkor végleg feladta, korábbi vallomásait visszavonva ártatlannak nevezte magát, mivel tudta, hogy visszaeső eretneknek minősítik majd, s ezért máglyára küldik. Valóban így is történt, 1314-ben Jakabot megégették, előtte azonban még egy különös dolog történt, amely még misztikusabbá teszi a rendet. Utolsó mondataival Jakab megátkozta az őket elítélőket.

A rend sorsa bevégeztetett, híre azonban máig fennmaradt. Sokan még ma sem hiszik el, hogy valóban teljesen sikerült felszámolni.

Az összeesküvés-elméletek spekulánsai újabb és újabb ötletekkel állnak elő: vannak, akik szerint a templomosok a Jézus vérvonalát őrző Sion rendben, mások szerint a szabadkőművesek közt éltek/élnek tovább.

A rend napjainkban is nagy népszerűségnek örvend. Hatalmas költségvetésű filmek és számítógépes játékok elképesztő látványvilággal, illetve high-tech technológiával idézik fel a templomosok korszakát és keltik fel emberek millióinak érdeklődését és rokonszenvét világszerte e titokzatos szervezet iránt.

◇ ◇ ◇

Ismeretlen festő templomoslovag-ábrázolása (12. század)

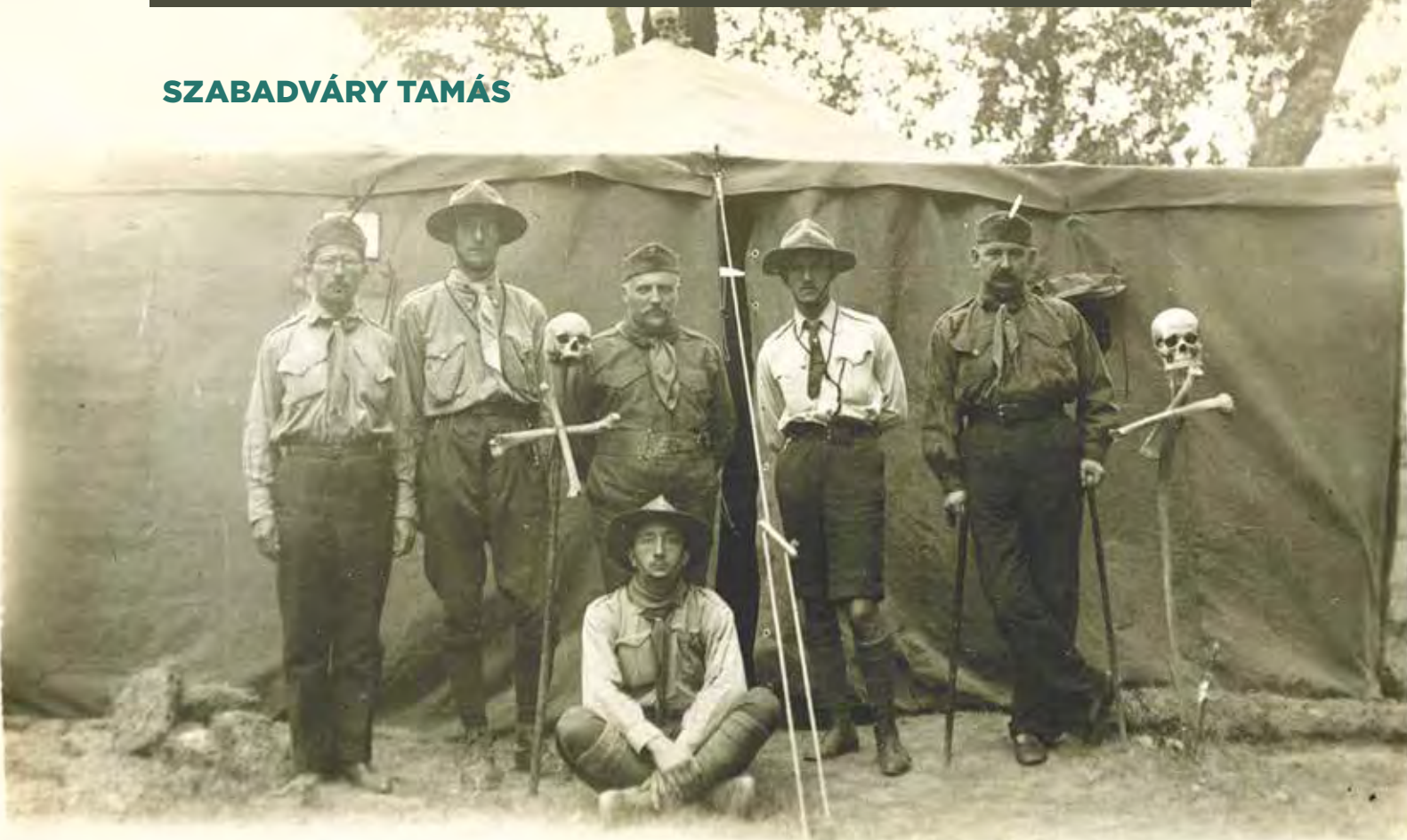
A templomosok megégetése Franciaország Nagy Krónikájában (14. század). Az ábrázolt sziget alakja pontosan megfelel a Szajna Île de la Cité nevű szigetének, ahol a kivégzések történtek

„LÉGY RÉSEN!”

Az első magyarországi cserkészásatás (rövid) története

87

SZABADVÁRY TAMÁS

◊ Cserkészek csoportképe a dunapentelei ásatáson, környezetükben a római sírokból származó csontanyaggal, bal szélén: Molnár László (?) cserkészparancsnok

A Robert Baden Powell (1857–1941) brit altábornagy által megálmodott és mondhatni futótűzként terjedő cserkészmozgalom (*Scout Movement*) első hazai szárnybontogatásai az I. világháború előestéjére tehetőek. Lehetőségeihez mérten a mozgalom jól debütált itthon is a terhes, háborús időszakban, s végül egységes szervezetté épült ki. Írásunkban egy kis ízelítőt adunk arról, hogy miként is zajlott az első (és egyben mindmáig utolsó) cserkészásatás Magyarországon, annak centenáriumi évfordulója kapcsán.

A Trianont követő hatalmas válság természetszerűleg a kulturális szférában is erősen éreztette hatását, az archeológia területén pedig alig nyílt lehetőség kutatások végzésére, nagyobb értékű műtárgyak vásárlására vagy akár a közintézmények kellő színvonalú működtetésére. Természetesen a régészet oldaláról is megindult az útkeresés, amivel elsősorban az ásatások költségeit kívánták csökkenteni.

Az újonnan alapított *Magyar Cserkész* havi folyóirat 1921. évi májusi száma egy rendhagyó program lehetőségét vázolta fel az érdeklődők számára. A cikk írója

Oroszlán Zoltán (1891–1971), a Magyar Nemzeti Múzeum Érem- és Régiség-tárának fiatal munkatársa volt, aki egyben a Magyar Cserkészszövetséggel összefonódó Budapesti Református Keresztyén Ifjúsági Egylet (BRKIE) oszlopos tagjaként is tevékenykedett. Oroszlán felvetése szerint, a 14–18 év közötti cserkészek alkalmasak volnának terepi feladatok ellátására is. Javaslatára szerint a cserkész-táborozásokat érdemes lenne egy-egy feltárás helyszíne mellé szervezni, a cserkészek önkéntes alapon eljárának dolgozni az ásatásokra, s ezen felül pedig jutna idő más tevékenységekre és persze játékokra is. Pár tizenéves segítségével Oroszlán becslése szerint akár már jelentősebb tehertételtől is megszabadíthatná a fizetett napszámos-munkára hagyatkozó múzeumokat.

A kecsegtető szavakat az elkövetkező évben már tett is követte. A múzeum oldaláról nem volt túlzottan nehéz feladat egy „kísérleti” helyszín kiválasztása. 1903–1913 között ugyanis folyamatos (bár inkább alkalmasszerű) ásatások folytak a Dunapentele, Öreghegy (ma: Dunaújváros) területére eső római kori Intercisa táborában és annak környezetében. A jelentős eredményeket produkáló kutatások az I. világháború kitörésével megszakadtak, azonban a folytatás igénye felől nem lehetett kétség. Oroszlán Zoltán 1922 júliusában ott kívánta folytatni a feltárásokat, ahol közel tíz évvel korábban azok befejeződtek (Szórád János telke, késő római kori temető).

Eközben a cserkészek sem maradtak tétlenek. A Dunapentelel csaknem szemközt, a Duna bal partján fekvő Dunavecscén az addigi legnagyobb cserkész-táborozás

szerveződött, ami évekkel később is még sok fiatal emlékezetében élte. A feltárás

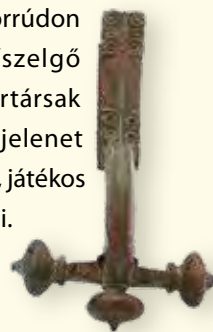
A hagymagombos fibulák (ruhahakapcsoló tűk) a késő római kori (katonai) férfiviselet jellegzetes elemei. Rendszerint a jobb vállon, a nevüket adó „gömbökkel” lefelé viselték őket, eltérő díszítésükben rang kifejezését is feltételezi a kutatás. A 4. századi pannoniai sírmezők temetkezéseiben gyakori leleteknek számítanak, nagy számuk miatt elképzelhető, hogy tartományunkban készítésük is folyt egykor.

végül 1922. július 8–31. között zajlott, és különleges „munkatársaival” a sajtó érdeklődését is felkeltette. A helyszíni interjút adó Oroszlán Zoltán meg volt elégedve a gyerekek teljesítményével, akik nem csak sírokat bontottak, vagy leleteket emeltek ki körültekintően, de a nehéz lapátolást-csákányozást is vállalták a hőségben. A Magyar Cserkész 1922. decemberi

számában közölt néhány fénykép alapján mi is képet kaphatunk az eseményekről: például egyből feltűnik a cserkészek jellegzetes

egyenruhája és kalapja (ami évekkel korábban még az élclapok kereszttüzeiben állt), s látszólag egy kőlapokból összeállított késő római kori sír feltárásának is tanúi lehetünk, melyben a halott koponyája is látszik. Az ásatás nyomán a Magyar Nemzeti Múzeumba került leletanyag a római császárkor késői szakaszának anyagi kultúráját képviseli. Ide sorolhatók a rézötvözetből öntött ún. hagymagombos fibulák, az egyszerű huzalkarperecek és fülbevalók, s egy szinte teljes épségben megmaradt kónikus testű üveg pohár, valamint ólomházas kerámiaedények, továbbá egy épület maradványaihoz köthető stukkótöredékek. Az utóbbiak közül több példányt az egyik helyszínen készült felvételen is megismerhetünk, amint éppen egy kis asztalkára vannak előkészítve.

Egy magángyűjteményben bukkant fel nemrégiben egy ritkaság számba menő fotográfia is, mely egy csoportképet ábrázol. A mai szemlélő számára kissé meghökkenítő kompozíció, a cserkészek „kalózembléma-szerű” alakzatban botokra helyezett koponyákkal és csontokkal „pózolnak” (nem is beszélve a sátorrudon esztétikusan díszelgő „halálfőről”). A kortársak számára azonban a jelenet inkább a közeg humorát, játékos voltát hivatott szimbolizálni.

◊ Válogatás az 1922-es dunapentelei cserkész-ásatás leleteiből: terra sigillata töredék, ólomházas agyagkorsó, hagymagombos fibula, karperecek és lunula alakú csüngők (fotó: MNM, Jaksity Iván)

◊ Oroszlán Zoltán (balra) és Molnár László (?) cserkészparancsnok (jobbra) az 1922-es dunapentelei cserkészásatás leleteivel

◊ Robert Baden Powell

Az ásatás valóban kedves élményekkel zárult. A résztvevők közül volt, aki részletes beszámolót tartott a történekről, sőt, a Magyar Cserkészszövetség vezetősége határozott igényét közvetítette a múzeumhoz, miszerint egy 1923-ban tartandó nagy cserkészkiállítás vitrinjeiben szívesen látnák a cserkészek által kiásott leleteket is (ez később ismeretlen okokból nem valósult meg). Mindeközben Oroszlán Zoltán is megírta jelentését a Dunapentelén tapasztaltakról. Ez igazság szerint elég gyér adatokat tartalmazott magáról a feltárásról, sokkal inkább a cserkészmunka előnyeit taglalta, felterjesztve azt a vallás- és közoktatásügyi minisztérium számára. A lelkes újíításoknak azonban látszólag voltak ellenlábasai is. Oroszlán a (tényleges) régészeti értékelést végül az *Archaeologiai Értesítő* hasábjain közölte, mely cikkben több utalást is tett a cserkészek hatékonyságára. A folyóirat akkori szerkesztője (s nem utolsósorban Oroszlán akkori főnöke), Varju Elemér azonban már egy lábjegyzet erejéig kemény fenntartásokat fogalmazott meg. Egyrészt a cserkészfiúk teherbírása sokkal kisebb, mint egy tapasztalt napszámosé, így a munka kilátásai bizonytalanságot vetnek fel, ráadásul a költségek megtakarításában sincsenek olyan nagy különbségek, ráadásul a cserkészek kevésbé mozgósíthatóak, mint a valós megélhetést kereső kubikusok.

Kereken száz év távlatából nehéz megítélnünk, hogy mennyire széles visszhangot váltott ki Varju ellenvetése, azonban tény, hogy kizárólag cserkészekre támaszkodó

régészeti feltárássra a későbbiekben már nem került sor. Oroszlán Zoltán lelkesedése ettől függetlenül nem lankadt: 1923 elején már a budapesti Ráth György utcában találjuk, ahol római kori sírok mellékleteit mentette meg egy egyre nagyobb méreteket öltő építkezéstől. Az értékes leleteket is produkáló leletmentés helyszínére érkező újságírók csodálattal vegyes ámulattal figyelték meg a teljes fegyelmezettséggel dolgozó tizenéves cserkészeket, akik az ásatásvezető különösebb útmutatása nélkül is tudták a dolgukat.

A Ráth György utcai „kaland” Oroszlán utolsó megbízásai közé tartozott a Nemzeti Múzeum berkeiben, hiszen még az év folyamán a Szépművészeti Múzeum Antik Gyűjteményébe került, melyhez későbbi, felívelő karrierje is kötötte. A cserkészek feltárásokon való, előre megszervezett részvétele úgy tűnik, hogy ténylegesen csak az 1922-es dunapentelei kutatásokban merült ki, ritkább esetekben cserkészek ugyan feltűntek később is ásatásokon, de ezek inkább a szerencsés véletlen művei voltak.

Egy kis zászlótörténet

KÓFALVI TAMÁS

90

A mai értelemben vett zászlók kialakulásának ideje a lovagi hadviselés korába, a középkorba nyúlik vissza. Használatuknak kezdetben ugyanaz a praktikus célja volt, mint a címeres pajzsoknak vagy a sisakdíszeknek: az azonosítás. Míg azonban a pajzsok díszei, illetve a sisakokra erősített ékítmények elsősorban az egyének azonosítására szolgáltak, a zászlók feladata egyes katonai egységek összetartásának biztosítása volt. A középkor igencsak zűrzavaros, alapvetően személyes párharcokból összeálló hadszínterein különösen fontos volt a zászlók iránymutató használata. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy zászlókat már az ókori római légióknál (hadizászlóként), Kínában, illetve az arab világban is (hatalmi jelvényként) használtak. A zászlók a középkori Európában leginkább hadizászlóként jelentek meg, később azonban a címerképeknek a zászlóra kerülésével hatalmi szimbólummá, tulajdonjeggyé is váltak. E funkcióik egészen a modern korig megmaradtak. A középkori európai zászlófejlődés fontos jelensége, hogy a zászlók hangsúlyos eleme a zászlórúd végére tűzött jelvények (sas, sárkány, farkasfej, kereszt, kettős kereszt, feliratos tábla stb.) helyett egyre inkább a lobogó textília lett. E hangsúlyeltolódás eredményeként napjainkban zászlón a legtöbb esetben – Kosztolányi Dezsővel ellentétben – már csak annak textil részét ért-

jük, a zászlóábrázolások is általában tartórúd nélküliek, hiszen a tartórudak semmilyen egyéb jelentéshordozó elemmel, egyedi jeggyel nem rendelkeznek, pusztán a zászlótextil fizikai rögzítésére szolgálnak. A címeres zászlókat a korábban általános elnevezések (latin: *vexillum*, német: *Gonfanon*) helyett új névvel illeték: *bannière* (francia), *Banner* (német), *bandiera* (olasz). Azt a katonai egységet, amelyik egy zászló alatt vonult hadba, bandériumnak nevezték. Ez a logika él tovább a magyar zászlóalj fogalomban is.

A bandériumok jelentették a középkori hadsereg-szervezés alapegységeit. Magyarországon eleinte csak a főbb tisztségeket viselő báróknak – a világi és az egyházi bárókat egyaránt ideértve –, a 15. századtól viszont már a gazdagabb nemeseknek is saját bandériumot kellett kiállítaniuk. A bandériumállítás kötelezettség és kiváltság is volt egyben. Terhét a vonatkozó katonai költségek fedezése, előnyét pedig a saját katonai potenciál fenntartása jelentette, amely zűrzavaros időszakokban, például trónviszályok idején különösen jól jöhetett. A bandériumok létszáma eleinte néhány száz fő volt, a 15. században a bárói bandérium 400 főből állt. A zászlóaljak létszáma ma is ebben a nagyságrendben mozog (400–800 fő). A bandériumállításra kötelezett főurakat zászlósuraknak is nevezték.

Heraldikai zászlók I. Erzsébet angol királynő (ur. 1558–1603) temetésén

The Queen's drawn by four horses upon which chorist and the Queen entered with purple velvet and upon that the representation. The canopy beneath the Queen.

A ZÁSZLÓTEXTÍLIÁK FELERŐSÍTÉSE

„Csak bot és vászon...”

Az idők során a zászlótextíliák zászlórúdra erősítése is változásokon ment keresztül. A hadizászlók eredetileg függőleges tájolásúak voltak, rövidebb oldaluk mentén a zászlórúdra erősített keresztrúdról függtek alá. Az egyházi zászlók (pl. körmeneti zászlók) esetében a mai napig ez a felfüggesztési gyakorlat figyelhető meg.

A napjainkban megszokott, rövidebb oldal menti közvetlen felerősítés mellett gyakorlati érvek szóltak, hiszen a keresztrúd kiiktatása a szerkezet egyszerűsödését, a zászló súlyának csökkenését, ezáltal könnyebb mozgását eredményezte, illetve a zászló könnyebben és hordozóját kevésbé zavaró módon tudott szélirányba állni. A keretes zászlók esetében a zászlórúd felső végéből, arra merőlegesen kiinduló oldaltartó révén a zászlónak két oldala rögzített. Ez a felfüggesztési mód a négyzet alakú zászlók esetében bír külön esztétikai értékkel.

A ZÁSZLÓK ALAKJA

„de nem bot és vászon...”

A hadizászlók a lándzsára kötött vagy szúrt textíliákból alakultak ki. Alakjuk gyakran volt konkáv, az egyik rövidebb oldaluk sokszor kettő (fecskefarkú zászló), három (fecskefarok nyelvvel) vagy még több farokban végződött. A konkáv formák előnye volt, hogy relatíve kisebb felületük, illetve csapódó végük nem egybefüggő éle miatt a szél kevesebb kárt tett bennük. A címerképnek a zászlóra helyezése felgyorsította a zászlók formájának konvex téglalappá alakulását. A szabályos téglalapon egyértelműbben meghatározható volt a zászlómező kiemelt jelentőségű közepe, illetve a címerképek számára fizikailag is több hely állt rendelkezésre.

Középkori zászlók és címerek az ún. Manesse-kódex egyik lapján (14. század)

A MAGYAR TÖRTÉNELMI ZÁSZLÓSOR

„...hanem zászló.”
(KOSZTOLÁNYI DEZSŐ)

A magyar történelmi zászlósor a magyar történelem kiemelkedő időszakaihoz, személyeihez, katonai eseményeihez kötődő zászlók gyűjteménye, amelyet 1985-ben állítottak össze. Az akkor 17 darabból állt gyűjtemény mára 23 darabra gyarapodott, kikerült belőle például a Tanácsköztársaság zászlója, bekerült ugyanakkor az 1956-os forradalom egyik szimbólumává vált lyukas nemzeti zászló. A zászlósor a katonai jelképek sorába tartozik, katonai tiszteletadás mellett vonultatható fel. A gyakorlatban a jelentősebb állami ünnepekre e zászlósornak az ünnephez aktuálisabban kapcsolódó darabjaiból (az eredetiről készült másolatokból) válogatnak. Az eredetiben már nem létező zászlókról a különböző írott és egyéb történeti forrásokban található ábrázolások és leírások alapján készültek rekonstrukciók.

A Fekete Sereg zászlójának rekonstrukciója (1462–1493)

A BANNER

A weboldalak felső (vagy alsó) részén gyakran találkozunk olyan területtel, amely hangsúlyos helyzete révén statikus vagy dinamikus reklámok, kiemelt tartalmak elhelyezésére szolgál. E terület neve – keskeny, hosszúkas alakja miatt – a hadizászló germán elnevezéséből származik.

A FEHÉR ZÁSZLÓ

A fehér szín a történelem során – különböző szimbolikus jelentésekkel – számos zászlóban megjelenik. Valamennyi zászló közül azonban valószínűleg a teljesen fehér zászló a legismertebb. A fehér zászló a harcoló felek között a megadás jelzésére szolgál. Erre a célra már az ókorban (Kína, Római Birodalom) is használták. Jelenleg a fehér zászló tiszteletben tartását a genfi egyezmények szavatolják.

A VEXILLOLÓGIA TUDOMÁNYA

A vexillológia a zászlók és lobogók történetével, használatával, fejlődésével foglalkozó történeti segédtudomány, amelynek elnevezése a latin eredetű *vexillum*, 'zászló' jelentésű szóból származik. Mivel a zászlóhasználat elterjedése szoros összefüggésben van a címerek zászlóra kerülésével, ezért a címeres (heraldikus vagy heraldikai) zászlók mint címerhordozók tanulmányozása sokáig a heraldika keretein belül maradt. A vexillológia alapítójának Whitney Smith (1940–2016) amerikai vexillológus (magának a vexillológia kifejezésnek is megalkotója) tekinthető, aki nemcsak a tudományterület intézményesüléséhez járult hozzá (önálló folyóirat indítása, az első nemzetközi vexillológiai kongresszus megszervezése), hanem megteremtette a zászlótan saját terminológiáját és tipológiáját is.

A zászlótan nemzetközi szervezete (Zászlótani Társaságok Nemzetközi Szövetsége – FIAV) ernyőszervezetként fogja össze a területi és egyéb alapon, a fizikai és a virtuális térben szerveződő kisebb vexillológiai szervezeteket, társaságokat. A szervezetnek 1995 óta tagja az egy évvel korábban alakult Magyarországi Zászló Társaság is.

Keresztes lovagrendi zászlók (fentről le: Templomos Lovagrend, Máltai Lovagrend, Teuton Lovagrend, Szent Lázár Lovagrend)

Kínai zászlóábrázolás a Song-dinasztia korából (Kr. u. 960–1279)

Lovagrendi zászlók a Szt. Giles-katedrálisban
(Edinburgh, Skócia)

© Határtalan Régészet - Archeológiai magazin

Sir Henry de Stafford herceg zászlója (1475 körül),
rajta az ún. Stafford-csomó, illetve az ún.
Bohun-hattyú ábrázolásokkal

93

ZÁSZLÓ VAGY LOBOGÓ?

A látszólag szinonimának tűnő, és sokszor akként is használt elnevezések között van különbség. A zászló-használat szempontjából, eredetét tekintve a zászló a szárazföldi csapatok irányításában, a lobogó pedig vízi – katonai és kereskedelmi – járművek azonosításában játszik szerepet, felségjelzésként mutatva azok hovatartozását. E két funkció eltérő használati módot is eredményezett. Míg a zászlókat tartósan rud(ak)ra erősítve használták és tárolták, a lobogókat zsinórra erősítve húzták fel az árbóc tetejére, majd használat után leengedték, és összehajtogatva tárolták. A 'nemzeti lobogó' elnevezés is jelzi, hogy szerepe a zászlónál általánosabb, elvontabb (az egész nemzet összetartozásának, egységének kifejezése), illetve fizikai használata (zsinórra erősítve fel- és levonás) is a vízi közlekedésben elterjedt móddal azonos. Ezt bizonyítja annak a hajózási kifejezésnek a fennmaradása, illetve a hajózás világán kívüli használata, miszerint a lobogót bizonyos esetekben (pl. gyász, nemzeti tragédia) „félárbócra eresztik”, pedig nem is árbócon, hanem egy város közepén egy zászlórúdon lengedezik. Ezzel együtt a 'zászló' kifejezés sokszor kiszorítja a 'lobogót' (lásd például az „ünnepélyes zászlófelvonás” kifejezést), a mindennapi szóhasználat a 'lobogó' szót egyszerűen csak a 'zászló' stilsztikailag választékosabb, igényesebb változataként kezeli.

Az egyetlen fennmaradt római *vexillum*
(Kr. u. 3. század)

Rövid hírek a világból

Bácsmegi Gábor

A né-
metországi

Augsburg közelében egy hatalmas éremleletet találtak 2021-ben. Mintegy 5500 római denarius került elő a Wertach folyó medrében. Sajnos az éremkincs eredeti lelőhelyét nem sikerült azonosítani, valószínűleg elmosta a folyó. A legidősebb érméket a 3. század kezdetén verték, és a régészek szerint valamikor a század elején rejtették el a kincset a római város, Augusta Vindelicum környékén, ami Raetia provincia központja volt. Az érmék elrejtésének okait egyelőre nem tudták beazonosítani a kutatók.

Hatalmas római éremkincs Augsburg környékéről

Bronzkoriak a díszes sisakok

A dániai Vik-sø közelében lévő lápban még 1942-ben találtak két, gazdagon díszített és szarvakkal ellátott bronzsisakot. A leletek korát a bronzkorra (Kr. e. 1750 – Kr. e. 500 k.) keltezték a régészek. 2019-ben a sisakok fotózása során nyírkátrány nyomait fedezték fel a szarvakon, amiből mintát is vettek radiokarbonos kormeghatározásra. A kapott eredmények alapján sikerült pontosítani a sisakok korát. Valamikor Kr. e. 900 körül helyezték a mocsárba a sisakokat, melyek szerepe inkább a hatalom szimbolizálásában kereshető, nincsenek arra utaló nyomok, hogy harci példányok lennének.

A perui
Limától 60 km-

re, egy gázvezeték építése közben a munkások egy temetkezésre bukkantak. Kiderült, hogy a sír 8 személyi maradványait rejt. A testeket növényi agyagokba tekerték és ételt is helyeztek melléjük. Néhány hangszert is találtak a csontok mellett, illetve néhányuk kezébe kagylóhéjat, illetve kokacserje leveleit helyezték a temetéskor. A leletek korát 800 évesre becsülik a kutatók.

880 éves sír Peruban

DA VINCI-KÓD

1. feladat - Anagramma

Egy régi templomkertben sétálva egy különös sírkőre bukkansz, melyen egy furcsa és elsőre értelmetlen versike olvasható. Fejtsd meg, mely fogalmakat, kifejezéseket, személyeket rejtí e versike egy-egy sora!

95

2. feladat - Számkódok

Amennyiben helyesen fejtetted meg a fenti anagrammákat, úgy a megadott sorokban jelölt betűk segítségével választ kapsz az alábbi kérdésre: Mely kifejezést használják a források a dárdavető helyett?

- 1. sor 2. betű
- 2. sor 13. betű
- 2. sor 2. betű
- 4. sor 10. betű
- 4. sor 7. betű
- 5. sor 4. betű
- 5. sor 6. betű
- 4. sor 4. betű

FÉL EB KITÉP VIRÁGSORT,
A HÚSOS LÉPEN ÍGY LEL JÓT,
S HA ESZTER E KARDJÁT
HANGVONALADON REJTI,
TOJÁST RESZEL KÖSZENEN.

A megfejtést beküldők között három nyereményt sorsolunk ki. A megfejtést 2022. május 13-ig a hatartalanreg@gmail.com e-mail-címre vagy postai úton a Móra Ferenc Múzeum címére (6720 Szeged, Roosevelti tér 1-3.) kérjük elküldeni.

Előző játékunk nyertesei:

Bartha Anikó, József-Polonyi Gábor, Rácz-Fodor Mihály

Gratulálunk!

ÚT A MESÉS KELETTŐL A 21. SZÁZADI NEMZETI ÉDESSÉGIG

avagy milyen ételeket köszönhetünk a keresztes hadjáratoknak?

96

ZAY ORSOLYA

A keresztes hadjáratoknak számtalan hatása volt az európai kultúrára, így természetesen a gasztronómia sem maradt érintetlen. A Közel-Keleten tapasztalt éghajlat és a szokások adta eltérések tapasztalatait is hazahozták a katonák. Voltak olyan fűszerek is, melyek Európában is honosak voltak ugyan, de inkább a gyógyászatban használták azokat, mintsem az étkezésekhez. Ilyen volt a kakukkfű, a rozmaring, az oregánó (más néven szurokfű vagy vadmajoránna) vagy a petrezselyem. A mai történeti-gasztronómiai kutatások szerint a keresztes hadjáratok hatása e fűszerek gasztronómiai felhasználásában látszódt meg először.

A mesés Keletről hozott áruk fokozottan érdekessé váltak, hiszen vagy a távoli, csak a mesék világából ismert világ portékáit látták bennük, vagy épp az értékelte fel őket, hogy onnan származtak, ahol az Úr is járt bő 1000 évvel korábban. Sok tárgynak varázslatos, gyógyító erőt tulajdonítottak, amely az élelmiszer-alapanyagokra is igaz volt. Ezekre az egzotikumokra azonnal igény jelentkezett a társadalom minden rétegénél, így nagyon hamar a kereskedelembe is ráálltak ezek szállítására.

MIKET ETTEK A SZENTFÖLDÖN A KERESZTESEK?

Milyen változásokat tapasztaltak a keresztesek a Közel-Keleten? Európában főként különböző gabonaféléket fogyasztottak, így ezek termesztését a szentföldi tengerparti, félsivatagos környezetben is igyekeztek folytatni. Bizonyos helyeken a keresztesek számára idegen környezet is rendkívül termékeny volt, így a Szentföldön elfoglalt területek egy részén árpa- és búzatermesztésre álltak rá, hogy a kenyér és a különféle kásaételek iránti igényt ellássák.

Egyúttal a Biblia is megerősíti, hogy a Szentföld a tej és méz földje. Az arab világban és a Földközi-tenger keleti részében a különféle tejtermékek fogyasztása a mai

napig nagyon kedvelt. Az Európában általánosan elterjedt vaját ugyan kevésbé találjuk meg, hiszen a magas hőmérséklet miatt nehezebb a tárolása, de a különféle sajtok és joghurtok nagyon gyakran fordulnak elő egy közel-keleti konyhában. A kecske-, bárány- és marhahús is nagyobb helyet kapott a keresztesek asztalán, mivel a sertéshúst a muszlim világban sokkal nehezebben tudták beszerezni. Emellett nagyon sokféle zöldséget és gyümölcsöt is fogyasztottak a Szentföldön, így az európaiak által is ismert alma, cseresznye vagy a barack mellett a déli gyümölcsök, mint a gránátalma, füge, datolya is gyakran az asztalra kerültek.

MIT HOZTAK HAZA A LOVAGOK ÉS KERESKEDŐK?

Az erős fűszerezés szokásának szélesebb körű elterjedése mellett újabb, különlegesebb importfűszerek is megjelentek a piacon a hadjáratok hatására. Ilyen a fahéj, a kömény, a szerecsendió, a szegfűszeg, a sáfrány vagy a fekete bors. A narancsot és a citromot is gyakran emlegetik, mint a keresztes háborúk hozadéka, bár ezek már a Római Birodalom ideje alatt megjelentek Európában. Az is igaz azonban, hogy elterjedt luxuscikké valóban a szentföldi háborúk alatt vált ez a két gyümölcs is.

A fentieket látva elmondhatjuk, hogy az újdonságnak számító fűszerek, gyümölcsök, zöldségek mellett új szokásokat is átvett Európa. Igazi presztízsnak számított ezekből az import árukból készíteni el egy-egy étket, megmutatni a környezetünkben élők számára, hogy a család megengedheti magának ezt a luxust. Ebből a szokásból sok étel maradt fenn Európa-szerte. Ezek közül választottam egy ismert és ma is nagy népszerűségnek örvendő itáliai édességet.

A ricciarelli

Ez egy napjainkban is közkedvelt olasz édesség. A sienai eredetű macaronféle a panforte és a cantucci mellett a város másik emblemikus finomsága. A legendák szerint egy Ricciardetto della Gherardesca nevű nemesember hozta magával a receptet egy keresztes hadjáratból a 14. század során. Ez azért történész szemmel nézve valóban inkább a „legendák közé sorolható”, mivel a „klasszikus” keresztes háborúk kora már régen elmúlt a 14. századra. De a keleti hatás létjogosultságából mit sem von le ez a pontatlan kormeghatározás – főleg, hogy nemesemberünk pontos születési vagy halálzási dátuma sem ismert. A fentebb emlegetett panforte leírását 1205-ből származtatják egy városi adójegyzékből, ahol fizetőeszközként hivatkoznak rá. Tehát a drága, főként import alapanyagokból készített édességek bizonyosan a 13. században jelentek meg.

A mi édességünkre a 14. század óta hivatkoznak, és az UNESCO világörökségi listáján szereplő város egyik legismertebb finomságának tartják a mai napig. A korszakban jellemző volt a marcipán megjelenése főúri, királyi udvarokban, s a ricciarelli alapanyagait tekintve is beleillik a drága összetevőkből készített különlegességek listájába.

Ma is többféle recepttel találkozhatunk, és a modern gasztroblogok is szép számmal hivatkoznak egy-egy receptre, tehát akár magyar nyelven is találhatunk változatokat. Az alábbi ricciarelli egyszerűen elkészíthető bármely konyhában, de ne lepődjünk meg ma sem, ha az alapanyagok megvásárlása után a pénztárcánk egy kicsit ásítani fog.

Elkészítés

A cukrot porcukorra őrlem, majd az összes száraz hozzávalót összekeverem egy nagyobb tálban. A két tojás sárgáját és fehérjét különválasztom. A sárgáját félreteszem, a fehérjét kemény habbá verem. Az összekevert lisztekhez és a cukorhoz adom a tojáshabot, amit óvatosan összedolgozok, hogy a hab ne törjön szét. A masszához adom a kanál citromlevet és a reszelt narancshéjat.

A massa óvatosan formázható, marcipán állagú lesz. Ezt letakarva pihentetem 30 percet, majd finoman porcukrozott nyújtódeszkán, óvatosan, hogy ne essen szét, hengerré nyújtom. A hengert kés segítségével feldarabolom maroknyi darabokra. Ezeket egyenként rombusz alakúra formázom. Ez utóbbit egy olasz édességkészítő műhely ajánlására választottam, de gyakran látni ovális formát is. Tetszés szerint alakítható a forma.

Előmelegített 180° fokos sütőben kb. 20–25 percet sütöm sütőpapíron. Amikor kezd barnás színt kapni, akkor lesz jó a sütemény. Kihűlve porcukorral szórom meg a tetejét. Bár az olaszok karácsony táján eszik legtöbbször, aki szereti az édeset, bármikor választhatja ezt a könnyen elkészíthető süteményt.

Hozzávalók

- 250 g mandulaliszt
- 150 g nádcukor
- 25 g vanillincukor
- 1 csomag vaníliás cukor
- fél csomag sütőpor
- 6 g szalalkáli
- 50 g búzaliszt
- 2 db tojásfehérje
- 1 narancs reszelt héja
- 1 evőkanál citromlé

Előfizetve a magazin 990 Ft helyett csak **750 Ft-ba** kerül, ami évente mindössze 3.000 Ft!
Az éves előfizetés négy lapszámba vonatkozik, a befizetés banki átutalással lehetséges.
A 2022. május 13-ig beérkező megrendelések esetén az előfizetés a 2022. júniusi lapszámmal fog indulni.

Megrendeléskor, kérjük, tüntesse fel a nevét és a címét a közlemény rovatban vagy küldje el a lenti e-mail-címre!

(Cím hiányában nem áll módunkban elküldeni az újságot.)

Számlatulajdonos neve: Móra Ferenc Múzeum. Számlaszám: 12067008-01374152- 00100004
A közlemény rovatban, kérjük, tüntesse fel: Határtalan Régészetet, valamint nevét és címét.

Címünk: 6720 Szeged, Roosevelter tér 1–3.

E-mail: hatartalanreg@gmail.com

Telefonszám: +36-62-549-040

Most már akár elektronikus formában is olvashatja a *Határtalan Régészetet*!

Keresse a lap régi/új számait a **DIMAG.HU** felületein!

Fizessen elő a digitális változatra vagy akár olvassa újra a régi számokat!

Újra elérhető
a **HUNOK ARANYA**
a dimag.hu
felületein !

KÖVETKEZŐ SZÁMUNK: A SZAMURÁJOK FÖLDJÉN

A 2020-ról 2021-re tolódott tokiói olimpia ismét a figyelem középpontjába állította a távoli szigetországot, Japánt. Noha az átlagember közhelyek egész sorát tudná felsorolni a japánokról, a japán kultúráról: udvariasság, gyors vonatok, robotizáció, nindzsák és szamurájok stb., a valóságban itt, Európa szívében meglehetősen keveset tudunk a „felkelő nap országának” régmúltjáról, régészeti emlékeiről, egykori kultúráiról. Persze a *Határtalan Régészet* sem nyújthat teljes körű képet minderről, de kísérletet teszünk rá, hogy a legjobb hazai Japán-szakértők bevonásával némi fényt derítsünk néhány izgalmas, a fenti problémákat érintő kérdésre. Igyekszünk kitérni Magyarország és Japán tudományos kapcsolataira, így a világhírű magyar műgyűjtők japán tevékenységére is. Megéri tehát velünk tartani!

RENDELJE MEG EDDIG MEGJELENT LAPSZÁMAINKAT:

Érdeklődjön a hatartalanreg@gmail.com e-mail-címen.

vatera

vateranumizmatika.hu

A LEGNAGYOBB MAGYAR NUMIZMATIKAI PIACTÉR

- Több mint 70 000 numizmatikai termék
- Havi több mint 20 000 adásvétel a numizmatika kategóriában
- Online aukciók és azonnal megvásárolható termékek
- Biztonságos vásárlás pénzvisszafizetési garanciával
- Egyszerű vásárlás, kényelmes eladás

vateranumizmatika.hu

AHOL A VEVŐK ÉS AZ ELADÓK EGYMÁSRA TALÁLNAK

MORAMUZEUM.HU

MORAMUZEUM

A magazin támogatója

